Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1995. ÁPRILIS

BAKA ISTVÁN: Van Gogh börtönudvarán 3

HATÁR GYŐZŐ: Halálfej; Fru fru; Virágerdő; Budiárium 4

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Alekszej Asztrov versei (Levél barátaimhoz; Jelenések; X-hez; Angelus; Kolkhiszi fénykép) 7

BÁLINT TIBOR: Aranykorszak 10

SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Inkarnáció; Skorpió hava 18

PINTÉR LAJOS: Zöld úton; Az irgalmas katasztrófa 20

SZEPESI ATTILA: Hamvas Béla esszéi 22

PETRI CSATHÓ FERENC: Mikrokozmosz; Kocsmaól; Szókratész gyermekei; Dér István: Törött tükör; Lichthof 28

ANAMARIA POP: A szeretet igénye – két emelet magány között (Képzelt beszélgetések Hervay Gizellával) 31

ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „...szűk térben nincs más út, csak a magasba" (Beszélgetés Szilágyi Domokosról Csiki Lászlóval) 34

90 éve született József Attila

PÉTER LÁSZLÓ: „Keserülő e marxi munka" (A „marxizáló" és a „demarxizáló" József Attila) 40

TASI JÓZSEF: „Ady emlékezete" 47

N. HORVÁTH BÉLA: Varázsvers vagy filozofikus létértelmezés? (József Attila: A hetedik) 53

TANULMÁNY

SZIGETI LAJOS SÁNDOR: „Magunknak szól a dal" (Szempontok a modern magyar költészet immanens történetéhez) 63
FRIED ISTVÁN: Kölcsey Ferenc „költözködő" verssorai Kovács András Ferencről (Idézetek és a mai versalkotás) 69

KRITIKA

ALFÖLDY JENŐ: Rába György: Közbeszólás 83
VEKERDI LÁSZLÓ: Pintér Lajos: Lépcsők az Istenhegyen 86
PAPP ÁGNES KLÁRA: Lehet-e egy költő tudatos? (Markó Béla: Érintések) 90
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Kiss Ferenc: És Szabadka... 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SCHÉNER MIHÁLY rajzai a 17., 19., 21., 27., 30., 39. és a 96. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

VASY GÉZA: Orpheus és Yorick (Kormos István költészetéről)

Baka István

Van Gogh börtönudvarán

Mint Van Gogh börtönudvarán, a tarka
Falak között, kopaszra nyírt rabok,
Úgy követik egymást, a sort betartva,
Társukkal – vélem – hetek, hónapok.

Megyünk a rend szerint, csak körbe, körbe,
Fénytől vakon, tapogatózva még,
Cellák sötétlő bűzéből kitörve,
E napi séta, ennyi épp elég.

Kút ez az udvar – azt hiszed, kimerhet
Belőle még egy mennyei vödör,
Ám angyal-őreid csak kinevetnek;
Tudják: nincs fent, se lent, csupán a kör.

Sem a pokol tüze, se mennyek fénye,
Csak ez van, ez a zárt udvar, melyet
Még Isten mért ki körzője hegyével,
S ő szabta meg a büntetésedet.

Hetek közt, hónapok között, időd
Fegyházában sínylődő földi rab,
Keringsz tovább te is, akárcsak ők,
És várod a szabadulásodat.

Határ Győző

Halálfej

Meminerunt omnia amantes.
Ovidius, Heroides 15–43.

nézzél a szemembe: mit látsz?
mit az arcomon? gyűlöletet!
megbosszulnálak te Hitvány
de késő maholnap nem leszek

ha mélyre – mélyebbre is mersz
nézni; mellemen mire akadsz?
a fényképen kire ismersz?!
lásd gyűlölt tennen-magadat

te vagy ez a kép az amulettben
Gorgófő! erünniszi szörny!
nem véd köröm *ha rádmeresztem*
se pajzsul odatárt közöny

ahogy akkor jártál a nyomomba
de kivigyorognál hátam mögül
mint aki leszállhatnék a monyomba
hogy a tökömben végleg megül:

s majd még nekem kell fizetnem
szipirtyó a gyűlöletért
hogy gyökerestül el-kivetnem
heréimből a ringyó Ledért

jaj holtomban se sikerült még
és sírvermünkön szétrágva is
jaj mintha egymásba-ülve ülnénk
és én innám-enném a Nagy Hamist –

én Ölelőm! ki emlékeiddel
még mindszünhetetlen zaklatod
aki gyűlölt! gyűlöl! itt is! hidd el
holtában is! most hogy halott

Fru fru

ej te fru fru fru fru fruska
mért vagy olyan makrancoska?

csak mert nincsen dolcsi nálam
és a kislányt felcsinálom?

oly igaz (ha bugyid batiszt)
fizetek mint katonatiszt

s leteszem a nagy eskümet
rajta már a gumi-süveg

csak a vége hegyesedő:
ott a makkos mongolredő

eriszd cseppet! a hegyit csak
híjad beljebb s igazítsad

jaj a hajam se kíméljed
addsza szád a fru fru mélyed

addsza méhed fru fru májad:
dűlt tükörben most komáljad

ahogy fru fru segged rázod
tűzoltókat fellármázod!

csendesedjél s rámkerülve
pihenj rajtam – s Benne ülve

ej te fru fru fru fru fruska
– szopott gombóc májgaluska

Virágerdő

itt lakott a Szép Kövérke –
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
megjártad a poklot érte!
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
elszalasztani – megérte?
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
ha vót nem vót: ötven éve –
haj! hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!

vesszőm meresztő Medúza!
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
poklon lesz fejedre húzva!
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
ősz fejedre – ezer Múzsa!
sej hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
lakolsz szerelem Kalóza!
haj! hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!

ficka kölyke mint a vidra –
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja le?!
vetted ölbe! karjaidba!
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
virágerdő rádborítva
sej: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!
hamvvedredre – hamvaidra!
haj: hát osztán?
ki-nem-szarja-le?!

Budiárium

(budi-diárium)

ó nyomorúság gyönyörűsége!
kacagjunk hát édes feleim
hogy az öröm azért nem ment feledségbe:
nevessünk a sajgás belein
a durva beszédrészért bocsánat
– vaj természetünk vón' ily virulens?
vagy trombitaizma vón' a farpofának
hogy hármashangzatilag flatulens?
ó gyönyörűség vicsorisága!
ha a beöntés fehér bárium
s bélünkben feltekereg a kása:
áldott röntgen-nyavalydulárium!
ó áldott négerkéz te ki oly bőszen
nyomod belénk s mi mint az állatok
veszékelünk – elég! legyünk a Figyelő Szem
s végezzünk visszája-vizsgálatot

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Alekszej Asztrov versei

Fordítottam Andrej Preobrazsenszkij moszkvai közlése alapján
Baka Istvánnak és Király Lászlónak küldöm barátsággal

Levél barátaimhoz

Kedves Pehotnij! Kedves Nyezvanov! Ma
Írok... Vasárnap lomha Novgorod...
Naponta mintha más keresztfa nyomna –
Későre jár... Nem óvnak jobb korok.

Gyomrom korog. Ma sem telik pirogra.
Savas, kesernyés teát hörpölök...
Kint vén kutyámat heccelik vihogva
Merész jövendők... Néhány hős kölök.

Suhancos évek gyűlnek élcsapatként,
Meg-meggyötörnek, mint csapzott ebet:
Kiolvasom szemükből még a vad fényt...
Félnek. Röhögnek... Mind nagyot nevet!

Beszélni nem tud, szólni fél a falka –
Üvöltve koplal, támad, oldalog...
Rettegni bátor, gyilkol készakarva –
Ártatlanabbak tán az ordasok...

Vonít a száj, ha friss ételekbe téphet:
Magát alázza, falja fel, szegény...
Meggyűltek itt az éhek, vétkek, évek,
Miként a nyál s a vád a nyelv hegyén.

Hány új hazugság billeg már a nyelven!
Eszmék rohadnak... Fojtó, furcsa szag!
Elmék rágódnak egypár száraz elven...
S a szebb jövő kutyákba rúg... Kacag.

Nem is levél – leláncolt hír, hasonlat,
Vers ez, Sztyepan... Oly téma, Nyezvanov,
Mi bárkivel megeshetik... Ma... Holnap.
Én úgy vagyok, hogy néha nem vagyok...

Jelenések

Andrej Rubljov emlékére

Mind egybegyűl ki rémült, ki konok;
Megmerevül majd minden, amit írtam,
Mint fájdalomba révült ikonok,
Ha félhomályba vesznek Vlagyimirban.

Fény, gyertyafüst vonaglik, szétrezeg:
Mártírok vére lüktet... Győz a Bárány!
Vakít a perc, az angyalvértezet...
Üdvözültekkel zsúfolt fönn a párkány!

S lenn ördögültek... Hódoló menet
Tódulna áldó, tündöklő tribünhöz!
Hogy hullna kegy, feloldozó kenet...
De egyre megy: ki boldogul, ki bűnöz.

Kürtök! Harsognak égi, szép rezek!
Szentekből is teremhet tán akárhány!
Hitvallók közt kivé, mivé leszek...
Sárkányölőkből támad már a sárkány.

Pikkelyt növeszt a lélek... Aljasul.
Mennybéli szélben szétinogok, fázom.
Nem mozdulok. Csak élek. Majd az Úr
Fölismer... Vérzem kék ikonosztázon.

X-hez

Mennyekbe hull vagy poklokig repül
A lélek itt... A „közhatározat" csal.
Egymásba zár a kéj is ikrekül:
Üdvösségünk testvér a kárhozattal.

Hát eggyé gyúr a vágy... Szerethetünk,
Ha szebb hitünk a hangos senkiké lett:
Napunk torlódó fellegekbe tűnt
Fáradt madár – hófergetegbe tévedt...

Angelus

Mi voltam én? Ködszürke nagykabát.
Nehéz teher, mit roskadásig éltem.
Hurcoltam őt, mint szél a fagy szagát
A térdrehulló pétervári télben...

Vonszoltuk egymást, egyként vétkesek,
Akik már végleg, mindent meglakoltak.
Botorkáltunk a bűnben, két esett...
És elviseltük egymást, mint a holtak.

Mi voltam? Angyal? Verdeső kabát?
Hiába csapdos, lendül szét a szárnya.
Nem szállhat... Hordja vesztes önmagát.
S magányosabb, mint Isten néma árnya.

Kolkhiszi fénykép

Egy tengerjáró.
Kordé és szamár.
Magasba lángol,
Forr még:
Ég a nyár.
Apám, anyám
Egy sárguló
Ligetben...
Nem értem,
Merre
Sétáltok
Ti ketten?

Habszegte móló.
Parki kioszk.
Kocsi.
Szuhumi volna?
Batumi?
Szocsi?

Már nem tudom.
Fakulni kezd a fénykép.
Még nem vagyok
Halálomé se végképp.
Nem létezem.
Csak úgy elképzelem.
Hullámverésben
Partra lép Iaszón,
A pillanatnyi
Mindent megragadva:
Mellvértje villog,
Mint a héj a szón,
Ha érintetlen
Érik bent a magva.
Időm aranylik...
Gyapjas nap ragyog.
Felnőttem. Már csak
Aljas nagy vagyok.

BÁLINT TIBOR

Aranykorszak

A városok és nagyobb települések fölött egy napon lökhajtásos repülőgép tűnt fel, kört rajzolt az égre aranyló füstcsíkkal, és a kör közepébe ezt írta:

ARANYKORSZAK

A polgárok hökkenten kapták tekintetüket a magasba, s egy aggastyán még föl is kiáltott Keresztelő Szent János hangján, hogy a kinyilatkoztatás nemcsak hazugság, hanem Isten elleni vétek, hiszen még cuclihoz sem lehet hozzájutni a pólyások számára, nemhogy élelemhez! Öreg parasztok keresztet vetettek a *közös* földeken, a pajták előtt vagy a kocsmák oldalánál, sőt némelyikük besietett a budiba, nehogy valakit is megbotránkoztasson elképedésével, mert élete során két ízben baljós jelet látott az égen, először 1914-ben, amikor megölték Ferenc Ferdinánd trónörököst, másodszor 1939-ben, s mindkét esetben mélyről sóhajtotta:

„Meglátjátok, olyan háború lesz, hogy kő kövön nem marad!"

Ezúttal sok kollektivista már amiatt is megijedt, mert a betűvető tanfolyamokról lemaradozva visszahullott az analfabétizmus öntudatlan, bár olykor boldogító állapotába, s nem tudta elolvasni a lassan foszladozó mennyei üzenetet; így hát azt sem tudta meg rögtön, hogy e naptól kezdve huszonkétmillió honfitársával együtt az aranykorszakban él, amelyet ama költő talált ki és álmodott meg Hamudius számára, aki üldözöttből üldözővé lett. Pávakakas-villát kapott, tizenkét szobában szerkesztette a *Fáklyaláng*ot, s a tévé, felsőbb utasításra heti két órát ajánl fel neki szocialista prófétái számára.

„A BECSÜLETESSÉG megköveteli, hogy az ember legyen igazságos és elvhű, híven teljesítse vállalt kötelességeit, és legyen meggyőződve a szolgált ügy igazáról! – mondta a poéta, karját abba az irányba lendítve, ahol sejthetően az elnöki palota állt, majd mélyen zengő hangon folytatta: – Az ÁLDOZATKÉSZSÉG olyan cselekvésekben nyilvánul meg, amelyek magukba foglalják az önfeláldozást is, azt, hogy az ember önként föláldozza saját érdekeit, olykor az életét is mások érdekéért, a KOMMUNISTA NEVELÉS pedig a társadalmi nevelés átgondolt folyamata, amely a kommunista társadalom építése során valósul meg és célja a sokoldalúan fejlett személyiség kialakítása..."

A mennyei jelenés után Hamudiusnak kedve kélt a magasból szemlélni az aranykorszak hajnalát, és tevékenységi füzetébe újabb és újabb munkalátogatásokat jegyzett be. Elnöki repülőgépén érkezett a nagyobb városokba vagy azok legközelebbi katonai röpterére, ott helikopterre szállt át, s máris indult szemlét tartani. Mikor Szamosvár fölött keringett, alápillantva egy toronyház-sorra, azt kérdezte a mellette szorongó polgármestertől:

– Az ott mi?

– Épületsor...

A válaszra Hamudius nagyot nyelt, nekifeszítette hátát az ülésnek, s szemöldökének kicsiny pamacsa alatt élesen villant meg a tekintete, mint a vadászó menyété.

Részlet a *Bábel toronyháza* című készülő regényből.

– Azt én is látom, nem vagyok vak: de mik azok a zölden nyújtózó nagy telkek az épületek között?... Talán foghíjas mérnökök tervezték meg, és csorba kőművesek építették?...

A polgármester elpirulva köhintett:

– Azokat a pázsitos részeket virágoskerteknek, játszótérnek hagytuk meg, mélyen tisztelt főtitkár elvtárs...

Hamudius egy pillanatig szigorúan eltűnődött:

– Ne tréfáljon, elvtárs! – mondta azután. – Hiszen tíz óvoda is elfér egy-egy területen!... És minél többet bóklásznak, futkorásznak a gyerekek, annál többet esznek: erre nem gondolt, kérem?... No lám, pedig ha dialektikusan gondolkozna, ez is eszébe juthatott volna!...

A polgármester halkan felnyögött.

– Tessék elhinni, bennünket a jó szándék vezetett, és eddig büszkék voltunk erre a szellős, jó illatú Szamos-parti negyedünkre; még szállodát is építettünk itt külföldieknek, de bizonyára tévedtünk, és én levonom a következtetést ebből a tévedésből, mélyen tisztelt főtitkár elvtárs...

– „Tessék elhinni, tessék elhinni!" – ismételte csúfondárosan az elnök. – Ha én szemernyit is hinnék, a templomba járnék; mivel azonban ateista vagyok, mert marxista filozófián nevelkedtem, megparancsolom: mire új munkalátogatást teszek a maguk városában, töltsék be a réseket új épületekkel, a régiekre pedig húzzanak még legalább két-három emeletet; egyszóval minél többet, különben összeakad a bajuszunk, megértette?...

A polgármester már izzadt; kissé meglazította nyakkendőjét, de eközben is engedelmesen biccentgetett:

– Igenis, mélyen tisztelt főtitkár elvtárs, és köszönöm az értékes útbaigazítást!...

Az *Elvtárs* tudta, hogy Szamosvár példája a tisztaságnak, a fegyelemnek és a hasznos munkálkodásnak, ezért egy idő után szükségét érezte egy kis kedélyt csöppenteni múló ingerültségébe:

– Kicsi koromban én a mezőn vagy az erdőben játszadoztam; libát legeltettem, kecskét pásztoroltam, és nem ösmertem az efféle pázsitos játszóteret, sem a díszcserjéket, amelyeket most innen a magasból láttam önöknél. És ha volt is gyermekszobám, megosztottam kilenc testvéremmel, sőt a szüleimet is megtűrtem ott...

Suta kis mosolytól billegett az ajka, s egy pillanatig nem a mélybe, hanem a magasba nézett... Több ilyen munkalátogatás után fején érezte az aranyport, amely az alattvaló tiszteletéből és az alázatos nép üdvrivalgásából száll reá, mint Krisztusra jeruzsálemi bevonulása idején, és a dicsőség meg az érett férfikor sugárzó magaslatából visszatekintve restellni kezdte nyomorúságos családi múltját: borissza édesapját, aki kótyagosan két fiúgyermekét is Nyekuláj néven jelentette be a községházán, s az édesanyját, aki egy nagyszájú, kéregfalvi asszony mocskolódása szerint inkább szétvetette a lábát és ontotta a rajkót, semhogy a mezőn hajladozzék megoldott kendővel a nyári fényzuhatagban. Ezek az emlékek azonban ritkán bukkantak fel benne, de ha inaskodására gondolt, amikor szegzőárral fenékbe szúrta a mesterét, hogy aztán lebukjon a vásárban a tőle lopott csizmával, tüstént legyezni kezdte az arcát a megalázó történet miatt. Parancsára már évekkel korábban becsuktak minden cipészműhelyt azon az útszakaszon, ahol kíséretével naponta elhaladt, most pedig magához hívta propagandaminiszterét, és egy kis jegyzéket nyújtott át neki a szakmának ama szavairól, amelyeket mától cenzúrázni kell a sajtóban, s közöttük elsősorban ezeket: *suszter, kaptafa, csiszlik, csiriz, dikics, szurkozott fonal, kapli, stopli, talpalás, sarkalás...*

A koldusok, akik úgy érezték, most reájuk is hull majd egy kis fénysugár, előmerészkedtek odúikból, mint tavasszal a bogarak a korhadt fa kérge alól; csonkjaikat, üszkösödő sebeiket mutogatták, világtalan szemük fakult hólyagjait mélázón fordították az ég felé, csúsztak a gyalogjárón, keresztet hányva óbégattak, vagy rossz harmonikájukat nyekergették. Eléjött Lukács Misák, az utcai prédikátor is, megint Nabukodonozort és az aranybálványt emlegette, amelyet bűn imádni, és Ezékiel próféta hangján átkozta azt a vallató tisztet, aki agyba-főbe verte a szekuritáte épületében, és meg akarta etetni vele a Bibliát:

„És leszel gyalázat és csúfság, példa és eliszonyodás a pogányoknak, akik körülötted vannak, mikor ítéletet tartok fölötted haraggal és búsulással én, az Úr!...”

Ezekről nemigen hallott Hamudius, de ingerelte sok más kudarc, balfogás, amelyet lehetetlen volt eltitkolni előtte. Szerette mondogatni kémfőnöke, Pacsni Papa tábornok előtt, hogy Románia fő természeti kincsei a kőolaj, a zsidók és a németek, s ilyenkor apró borzszeme is mosolygott a fekete pamacsok alatt, s tudta ő, hogy mit mond, mert már elődje, Gorgo D. Gorgo életében Izrael titkos megállapodás alapján egy-egy önműködő csirkefarmot épített fel Bukarest közelében minden ötszáz távozó zsidó családért. Most azonban egy eset mégis kibillentette az *Elvtársat* magabiztos helyzetéből: a francia határon föltartóztatták azt a diplomáciai pecséttel védett hatalmas TIR-kocsit, amely vért, méhlepényt, női szőrzetet, ondót szállított, s azon fölül fagyasztott csecsemőhullákat bonctani kísérlet céljára. A nyugati lapok tüstént szétkiáltozták az ördögi vásár hírét, az *Elvtárs* tudta, hogy amerikai útja előtt ez a legrosszabb reklám, napokig dúlt-fúlt, menesztette külkereskedelmi miniszterét, s úgy tett, mintha neki semmi köze sem volna a titokzatos áruhoz. De még el sem csitult a botrány, amikor a magyar kormány hivatalos jegyzékben tiltakozott ama vád ellen, hogy a senki földje alá mélyen behatolva óriási csontvázat hoztak felszínre, és a leletet teherkocsin ismeretlen helyre szállították. Egyszerű műanyag utánzatról van szó, amelyet a közlekedési szakemberek találtak ki a gyorshajtók elrémítésére – bizonygatta a jegyzék mellékelt fényképekkel –, és a csontvázat már föl is állították egy hajtűkanyarban; a „halál” suhintásra emeli kaszáját, lábánál pedig ez a felirat villódzik:

GYERE, BOLOND, VÁRLAK!

Hamudius múló dühe után sem lelt megnyugvást. Ha egymagában volt és föl-alá járkált a szobájában, a körmei olykor szaporán kocogtak a fogai között, mint jégeső az ablakon. Mindentől félt, mérgezéstől, fertőzéstől is, s ha külföldiekkel kezet fogott, mihelyt a kíséretével maradt, sürgetőn szólt: „Alkoholt!”, s már nyújtotta is lemosásra a kezét. Azonban a mérgezésnél, fertőzésnél is jobban félt az orvlövészektől, s mióta meggyilkolták Kennedyt, az volt a rögeszméje, hogy vele is golyó végez.

Egy reggel az *Elvtárs* elgyötörten került elő álmai hínárjából, a hangja bágyadt volt, s szürke arca fölött mintha két kis kemencekarika közepéből meredt volna elő gyanakvón a szeme. Mikor Nicoleta ijedten faggatni kezdte, elmondta, hogy Brezsnyevvel álmodott, attól van rosszul. Kínzó látomásában az a szörnyű medve az ölébe kapta, akár egy gyereket, ide-oda rohangált vele a Kreml hatalmas fogadótermében, a szikrázó csillárok alatt, nem akarta semmiképp letenni, de még meg is veregette a fenekét, és az arcába dörmögte mély, dohos hangon:

„Adok én neked, csak tovább rosszalkodjál, úrfi!... Mit képzelsz, mehetsz a saját fejed után, és azt tehetsz, amit akarsz?!... Majd megtanítalak én kesztyűbe dudálni!...”

Félelmébe most szégyen és zavar vegyült a furcsa álomtól, s mikor látta, hogy Nicoleta tekintetén parányi gúny lebben át, szinte följajdult fájdalmában:

– Bizonyítékaim vannak arról, hogy Brezsnyev valamire készül ellenem!...

Leste, vajon az asszony elhiszi-e, amit mond, aztán siránkozón folytatta:

– De miért vagyok a begyében?... Mert nem szakítottam meg a diplomáciai kapcsolatot Izraellel a hatnapos háború után?... Mert a varsói tagállamok közül én nyújtottam elsőként baráti kezet az NSZK-nak?... Mert visszahívtam a tornászlányunkat a moszkvai vb-ről, tiltakozásként a szovjet és a keletnémet zsűritagok ellen?...

Nicoleta válaszként nyújtózkodni kezdett a takaró alatt; az *Elvtársat* úgy kimerítették az utóbbi hetek eseményei, a kereskedelmi botrány a francia határon és a magyar kormány tiltakozó jegyzéke, hogy nemigen közeledett felesége ágyához.

– No gyere, vigasztaljalak meg! – mondta most sürgetően az asszony, szélesre tárva rettentő ölét a takaró alatt. – Mit félsz te attól az orosz medvétől, hiszen lőttél már nagyobbat is nála; másrészt pedig hálás lehet neked, amiért az oroszok szerepét vállalva leültetted a zsidókat az arabokkal a tárgyalóasztalhoz...

Hamudius megtáncoltatta rajta apró borzszemét, aztán igyekvően bemerült a kényelmes medencébe, mert nem ismerte a fölajzás módszerének legegyszerűbb fogásait sem.

– Jó lenne, ha amerikai utunk előtt meglátogatnók Böske királynőt, sőt elmennénk Kínába is, mit szólsz? – ásította később Nicoleta. – Ezzel csak elbátortalanítanád az orosz medvét; de eredj addig is munkalátogatásokra, az mindig jót tesz neked: „Tapsi, tapsi tátának, piros csizma mámának!" – idézte, gyöngéd kényszeredetten megpaskolva a férfi hátát.

De nemcsak ő, Nicoleta is nyugtalan volt az aranykorszak első napjaiban, és a politikából féllábbal ideig-óráig kilépve, a gyermekei felé fordult: a másodszülött Irina, noha örökké kótyagos volt, s aranyserpenyőben mérte ki a Svájcból hozatott kutyaeledelt az ölebeinek, a szabadon gondolkodó diákok egy csoportjához csapódott; miután a szekuritáte a szülők parancsára hét társát letartóztatta, többé nem tűrte, hogy családi nevén szólítsák, hanem csakis *Kisasszonynak*. Valentinus, a legnagyobb, Oxfordban nevelkedett, nemigen fűlött a foga a marxizmushoz, inkább a tudományok érdekelték, és az Elvtárs és Nicoleta megrökönyödésére Hamudius egy régi ellenfelének a lányát vette feleségül, mire azonnal kitagadták. A legkisebbre, Főfire azonban büszke volt az uralkodópár, és amikor tizennégy évesen megerőszakolta egy osztálytársnőjét, az apa a maga már-már félszeg férfiasságáért érzett kárpótlást, az örökké sóváran kielégületlen anya pedig a saját vérét vélte csurdogálni a kis hős ereiben, és a koraérett Turi Danit ünnepelte benne. Dorgálás helyett Főfi egy év múlva megkapta első autóját, rá egy esztendőre első hajóját, s mire érettebb kamasz lett, már a *Black lebel*t, kedvenc italát vedelve vidáman száguldozott és gázolgatott a főváros utcáin meg az országutakon... Most az történt, hogy egy este, amikor már a részeg célbalövöldözésben sem lelt örömöt, visszatért a KB klubjába, és a vezérkari főnök feleségének a blúzában kezdett matatni. Az asszony védekezett, karmolt, apró öklét megpörgette a pimasz ifjú fején, de amikor már a melltartóját is letépte, a két méter magasnyi óriás férj szódavizet zúdított a támadóra, aztán megragadta a nyakától, és kitette az ajtón, mint a tóból előkecmergő kutyát. Mikor Nicoleta értesült a botrányról, ismét magához rendelte a tábornok kémfőnököt.

– Mondd, Pacsni Papa, hogyan fest az a zsiványtanya, kik látogatják és mik történnek arra? – faggatta. – Ha egy napon megjelenek ott, úgy szétütök a sok léhűtő között, hogy egy életre megemlegetik!... Még ezt a szegény gyereket, Főfit is megrontják, mert amúgy is hajlamos mindenféle kópéságra, csínyre...

A kezét ölébe ejtve, mélyről sóhajtott:

– Behálóztam neki Didinát, a tornászlányt; már három aranyérme volt a kontyocskája alatt a kis aranyosnak, amikor ez a csirkefogó ágyba bújt vele; de azt hiszed, hálás az anyjának?... Egy ilyen kandúr sosem tud hálás lenni, sőt most is duzzogott: „Úgy tárta ki magát nekem a buta liba, mint aki igyekszik túl lenni egy kötelező tornaszámon!"... Hallottad? Most meg itt ez a botrány, azt sem tudom, hogyan simítsam el... Talán jó lenne, ha a vezérkari főnököt hadügyminiszterré neveznénk ki, akkor őnagysága is befogná a száját... No, de beszélj arról a leprateleprőll...

És a kémfőnök elmondta, amit később, a szökése után meg is írt: a szórakozóhelyet hatalmas mezőgazdasági területek közé rejtették, a fővárostól félórányi autóútra; negyvenezer négyzetméteren terül el, és a versailles-i park másának tűnik szobrokkal ékesített ösvénylabirintusával, és a virágágyásokkal szemben elhelyezett kovácsoltvas padokkal; a területet mesterséges tavak, szökőkutak és szívet melengető lugasok fogják körül. A sövény és a díszfák közé építették be gondosan a mesevillákat, klubhelyiségeket. Egy moziteremben csak nyugati filmeket vetítenek, és itt alig észrevehetően mozgó, sötét ruhás pincérek előadás közben süteményt, fagylaltok, hűsítőket szolgálnak fel... A térség egy másik szögletében a tekepálya nyúlik el, hozzá tartozik a kávéház is, amelyet pálmákkal, délszaki növényekkel díszített üvegházban helyeztek el; még odébb, egy másik sövény mögött a fedett lőtér húzódik a bárral, falát kék színű bársony béleli – a Belügyminisztérium színe. A klub varázserejét azonban mégis a vendéglő adja, kis gyertyafényes különtermeivel és a glasszékesztyűs pincérekkel, akiknek a hajtókájukon vörös szegfű díszeleg. Felváltva két zenekar is játszik az étteremben, és az étlapon a kaviár, a libamájpástétom és a szarvasgomba csak szerény fogásnak számít...

A botrány estéjén azért voltak vidám pillanatok is – mesélt tovább Pacsni Papa nevetve. – Az egyik különteremben például a belügyminiszter, akit a háta mögött mindenki csak Udvarnagynak nevez, néhány miniszterhelyettessel a *borkapitányt* játszotta. Minden résztvevőnek meg kellett innia egy pohár bort, miközben állva ezt a mondókát mondta: „Én vagyok a borkapitány, és három húzásra kiiszom ezt a poharat." A második kortynál már azt kellett szavalnia, hogy ő a borkapitány, és három-három húzásra kiissza azt a poharat. Ha kihagyott valaki egy szót, vagy elfelejtette megduplázni a *bort*, a *poharat* vagy a *hármat*, kezdhette elölről. Ezt a játékot maga *Udvarnagy* honosította meg, amikor látogatást tett a magyar belügyminisztériumban, és a cél az volt, hogy minél jobban lerészegedjék a „versenyző"...

Elmondta a kémfőnök azt is, hogy miközben a *borkapitányok* dadogva és zajongva versenyeztek, az ország elnökhelyettese, Lóbab, aki az ÓRIÁSI MEDVE akciót irányította a jómúltkoriban, késével megkocogtatta a poharat, és csendet kért:

„Elvtársak, nekem, aki a kulturális osztályt igazgattam, elmondták, hogy a papoknak és a rabbiknak minden reggel és este, és napközben is legalább egyszer imádkozniok kell Istenükhöz, bárki legyen is az. Mi azonban ateisták vagyunk, elvtársak, mi csak a román nép szeretett, nagyrabecsült fiában és lányában, Hamudius Elvtársban és Nicoleta Elvtársnőben hiszünk!"

Ezután Lóbab úgy rajzolta meg Hamudiust, mint egy lovagot, aki a *Biblia* és a kereszt helyett Marx Tőkéjét és Nagy Stefan kardját hordozza, Nicoleta pedig a bölcsesség istennője; néhány nap múlva az imperializmus rablóbarlangjában kell küzdenünk – mondotta –, Washingtonban, ahol az *Elvtársnak* a proletariátus első számú ellenségével kell mérkőznie!...

Mikor jó negyedóra múlva befejezte, tapsvihar tört ki a teremben, a boldog önkívület magasabb fokán pedig a *klubtagok* a „Hamudius és a nép!" jelszót kezdték talpra ugorva kiáltozni, ütemes taps közben. Egyik tábornok a zongorára borulva részegen sírt, a tüzérség és a rakétaegységek parancsnoka ugyanekkor egy hokedlin imbolyogva igyekezett megcsókolni az elnökné arcképét...

Mihelyt a kémfőnök rajzolgatni kezdte a *klubot*, Nicoleta arcán az érzelem különös játékát vette észre, ahogy a derűs kíváncsiságot a meglepődés és a fölháborodás kifejezése váltogatja; a szívmelengető, rejtett lugasokról és a *versailles*-i park virágágyásairól hallván, fejét kissé oldalt billentve szinte elernyedt, majd ismét talpra ugrott benne az éber figyelem; mihelyt azonban Pacsni Papa a borkapitányok versengéséhez ért, az asszony sárga szemének szikraözöne még őt is elárasztotta, de a képe felé áhítatosan ágaskodó rakétaegység-parancsnok végül megbékítette a hiú asszonyt, és csak annyit mondott, halkan sóhajtva:

– Fene a bőrét a sok csélcsap borisszának!... A mi hibánk, hogy jódolgukban már azt sem tudják, mit tegyenek, és a tetejébe a fiacskámat is megrontják a gazemberek!...

Hamudius tudta, hogy Nicoletának igaza van: zaklatottságára, szorongására, félelmére egyetlen gyógyír a munkalátogatás és a vadászat. Egy idő óta szokásává lett, hogy mielőtt megtekintette volna az üzemeket, gyárakat, szemlét tartott a város fölött, hogy az égből lássa azt is, ami a földön elrejtőzhetik.

– Az mi ott alant? – kérdezte kísérőjétől, a megyei első titkártól, vagy a néptanácsi titkártól; míg a magasban keringett helikopterével, lefelé mutogatott, láthatóan ingerelték a házak előtti és közötti kis pázsitos-cserjés foltok, akár az elharapózott zöld erdőtüzek, mikor pedig alant billegett lábra szabott s mégis idétlen cipőjében, bakancsában, a magasba hunyorogva, az erkélyek felé bökdösött. – Ki engedte meg, hogy üvegfalakkal bekerítsék és lakásnak tekintsék a balkonokat is? Azonnal le kell bontatni a védőburkolatokat, és pénzbírsággal sújtani az ellenszegülőket, vagy errefelé nem hallottak a teraszos földművelésről? Paradicsomot, húsospaprikát, sőt gombát is lehetne termeszteni azon a pár négyzetméteren, így ki-ki önellátó lehetne a zöldségben, ami nagy terhet venne le az ország válláról, és hozzájárulna az export növeléséhez...

De még a zárt erkélyeknél is inkább megbotránkoztatták azok, amelyeket a tömbházak lakói teleraktak limlommal, ahol gyermekkocsit, kerékpárt, szétszedett ágyat, feslett matracot, üres üvegeket, dobozokat, ládákat tartottak, hogy a sok holmi, kacat fölött mosott fehérnemű lengedezzék a kihúzott spárgán. Az *Elvtársat* annyira felingerelte ez a látvány, hogy ez egyik városban leváltotta és megbüntette a tűzoltóparancsnokot.

– Az ott lent mi? – kérdezte ismét.

Aztán megparancsolta, hogy vágják ki a díszcserjéket, törpefenyőket, rózsabokrokat az épületek lábánál viruló parkocskákban, a füves részt annyi felé darabolják, ahány lakó van, és minden *kisgazdának* írják elő, miből mennyit kell termelnie, nehogy tüstént valamennyien hagymát meg fokhagymát ültessenek oltyán szokás szerint, ugyanakkor a munkakertekre vessenek ki adót; ahol nagyobb a tetőfelület, társuljanak össze a lakók, hordjanak földet a sima aszfaltra, szerezzenek be műtrágyát, gyomirtó szereket, és a nap melegével langyosítsák a vizet az öntözéshez...

Ha az elnök az épületek között járt a kíséretével, és ide-oda mutogatott, az újságírók buzgón jegyezték minden szavát, noha tudták, hogy a cenzúra minden eseményre csak egyetlen szabványszöveget engedélyez. A tömbházak tetejére sehol sem hordtak földet, így is épp elég baj volt a beázásokkal, de a lombtalanított területeket mohón

kimérték, hogy legalább petrezselyem zöldjét s néhány kötésnyi hagymát termesszenek parányi kertjükben, ha már nem ülhetnek ki oda hűsölni, beszélgetni; de a *zöldségesekben* senki sem lelte örömét, sebtében kerítették el, ki szögesdróttal, ki rozsdás lemezdarabokkal, száraz ágakkal, vagy csupán néhány léccel. A szél papírt, szemetet, cigarettásdobozokat hordott a növények közé, a gyerekek leszakították és csalódottan elhajították a félig érett paradicsomot, kutyák bóklásztak az ágyások között, és reggelre ürülékek sárgálltak az ösvényeken. A lakók éberen figyelni kezdték kertecskéiket a függönyök mögül, bosszút sejtettek és egymást gyanúsították; az asszonyok hajba kaptak, a férfiak hörögve emelték föl az öklüket a vélt ellenségre, a maréknyi fonnyadt zöldség miatt, amely eltikkadtan fonnyadozott a porréteg alatt, mert nem kaphatott az emeletekről vizet.

Egyik utóbbi munkalátogatására az *Elvtárs* a feleségét is magával vitte, mert Nicoleta meg akart tekinteni egy prémállattenyésztő farmot Temesvár mellett; később az állatgondozók röhincsélve mesélték, hogy a nagyasszony különös felfedezést tett a hódpatkányok előtt, és néhány kitenyésztett rozsdavörös példányt látva, örvendezőn tapsolni kezdett, és a férjét szólongatta: „Nyeki, Nyeki, nézd, rózsaszín nyulak! Ilyet sehol a világon nem lehet látni!" Hamudius azonban nem hallotta meg a hívást, mert épp a juhtenyésztésről osztogatta tanácsait, mikor pedig a telep igazgatója mosolyogva oda akart lépni az elnöknéhez, hogy a különböző mutációkról beszéljen, a mezőgazdasági miniszter megragadta, visszarántotta, és elsápadva a fülébe súgta:

„Ha nem fogod be a pofád, úgy seggbe rúglak, hogy repülsz!"

Később az elnöki pár nyitott kocsin városnézésre indult; minden aprólékosan meg volt szervezve, de egy mellékutcába bepillantva, az *Elvtárs* sorbanállók tarka seregét pillantotta meg, s mikor az elsőtitkár szégyenkezve megvallotta, hogy toalettpapírra várnak, hatalmasan felbőszült: De hiszen még az elkobzott bibliákat is bezúzattam erre a célra, hogyan lehet mégis hiánycikk?! Szégyen és gyalázat! Mihelyt visszaérünk a rezidenciánkra, azonnal felhívom Trompát, a minisztert, és közlöm vele, hogy veheti a bagázsiját! – üvöltötte.

A repülőgépen hazafelé Hamudius fáradtság helyett kellemes zsibongást érzett az idegeiben meg a csontjaiban; már örült, hogy mégsem hívta fel a könnyűipari minisztert, hogy menessze, hiszen, ha megfontoljuk, az iskolásfüzet meg a könyv mégis fontosabb, és a papírfölösleget magas világpiaci áron lehet értékesíteni; no és hol volt régen a maihoz hasonló selymes kínai toalettpapír? Még hallani sem hallottak ilyesmiről a falusiak! Ezt már szelíd félálomban gondolta az *Elvtárs*, percnyi édes szendergés közben, s ahogy oldalról rásütött a nap az egyenletes motorzúgásban, még rá is mosolygott egy gyermekkori emlékére. Kéregfalván nem volt még összetákolt árnyékszék sem, lekuporodtak az udvar végében a trágyadomb tövébe, tavasztól őszig kellemesen cirógatta a feneküket a szellő, s míg elnéztek messzibbre, a *Hóhérok hídja* felé, ahol lókoponyák és nagy vesszőkosárszerű bordák virítottak mészfehéren, guggolás közben meghitten szállt egymás felé a testvérek hangja; aztán fölegyenesedve letéptek egy-egy bordázott ernyőjű és mégis selymes keserűlapit, amely hidegen megcsiklandozta a farukat, lábszárukat, és nem problémáztak... Érdekes, hogy Nicoletának is vannak hasonló élményei, s mikor megvallotta neki mindezt, ahelyett, hogy nevetett volna, nagyon komolyan bólogatott:

– Az igazság az, hogy elkényeztettük a népet, Nyeki! Mi még petróleumlámpa fényénél vacsoráztunk, és cérnával szeleteltük a puliszkát! Jó volna hát fölújítani néhány bölcs, ősi szokást! A toalettpapír árát pedig többszörösére kell emelni, hadd áldozzanak rá a finnyáskodók!

Hamudius, bóbiskolásából felrezzenve elgondolkozott a drágításon.

– A hús és a kenyér ára sem maradhat a régi! – dünnyögte. – Intézkedem, hogy már holnap szólaljanak meg ismét a szirénák, és figyelmeztessék a nagypofájúakat, hogy jobb ma egy keserűlapi, mint holnap két atombomba a valagukba!...

Három hónap múlva e beszélgetés után, egy reggel az elnökné magához ölelte a férjét, megpörgette a nyelvét annak a fülében, és hízelgőn kérdezte:

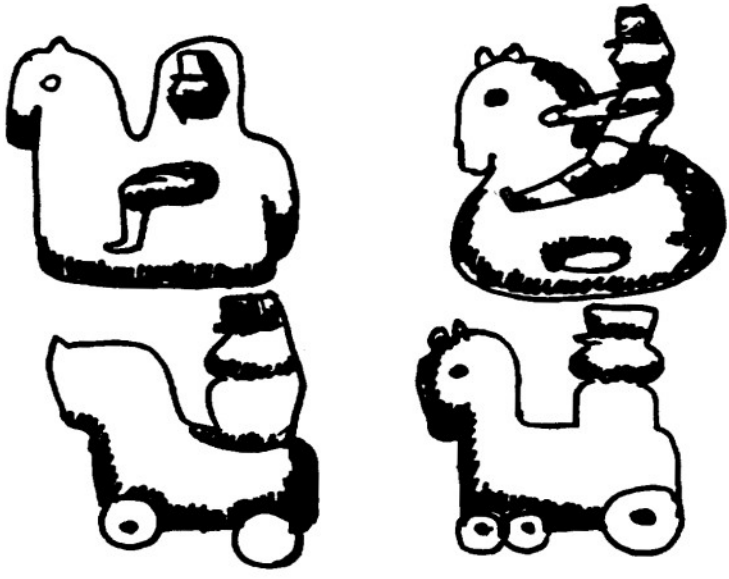
– Ki az, aki az *Elvtársnak* még az álmait is kitalálja, és mindig teljesíti?

Aztán választ sem várva megfogta Hamudius kezét, és húzta maga után a férfit az elnöki illemhely felé; lenyomta az aranyozott kilincset, elsőként ő maga lépett be a különböző virágpermetektől illatozó helyiségbe, ahol több telefonkészülék meg mikrofon is volt, és mindent ellenőrző tévékészülék, s ahol láthatatlan kezek gondoskodtak, hogy Hamudiusnak se ürítés előtt, se utána ne legyen gondja magára, s a kisujját se kelljen mozdítania.

– Odanézz! – suttogta Nicoleta, a vert ezüstből készült faliállványra mutatva, amelynek rekeszeiben tenyérnyi levelek zöldelltek. – Kilencféle selymes-illatos keserűlapi-palántát hozattam Dél-Kínából, és íme, a Pártkertészet üvegházában a rózsabokrok között beérett az első termés; gondoskodtam róla, hogy az érett magokat majd tárolják!... Tudom, örülsz neki, hiszen titkolt vágyad volt ez már régóta, csak restelltél beszélni róla!...

Hamudius arcát vörös pír lepte el, izgatott lett, még valami nyüszítő hangot is hallatott, aztán erélyesen kituszkolta Nicoletát a vécéből, s magára zárta az ajtót.

– Most hagyj magamra néhány percig! – szólt odabentről. – Ki akarom élvezni a helyzetet!...

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Inkarnáció

Baka Istvánnak
magamról

Bágyadt szikla, fehér a szél,
magasból zuhan lombra s fűre,
és árnyékká rándul a fény,
súlyával kertem összetörje.

Tudom, a teljes időben,
ami mostan elvész, megmarad,
arcom is, levélesőben,
ezerszer megszakadt pillanat.

Mögöttem hány év vöröslik?
Pegazus ha visz, Griff ha hordoz
hazáig, lerombolt versig,
mindig bábeli templomomhoz.

Hulló Nap, alkonyra alkony,
fák csúcsáig lángoló avar –
csontos mag, majd benne alszom,
fönti éj és tél már nem zavar.

Nyírfafényű Hold hiába
s versbe fogott, árva csillagok.
Izisz könnye hó, bundácska,
hű szívem alóla kiforog.

Földet, szerelmet magamnak
születéssel többé nem veszek.
Ne szülessek, föltámadjak
s befejezzem, amit nem lehet!

Skorpió hava

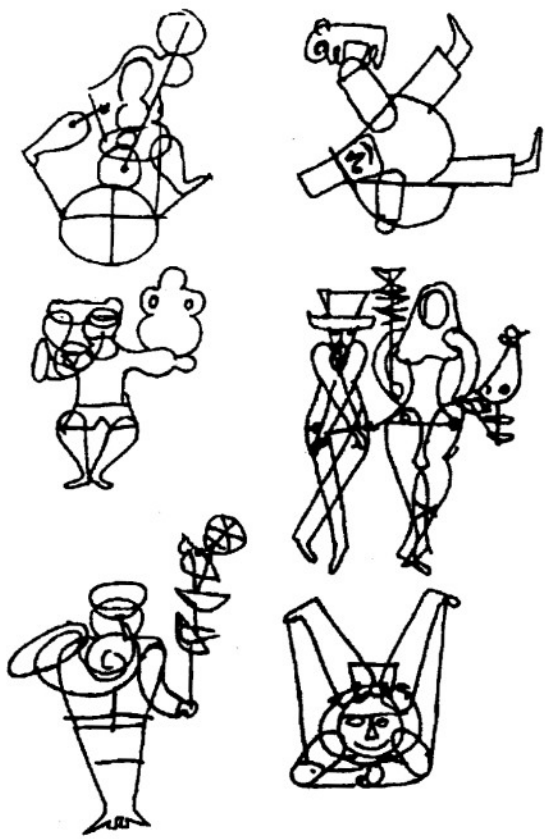
Döbrentei Kornélnak

Szent hevületű csavargót,
mondd, autóutakon hol látsz?
S ki sétál ma kelet felé
vagy nyugat felé, toronyiránt?

Országomban akárhol is
megnyugszom én, ha már akácot
látok: most is porig sújtva –
talán templomomra találok.

De ifjú kedélyem oda,
hisz elvek gúnyáját viselem,
s érett vétkeimtől hajlik
csak térdem és koraősz fejem.

Szenes az akácfa kérge,
betört szentélye nyitva, tárva –
mégis a déli harangszó,
mintha lombja rezéből szállna.

PINTÉR LAJOS

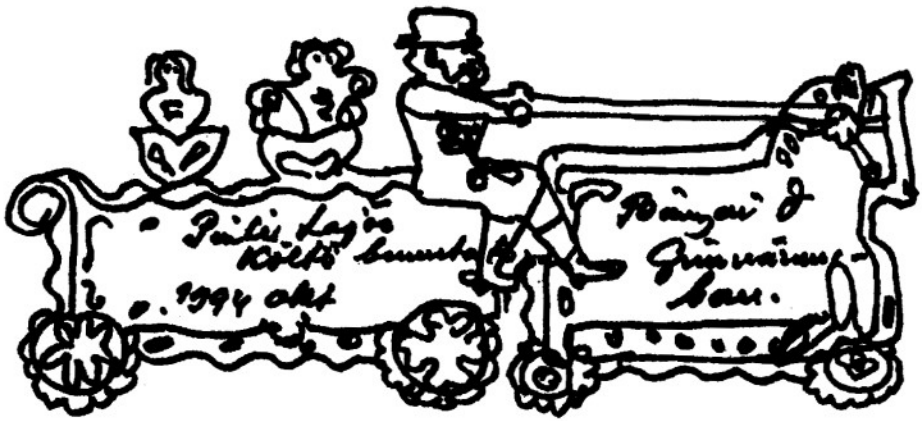
Zöld úton

Féltik a madarak az embert, sírnak érte.
Vadludak vé-alakban szállnak az emberért,
tüntetnek érte.
Féltik az évszázados tölgyek az embert,
sírnak érte, megsebzett leveleiket
hullatják érte;
le a hegyekből indulnak érte, tüntetnek érte.
Félti az őz, a büszke dámvad az embert,
golyó elől fut, fejét emeli,
tüntet az emberért, tüntet érte.
Félti a fű, növény, félti a kamilla, rétifű,
tüdőfű, mályvagyökér, martilapulevél, édesgyökér
félti az embert, zöld úton fut el az
emberért, virágzik érte, szót emel érte,
tüntet érte. Tüntet az eltűnő emberért,
gurul a kő, megindul, súrlódik, gördül érte;
tüntet az eltűnő emberért, tüntet érte.

Az irgalmas katasztrófa

Jössz a meccsről, sört iszol,
habzó ég sincs a tetején –
hideg a pohár, mint a jég.
Rendőr állít meg, igazoltat,
van lakásod, van munkahelyed,
két neveletlen gyereked,
áldása rajtad: továbbmehetsz.
Továbbmehetsz a túlsó sarkig,
ahol leüthet valaki,
elveszi kabátod, cipőd, pénzed.
Fekszel a földön, mint aki részeg.
Isten kőművesei: a fecskék
röpködnek körötted, fejed felett:
rakják a vasbeton eget.
Csiripelnek: ne félj, ne félj.
Állj föl a földről, menj tovább.

Nézd, hogy kifröccsent a véred,
foltot hagy fehér ingeden:
olyan szép, mint egy érdemérem.
Megveretésed, kitüntetésed.
Fiad térdedre ülteted:
hóc, hóc, katona – dúdolgatsz neki;
ott ringatod, lovagoltatod
térdeden a csöpp holnapot,
ott ringatod, lovagoltatod
térdeden a csöpp holnapot.

Szepesi Attila

Hamvas Béla esszéi

Évtizedekig csak lelkes hívei olvashatták Hamvas Béla műveit. Mert tartósan hiányzott a megnyomorított magyar szellemi élet kaleidoszkópjából. A tévedhetetlenül működő cenzúra – főképp Lukács György és Keszi Imre „jóvoltából" – igyekezett nyomtalanul eltüntetni a neki nem tetsző művet, melyről ma már joggal elmondható, hogy e baljós évszázad egyik legjelentősebb szellemi kalandja. Az említett személyek intellektuális sebészorvosi tevékenysége persze nem meghatározó. Igaz, ők amputálták ki Hamvas művét a könyvkiadásból – tehették, hisz ismerték –, ám helyettük más is megtette volna, kétség nem férhet hozzá. A cenzori bravúr azonban felemásra sikerült. Mert bár rongyosra olvasott, kéziratos formában terjedő opuszaival csak a beavatottak ismerkedhettek, Hamvas Béla legendája jelenvaló volt, s hatása olyanokhoz is elért, akik a munkáit nem ismerték ugyan, holdudvar övezte személyiségéért mégis úgy lelkendeztek, mint egy távoli, felfedezésre váró kontinens rejtelmeiért.

A dühödt és alapos munkát végző cenzúra hóhérmunkája csöppet sem volt véletlen. Bár Hamvas korai műveit még Szentkuthy Miklós is „gyermek keresztes-hadjáratának" minősítette, naivitással vádolva a szerzőt, mi sem állt távolabb tőle, mint a gyanútlanság. Pontosan tudta, hogy aki az érvényes szót ki akarja mondani, annak percről percre ismernie kell a világóra állását. Nem elég ezt-azt megsejteni, nem elég az összekaszabolt, s korántsem tévedhetetlen ösztönöket hívni kalauzul. Ha valaki, ő pontosan tudta, mi történik velünk és körülöttünk ebben az apokaliptikus, ezredvégi korban, s tudta nemcsak a maga keserű sorsából, nemcsak száműzetése tapasztalataiból.

A teremtés művét összeszabdaló idő ma sem ért véget. Bár Hamvas műve, mely az olvasókból lelkes rajongást vagy kétségbeesett ellenállást vált és váltott ki – s mely ugyan részben kívülrekedt a maga idején, csak sejtelmes hajszálgyökereivel szőhette azt át –, ma már legalább jórészt hozzáférhető, tanulmányozható. Aktualitását bárki megtapasztalhatja...

Diákkoromban, a hatvanas évek elején, szinte véletlenszerűen találkoztam a Hamvas-jelenséggel, pontosabban szólva: először a szerző személyével. Mint frissen érettségizett, s egyetemre-főiskolára föl nem vett pancser diák, az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában dolgoztam, afféle raktári segéderőként. Feladatom volt a zsúfolt raktárakból a folyóiratokat kihordani az olvasóterembe, ahol Hamvas Béla is gyakran megfordult. Először persze sejtelmem sem volt róla, ki ugráltat annyit, kinek kell – többnyire a legfelső, billegő létrával jól-rosszul elérhető polcokról – előbányásznom az elporosodott, megsárgult újságok és folyóiratok testes köteteit. Kicsit aprehendáltam a halk szavú, metsző pillantású öregúrra, aki a bolondját járatja velem. Idősebb kollégáim viszont úgy vették körül, mint egy civil ruhás papot, s ez érdeklődéssel töltött el. Hamarosan megtudtam, hogy tudós kutató, törvényen kívül helyezett szellemtörténész, ám a könyvtárban az efféle nem volt ritkaság. Csupa félrenyaklott értelmiségi, hamvába holt álmodozó csellengett és dolgozott ott, ezért először Hamvast is besoroltam eme furcsa, rokonszenvesen megfoghatatlan figurák panoptikumába. Megpróbáltam elmélyedni a műveiben, de nem sikerült, nem sikerülhetett. Ambivalens érzéseket váltottak ki belőlem. Lassan minden fellelhető köny-

ve a polcomra került, antikváriumokból sikerült összeszednem őket, de a tanulmányozásukhoz, megértésükhöz életem belső órája szerint éretlen voltam még. Egyszerre vonzottak és taszítottak.

Azt észrevettem, vagy legalább megéreztem, hogy hozzájuk balekul nyúlni nem szabad. Illetve: szabad ugyan, de nem érdemes. Van bennük valami „nem szolid", démonikusan felkavaró, olyan rejtett tartományokat átvilágító, melyek örvényeikbe alárántják és magukba temetik a gyanútlan lelkendezőt. Évek múltak el így, míg aztán egy váratlan pillanatban – erről pontosan számot adni nem tudok – valamiképp „belül kerültem" e sokáig messziről szemlélt világon. Egyszerre megvilágosultak erőterei. Tele voltak persze ismeretlen borzongásokkal, utalásokkal, ám ezek megszólítottak. Sorra végigböngésztem mindent, ami a művekből elérhető. Más szóval: azt a keveset, ami korábban könyv formájában és folyóiratban valaha megjelent. A Láthatatlan történetet, az Anthologia Humanát, a Henochot, Herakleitoszt, az Absztrakció és szürrealizmust, a Száz könyvet, a Tibeti misztériumokat. Tudtam azt is, hogy a Hamvas-életmű korántsem korlátozódik eme korai és nehezen elérhető publikációkra, s a szerző száműzetése boldog-boldogtalan esztendeiben is rendületlenül alkotott, ám kézirataiból csak néhányat sikerült megszereznem. (Részben a Hamvas-hagyatékot ma gondozó Dul Antal jóvoltából, aki az Akadémiai Könyvtárban dolgozott.) Maga Weöres Sándor is említette, hogy a pincéjében talán vannak ismeretlen Hamvas-opuszok, s ezeket majd előbányássza. De egyrészt nem tudta biztosan, valóban ott vannak-e az említett művek az irdatlan mennyiségű papírhalmazokban, másrészt nem volt az a filosz-típus, aki egy ilyen búvárkodásra könnyen ráállt volna, hisz még a saját elveszettnek hitt – vagy a háborús bombázások áldozatául esettnek gyanított – kéziratait, verstérképeit sem kereste meg. Pedig irodalomtörténész barátai gyakran noszogatták, hogy dolgozza fel eme rejtelmes pince anyagát, nem is annyira a Hamvas-kéziratok miatt, inkább a Babitscsal-Kosztolányival való levelezéséért, ám ezek is csak jóval később kerültek elő. (Itt jegyzem meg, hogy bizonyos – részben Weöres által indukált – félreértésből szokták a költőt Hamvas-tanítványnak, Hamvas-követőnek mondani. Ezt főképp *A teljesség felé* című prózai munkájának ajánlása okozza. Az igazság azonban az, hogy amikor találkoztak, Weöres is kész mester volt már. Ifjabb és szertelenebb, aki elfogadta Hamvas segítségét, talán a belső rendje is hamarabb összeállt, mint eme segítség nélkül létrejött volna, de nem Hamvasból merítette a tudását, már korábban is ismerte azokat az alapműveket, amelyekre a közel apjakorú szellemtörténész oly gyakran hivatkozik...)

Aki Hamvas Béla esszéibe először beleolvas, azt fogja hinni, hogy e művek tere imaginárius és a valóságos időből kiszakított tér, afféle felhőkakukkvár, vagy – ahogy a jó Gulácsy Lajos írta a maga Naconxypanjáról – olyan föld, mely „félúton található Japán és a Hold között". Az igazság azonban épp az ellenkezője. Mindennapjaink eleven, korszakok, hiedelmek, eszmék egymásra torlódott díszleteivel sűrűn telerakott, ám az őskorig azonos világát népesítik be, azt az elemi világot, mely kövekből, fákból, virágokból és mezsgyékből, váltakozó nap- és évszakokból, vizek betöltötte patakmedrekből, hegyormokból és tengerekből, falvakból és városokból áll. Meg az élet mindennapi rítusainak sokféleségéből, mely mind az elemi világból vétetett és annak metafizikájával telített. Házból és táncból, kapuból és kályhából, asztalból és lépcsőből, gyümölcsökből és ételekből, ruhákból, ablakokból, hangszerekből. Ez a napjainkat átható elemi világ azonban pőrén és szemtől szembe a maga teljességében és jelentésárnyalatai sokféleségében csak nehezen megtapasztalható. Egyrészt azért, mert megszokott és testközeli, másrészt pedig azért, mert a különféle korszakok és szellemi

építmények rárakódott és nehezen felfejthető rétegei és üledékei – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt – eltakarják és maguk alá temetik. Jóval fontosabb persze az említettek közül az *átvitt értelem*, mert az elemi világ nem attól elrejtezett és farsangi módon tarka, mert valami valóságosan eltakarja, sokkal inkább azért, mert a megpillantásához és megértéséhez kevés ma már a látó szem ereje, a gondolat világossága, felismeréséhez a hagyományok ismerete.

Ez a fogalom, *hagyomány*, a Hamvas-mű egyik, talán épp a legfontosabb kulcsa. Ám ez a kulcs a szó pozitivista értelmében nem használható. A tradíció, a szent hagyomány mindent átvilágít és feltár, de az őskor, a megszentelt kor, az aranykor és a mesterek gyakori emlegetése a szerzőnél csöppet sem nosztalgikus természetű. Nincsen meg benne a turista-visszavágyódás gyermeki sóvárgása. Tudja jól ugyanis, hogy a szó historikus értelmében ez a boldog kor, ez a megszentelt ősállapot sohasem létezett, tere topográfiai eszközökkel nem azonosítható, ahogy ideje sem a világóra gyanútlan visszaállításával. Az egymást követő és egymásra rétegződő korszakok tér-idejét ugyanis mindig a küzdelem, születés–pusztulás, keresés, a betemetett ősforráshoz való visszatérés reménytelen vágya, a vér és a szenvedés itatta át. A paradicsomkert nem helyszín, hanem létállapot, élmény, mely az emberből előhívható, de materiális szélességi és hosszúsági fokai nincsenek. Valójában tér és idő sem létezik, illetve, az említett kontextusban megléte vagy hiánya teljesen érdektelen, hisz az élet, a küzdelem, az önmagát kereső értelem helyszíne mindig, a kezdet kezdetétől ugyanaz a folyamatos tér, ideje pedig e változatlan ürességben való mozgás koreográfiája. A mozdulat, a tett, a gondolat megközelítésének és megértésének módozatai: mindkettő csak lehetőség arra nézve, hogy az ember a maga benső világának élményeivel és felismeréseivel benépesítse, és segítségével – jobb híján – törvényszerűségeit átvilágítsa. Mindez a valónak – a valóság tükrében a valón túlinak – reménytelen ostroma.

A szent hagyomány ezerfelé szakadozott, mégis jelenvaló. A világ minden mozzanatát, eszméjét és szánalmasan kallódó részletét percről percre átitatja. Az egyetlen tér és egyetlen idő egy összetört tükör, melynek szerteszóródott cserepei ma már csak nehezen rakhatók össze, ez a gesztus mégsem egészen reménytelen. Egymástól elszakadva, egymással durván szembefordítva, párhuzamosan léteznek ugyan, genezisükben mégis azonosak. Igaz, hasonlatosságuk, az elemi ősegységből való származásuk és működésük azonossága nem mindig és mindenütt felismerhető. Egyszerre elérhetetlenül távoliak és bennünk tovább élők.

Voltak (és maradványaikban ma is vannak) inka kövek, piramisok, temetővárosok, dolmenek és menhirek, szent és elátkozott helyek, dzsungelek mélyén felharsanó halotti énekek, görög szobrok és összetört vázák, faekék és szőttesek, áldozati edények és észak-amerikai petroglifák, willendorfi Venusok és csontfaragványok, szerzetesbarlangok és tábortűz körül kanyargó táncosok. De nem a helyük és az idejük a fontos. Nem az, hogy inkák, sumerek, észak- vagy dél-amerikaiak, kínaiak, hellének, közép-afrikaiak, latinok vagy épp magyarok. Hanem az a közös mód, az érintés és álmodás gesztusa, ahogy az ürességet benépesítik, ahogy a maguk elő- és utóidejét magukból létrehívják, ahogy a végtelen tér borzongató magányát lakhatóvá kívánják tenni. És ez a mindenkori gesztusuk – koruktól és helyszínüktől függetlenül – közös és máig ható. Folyamatos és rejtve bennünk munkáló jelenlétük maga a hagyomány. Ha felismerjük, ha nem. A világteremtésnek az a módja, ahogy az ember két követ egymásra helyez, egy üres felületre valamit odarajzol, egy gördülő kavicsot vagy maréknyi agyagot szoborrá mintáz. Egy ruhadarabot megsző, majd csillag- és virágdíszekkel felékesít. Két

fadarabot összeüt, egy húrt megpendít és énekelni kezd. Ételt készít, ismerkedik, útra kel és valahová megérkezik. Gyümölcsöt szed, ölelkezik, eltűnődik a pocsolyát benépesítő parányok és a mennybolton világító égitestek látványán. Túrja a földet, felkészül a halálra, miközben elődeiben-utódaiban a maga arcát felismeri.

A múlt fragmentumai tovább élnek az időben, világunkban folytatódnak. A sziklafalakra rajzolt és a kövekbe vésett ékítmények a házfalak ákombákom jeleiben, az antik szőttesek az öltözetünkben, a halottasénekek a „Circumdederunt" dallamában, a willendorfi Venusok a szobrainkban, a dolmenek és menhirek az építményeinkben. Egyszerre távoliak és rejtett jelenlétükkel érintésközeliek.

És a fragmentumaiban tovább élő – és élni segítő – hagyomány másik vonulata, eszmei síkja az a szent tradíció, melyet egyik fő művében, a Scientia Sacrában tárgyal a szerző. Ez a hagyományvilág is jelenvaló, de nem látható még tükörcserepei formájában sem. Ahogy felesége, Kemény Katalin írja: „Ebben a hatos számra épített, fúgaszerűen megkomponált műben nem szintézisét, hanem szimfóniáját halljuk mindannak, amit a tibeti, a hindu, az iráni, a kaldeus, az egyiptomi, a szufi, a dél-amerikai források, majd az alexandriai gnózis, az aritmológia, az alkímia az életen átsugárzó primordiális létről tudat. Hangsúlyozzuk; nem szintézis, szimfónia. A szintézis részben tárgyi teljességre, részben szcientifikus objektivitásra tart igényt. Hamvas Béla szándéka nem az esetleges, a részleges és változó objektív szempontok érvényesítése. Törekvése és eredménye a hiteles szubjektivitás..." Ez a hiteles szubjektivitás jellemzi műelemzései sokaságát éppúgy, mint a neki kedves és fontos „szent könyvekhez" való viszonyát is. Utóbbiakat úgy fordítja magyarra (Kung mestert, Hérakleitoszt, Lao-cét, Henoch Apokalipszisét, a Tibeti misztériumokat stb.), hogy egyúttal kommentálja is. Ahogy az egyetemes művészettörténet legjava alkotásait is az említett módon közelíti meg, Goethe és Beethoven, Hölderlin és Debussy, Cezanne és Kierkegaard, Nietzsche és Csontváry, Tanguy és Eliot műveit. A szent hagyományhoz való kötődésük érdekli, egyúttal pedig az a mozzanat, ahogy a teremtés folyamatos művét tovább viszik, ahogy az új borzongásokra és új látomásokra fogékonyan megalkotnak valamit, ami a tradícióban gyökerezik, s azt mégis új, sosemvolt látószögből világítják meg...

Korai esszéiben még inkább, a későbbiekben talán kevésbé foglalkoztatja az a gondolat, ami ifjabb és világhírű szellemrokonát, az argentin Borgest: az „örök visszatérés", a körkörös idő, a világóra visszatérő és ismétlődő periódusainak eszméje. Ezt a gondolatkört Hamvas mintha elejtené idősebb korában, a hangsúlyt talán kevésbé az ismétlődésre, inkább a folyamatra helyezi. Itt jegyezzük meg, hálás – és nagy körültekintést igénylő – feladat volna a kettejük művének értő összevetése. Rokonok a Hamvas említette hiteles szubjektivitásban, ám bizonyos vonatkozásokban különböznek is. Borgesben talán több az irónia, a képzelet szertelen játéka, míg Hamvasnál a prófétai hevület, az apokalipszis közelségének felismerése dominál. Előbbit tán a sztoikus derű, míg utóbbit inkább a vitriolos kritika jellemzi...

„A hagyomány gondolata lehetővé tette az eddigi kollektív kategóriák téves voltának felismerését. Csak egyetlen hiteles közösség van, az emberiség. Nép, nemzet, osztály, kaszt, vallás, világnézet csak ezen belül, nem mint elválasztó, hanem mint gazdagság, mint sokszerűség van jelen, de csak abban az esetben, ha az egyetemes emberiség gondolata alá rendelték." – írja Hamvas a Scientia Sacrában. És vonatkozik ez minden műre, mely a teremtésből részesedik, festményre és eszmére, költeményre és szoborra, szőttesre és zenére egyaránt. Ha pedig egy mű már létrejött, teljesen mindegy, hányan ismerik. Megléte, a szent hagyományba való beágyazottsága által akkor is hat,

ha elvész, ha elégetik, így-úgy megsemmisítik. És: csak az az igazi mű, ami ettől a hagyománytól lélekül át. És fordítva: csak az a mű lélekülhet át a teremtéstől, mely a folyamatosan jelenvaló hagyományba ágyazódik bele.

Egyik összefoglaló, korszakokat megvilágító nagyesszéjében, a Regényelméleti fragmentumban az apokalipszis természetét, a világóra összezavarodását, a valóság, a realitás és a magát valóságnak hirdető modern „elaljasulás" szövevényes viszonyát vizsgálja.

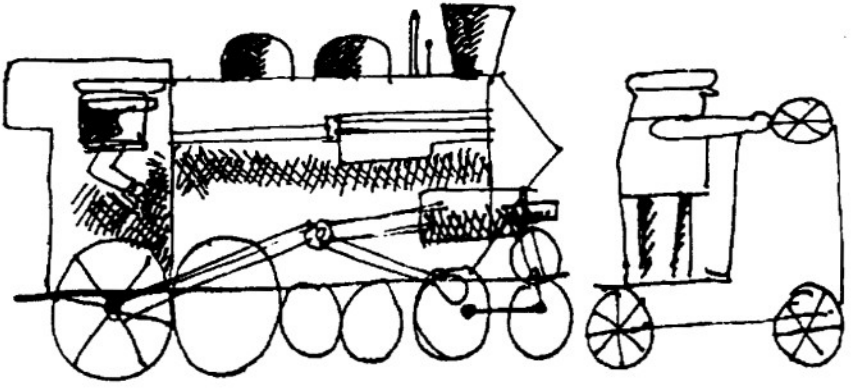
„A hivatalos történet azt mondja, hogy a tizenhetedik század első fele a modern kor kezdete, mert ebben az időben alakult ki a világválság három nagy khimérája, a modern állam, a modern tudomány és a modern kapitalizmus. Mindenesetre ebben az időben jelent meg a modern Nagyinkvizítor, akit az állam és a tudomány és a kapitalizmus közös erővel teremtett és tart fenn, és ebben az időben teremtették meg a modern realitás-fogalmat, és mivel Böhme szerint minden valóság alaptermészete a polaritás, ebben az időben alakult ki a realitás ellenfogalma is, Cervantesnél, Böhménél és Shakespeare-nél és Monteverdinél, és később Velázqueznél és Pascalnál. A feszültség a valóság fogalma körül támadt. Az egyik oldalon a realitás az állam, a kapitalizmus és a tudomány realitása, a másikon a szélmalom-valóság. Ez az a pont, ahol Európa története kettéválik, és egyik sem akar tudni többé a másikról. Az egyik történet, a *soi disant* reális történet a közösség, a nép, az állam, a gazdaság, a tudomány története halad, ha nem is éppen a legjobb lelkiismerettel, halad a legsötétebb úton a harmincéves háborún és Cromwellen és Mazarinen, XIV. Lajoson, Nagy Frigyesen, a francia forradalmon, Napóleonon át a világháborúkig és a koncentrációs táborokig és a gulágokig és az atombombáig. Ez a parádés történet a soha el nem képzelt kínok és bestialitás története. A másik Don Quijotével kezdődik, mert Don Quijote abba a realitásba nem egyezett bele, és kortársaival, Hamlettel, Böhmével és Monteverdivel külön történetet alapított." – írja a Regényelméleti fragmentumban, s az idézetből kiolvasható, hogy itt sokkal többről van szó, mint műfajelméleti tűnődésről. Mert a regény ebben az összefüggésben magán messze túlmutat. A Cervantessel kezdődő modern regény – mint minden jelentős mű az említett kor óta – a megcsúfolt és kibillent történet, a meghamisított valóság- és realitás-fogalom elleni kétségbeesett lázadás és tiltakozás. Az emberi méltóság meggyalázása, a módszeres bestialitás elleni fellépés, valamiképp „külön történet", külön idő, külön valóság és a ködfátylakkal és sanda ideológiákkal elfüggönyözött látszat-realitás helyett egy valódi realitás teremtése. És hiába hiszi ma már gyanútlanul és különösebb aggályok nélkül mindenki, hogy a valóság nem más, mint a totális állam, a rendőrség, a bank, a népirtás, a maffia, a névtelen levél, a fegyverkezési hajsza, a börtön és a koncentrációs tábor, a gazdasági növekedés és a pusztuló természet – mert a valóság, az igazi realitás nem ez, hanem (Hamvas Béla esszéjének végkicsengéseképp) az igazi és megszentelt, a teremtés pecsétjével hitelesített valóság épp a „szélmalom-realitás", Don Quijote, Hamlet, Jakob Böhme, Goethe, Hölderlin, Dosztojevszkij és a többiek látomása.

A teremtés összetört, szétmarcangolt, elrejtett és meghamisított, napról napra módszeresen meggyalázott műve napjainkban a legmélyebb válságához érkezett. Elég belehallgatni a napi hírekbe, beleolvasni egy újságba, hogy az ember megértse, hová vezet a realitás azonosítása a pusztítással, a föld és a szellem kirablásával. Át kell éljük folyamatosan a nyomor, a hatalomra törő maffiák, az „etnikai tisztogatások", a pártharcok, a világjelenséggé váló kábítószerezés, a bér-, a csoport- és öngyilkosságok, a hiszterizált és a legrafináltabb fegyverekkel és legkörmönfontabb ideológiákkal is csak

kétségbeesetten fenntartható világegyensúly kétes „realitását", azt a kollektív és hagymázos őrületet, mely ma már az emberiséget, és az emberiségnek otthont adó glóbuszt is a végső pusztulással fenyegeti. Az ember pedig nem tehet mást, mint percről percre és minden részletében igyekszik átlátni és megérteni az apokaliptikus folyamatot. S miközben a maga lehetőségei közt megteszi, amit tehet, közben megkeresi és kijelöli a maga helyét a realitás összekuszált koordináta-rendszerén, eldönti, hogy ő maga az elaljasulás, a bestialitás vagy a szélmalom realitásában él-e. Magamagát ugyan az apokalipszis folyamatából, a megcsúfolt realitásból ki nem vonhatja, előle el nem menekülhet, de ha megérti a kettéhasadt történet lényegét, már az is valami...

Hamvas Béla esszéi, melyeket (az általa szerkesztett antológiákkal és rejtelmes, kőtömbszerű regényeivel egyetemben) előbb az Életünk Kiadó, most pedig a megkezdett sorozatot folytatva a Medio Kiadó ad közre – végre szövegösszefüggésükben olvashatók. A korábbi kiadások (33 esszé, Szellem és egzisztencia, Silentium, A bor filozófiája) csak szeszélyes válogatások, afféle merítőpróbák voltak, a hetedik kötetéhez érkezett sorozatban viszont minden mű végre a helyére kerül. Arról nincs tudomásom, a szerző hány műve vár még kiadásra, illetve az elveszettnek tudottak közül mi az, ami valóban megsemmisült, s mi az, ami előkerült az idők során.

Hamvas Béla műve – ha alapos és kényszerű késedelemmel is – végre a helyére kerülhet szellemi közgondolkodásunkban. A legenda, a titokzatos Hamvas-jelenség találkozhat az írott szóval, a művek sorával, melyekről így ír summázó soraiban Kemény Katalin: „Jól szólnak azok, akik Hamvas Béla életművében a hidat ismerik fel. A híd azonban nemcsak összeköt, jelzi is az egymástól különböző, egymást kereső, kiegészítő egységeket. Az egységeket, azaz a formákat. A realizáció formája, lévén az az Egyetlen, a mindenkiben közös élő szabad megnyilatkozása, minden helyen és pillanatban más. Az éber lét, akár egy személyre, akár egy közösségre vonatkozik, nem mondhat mást, mint légy te magad. Megformálódás, megvalósulás és szabadság elválaszthatatlan: a vertikális irányt követve horizontális határainkat magunk szabjuk meg."

PETRI CSATHÓ FERENC

Mikrokozmosz

A házunk történelmet ír
(szabad házban megtörténhet akármi).
Választunk most, választhatunk a régi
s az új mester között.
Az egyik a poloskák,
a másik a csótányok ellen
nem tud mit csinálni.
Mindenki boldog, csak Kovácsné
leányanya leánya (trampli) sír.
Más újság nincs, jelentem,
a piacon megint drágább a krumpli, Sire

Kocsmaól

Ócska
díszletek közt
paranoid fogócska –
jámbor művészek asztalához
kagylófülű manócska ül,
és nesztelen magnó forog
minden belső zsebében
Művésztanya,
szent kocsmaól, a hely ahol
minden pohárban ott fülel
a nyelvünket megoldó alkohol –
tüze sosem hűl el
A teremtett világ kívül,
a legszentebb teremtmény
kívül-belül ázik
Ballag aztán billeg vékony járdán;
ezer lépés a temetőig,
ötszáz a sárga házig

Szókratész gyermekei

Minden ellenfél arctalan,
harcolni nincs kivel;
az Isten fontosabb
dolgokkal sem törődik;
miért törődne Szókratész
látszatra szabad, újkori
öngyilkos gyermekeivel.
A legidősebb Szókratész fiú
záróráig a Napsugár
nevű bisztróban álldigál,
míg végül májbajos lesz
és sárga, mint a kén.
Gyűrött zakó, tucat rumospohár
úszkál a füstakváriumban –
gazdája sorsa tengerfenekén.
A másik a Tiszavirágban;
biztosan öl a vodka is,
bár lassabban, mint a cián;
a harmadik élő halottak
között ír vers helyett
tesztet a pszichiátrián.
Maga előtt mindegyik a
saját halála árnyát görgeti;
síró gyereket, törött nőket –
és nincs erő, mi megállítsa őket
a kurvaistenit neki

Dér István: Törött tükör

A tükör ép
Az én arcom törött el
csillámló darabokra

Néztem magam Ahogy az őr
néz le az őrtoronyból
a mélyben köröző rabokra

Voltam ecset, paletta, kép
és óra, mely lejár

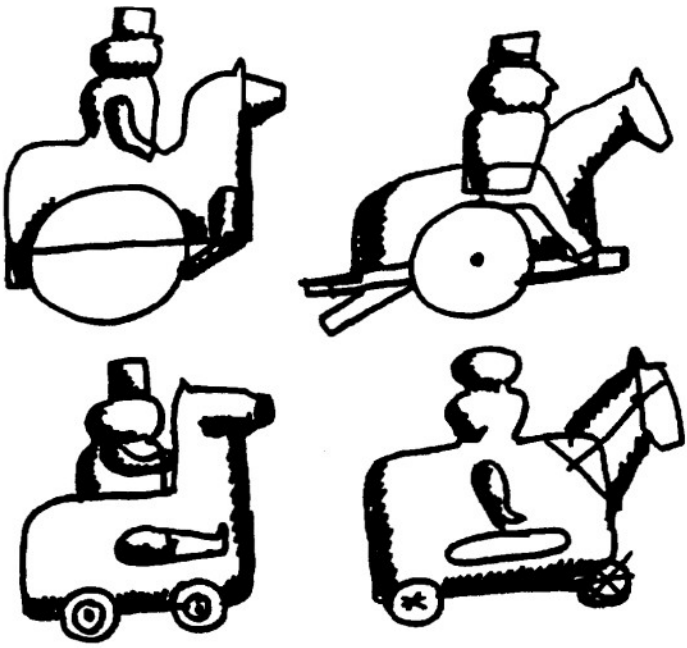
Vagyok már sírom bokra
Szájamban sárga sár

Lichthof

A nyomor és az udvari
vécé legyőzhetetlen;
maszturbál benne, álmodik a lány

A nincs helyett vigasznak ott
a szappanoperák silány
világa és hogy jobb a túlvilágon
(statisztikák szerint
közel van a halál)

amíg kenyér helyett a Föld
keserű fűszálait rágom,
Armstrong a Holdra lép,
lenéz a város lichthofjaira,
csodálatos világról énekel,
és trombitál, mint Gábriel,
s mint Gábriel, ő is hiába trombitál

ANAMARIA POP

A szeretet igénye – két emelet magány között

KÉPZELT BESZÉLGETÉSEK HERVAY GIZELLÁVAL

Miért a szeretet igénye két emelet magány között? Azért, mert Hervay Gizella két emelet magány között élte le az életét, egy olyan dimenzióban, ahol az embernek a legszükségesebb életeleme a szeretet, ami sajnos, Hervay Gizellának elenyészően csekély mennyiségben adatott meg. Mert Hervay Gizella, két emelet magány között, 36 fokos lázban „égte le" az életét, meghalva és újjászületve állandóan, a távozás és a visszatérés visszhangjából megírva mély és súlyos verseit. Azokat a verseket, amelyek megkülönböztető helyet biztosítanak számára a XX. század magyar irodalmában. Hervay Gizella – elégedetlenül a mindennapok korlátaival és foszladozó emlékeivel – megteremtett egy olyan költői világot, amelyet „kidíszített" a világegyetem elemeivel, egy világot, amelyben: „egy cafatnyi ég / fogunk között / elvérző remény / és mégis felfelé visz / minden zuhanás", egy világot, amelyben a „csillagok lélegzetével" tudunk lélegezni, mert „nincs tája a fájdalomnak", ahol a távolságok és az elképzelhetetlen helyzetek lényegében egy-egy pihentető „megállót" jelentenek azon a végtelen spirális lépcsőn, amelyen feljutunk a zöld füves égbe, vagy lezuhanunk a csillagokkal kidíszített fekete földre. Hervaynak a 36 fokos láz fájdalmában is volt mindig ereje és kitartása ahhoz, hogy (szerelemmel, de inkább anélkül) újrateremtse ezt a világot. Amiben túl sokáig „arccal a sárban / fulladásig, / míg alkalmasnak minősítenek / [...] aztán beállhatsz az éneklők sorába. // Énekelnél, / de szádból bugyog a sár". Ezzel az újrateremtéssel Hervay Gizella költészete kitisztul (lehet látni a „magzat mosolyát"), tágabb lesz, befogadja az érzelmek és az emlékek minden árnyalatát, azt a világot, amelyben Hervay, meghalva és újjászületve állandóan, bevezeti az olvasót – kijelentve, hogy „Újra kell költeni a mítoszokat! / A kéz nem élhet holt szerszámokkal ujjai között".

Hervay Gizella verseit csak akkor lehet lefordítani, ha a fordító „átélte őket", ha beitatta minden idegszálát annak a fájdalomnak és örömnek súlyos cseppjeivel, amelyeket hordoz minden Hervay-verssor. Erre a nagy kalandra vállalkoztam én Hervay halála után. Nehéz vagy könnyű volt? Nem tudom. Azt hiszem, hogy ez nem is olyan lényeges. Lévén, hogy jómagam is költőnő vagyok, a két költő világa sok helyen találkozott, találkozik. Úgy, hogy „elbeszélgettünk". Én kérdeztem, és ő felelt. Feleltek versei, kötetei: a *Virág a végtelenben, Reggeltől halálig,* a *Kobak könyve,* a *Tőmondatok,* a *Kobak második könyve,* az *Űrlap,* a fájdalmas *Zuhanások, A mondat folytatása,* a *Száműzött szivárvány...* a *Lódenkabát Keleteurópa szegén...* De most már jó ideje nem felel, eltávozott pihenni egy kicsit. Hiányzik. Mert őáltala fedeztem fel azt a csodálatos kettősséget, hogy „kutyatejjel a szájban", de mégis lehet érezni, hogy „mézillat, málnaillat / szivárog föl a föld alól". Annak ellenére, hogy „lefele hull a szó, / lefele hull a gondolat, / lefele néz a lélek". Egyszer elmondtam neki, hogy mennyire fáj a fájdalomnak a fájdalma, mire ő azt válaszolta, ez van, nem kell kétségbe esni, mert „a dombok is megindulnak, / fájdalmukban kiszáradnak a fák, / itt pusztít benn a szél és a sár. /

A házat bedeszkáztam, / senki sem lakik a házban, / a kút kiszáradt – nincs több szavam", de mégis „jön a hajnal. / A vadribizli-bokor csupa remény. / Szemed helyén kút fakad. / Aztán a mindennapi görcs, / összerándulnak a gyökerek a föld alatt". Megkérdeztem, hogy miért „csúsznak a sínek visszafelé", miért „hátrálnak a kerekek", mire ő suttogva azt válaszolta: „elrejtezik a lélek. [...] Nincs szavam. / Hallgatok a fulladásig. / Fel se ismernéd puffadt arcomat. / Megfélemlített népek hallgatnak így, / s őrült halottaikkal a kutak".

Hervay Gizella élete egy „fordított szerelem" volt. Beismerte, tragikus józansággal, hogy „merülök lassan a magányba. // Útszélén életem – szemedbe üt az ága. // Szemedből kiestem – / növekszem felnőtt halálra". De addig, amíg a halál felnőtt, Hervay Gizella végigjárta a Via dolorosát, számolva a „még egy emelet magányt", keresve Kobak holttestét az 1977-es bukaresti földrengés törmelékei között, „ahol nincs múlt és jövő, csak jelenlét", ahol „lassan lélegzetté válik a kín / az idő leheletében", ahol „kiürül az ég", ahol a „tűrhetetlen fényben / tágra nyílt szemekkel, / az út végén is túl, / a hang határain / szemed felé, / a fény forrása felé", az anya nem tud elérni, mert „a leckét megtanultam / bármilyen nyelven / fel tudom mondani / a nyomort". Mindezek után, Hervaynak még van ereje a 36 fokos láz fájdalmában újjászületni és megkérdezni, „milyen térképen vagy? / melyik dimenzióban?", a választ megadván önmagának: „a jövő árnyéka / a föld homlokán". Végül is, Hervay belátja, hogy „tévedtem hát megint. / Pedig a szükség vitt reményre, / nem a hit. / Kilépek életemből. / Mi vár odakint?".

Saját világrendszeréből kilépve, abból a rendszerből, amit meghalva és újjászületve állandóan megteremtett „még egy emelet magány" között, a távozás és a visszatérés visszhangjából, Hervay Gizella egy „száműzött szivárvány" volt. Milyen félelmetesen szép sorok: „céltábla lett a homlokom / levert ablakú szemekben / törvénytelen otthonom".

Mikor mindezeket megüzente nekem egy „száműzött szivárvány" sugarain keresztül, én – mi mást tehettem – fájdalmasan és tehetetlenül megkérdeztem, hogy miért? A válasza egyszerű és tragikus volt: „méhedből kilöktél hazám / halálra ítélem magam / mint aki jövőből érkezik / megáll s a múltban marad". De hát ez nem lehet igaz, töprengtem kétségbeesetten, hisz Hervay Gizella tanított meg arra, hogy „újra kell költeni a mítoszokat! / A kéz nem élhet holt szerszámokkal ujjai között". A töprengésemre a válasz Hervay Gizella Szilágyi Domokoshoz írott utolsó levele volt, amiben higgadtan és elszántan kimondja: „távirányított szívveréssel / megtérek hozzád visszahalok / csontodba – jöjjön az éjjel / sorsod akartam folytatni – látod / idehaza is úgy mint otthon / árvák vagyunk Ady szemében / Ady árvái – nincs már otthon / Ady árvái megtérünk mind / lábnyomodban holtunkban élők / versben bujdosók valahányan / meghalni haza hazatérők".

Amint említettem, ezekből a „beszélgetésekből" született a román fordítás, az *„Amprente" (Ujjlenyomatok)* című román nyelvű Hervay Gizella-verseskötet. 1988-ra nyomtatták ki (sajnos, a cenzúra jócskán megcsonkította, a kiadott könyvet pedig betiltották még a terjesztés megkezdése előtt). A mai hallgató számára talán már hihetetlenül hangzó romantikus kalandokon ment át a fordító és kézirata. Az Előszó miatt – amelyet az az Ana Blandiana írt, aki akkor nemkívánatos személynek számított a hivatalos román irodalom számára – több nyilatkozatot kellett írnom „egy bizonyos helyen". A kézirat egyes részeit a legképtelenebb helyeken kellett dugdosnom. Domokos Géza merész ellenállásának köszönhetem, hogy a könyv nem került zúzdába, és szin-

tén neki, hogy 1989-ben mégis az olvasók kezébe juthatott. Azóta is várom, hogy egy kiadó vállalja Hervay Gizella összes verseinek kiadását, románul. Ez a fordítás már régen megvan. Nagy öröm volt számomra e könyv megjelenése. Már három verseskötetem volt, de a Hervay Gizella románra fordított verseskötete volt és marad nekem a legértékesebb. Hogy miért? Elsősorban, mert egy nagy magyar költőnő verseit sikerült átadnom a román olvasóknak, a román kortárs költőtársaimnak, akik értékelve, de ugyanakkor csodálkozva megkérdezték, hogy eddig hol volt Hervay Gizella? Az, akinek nagysága, költészetének mélysége és tragikuma azonos a román Ileana Mălăncioiué-val és Constanţa Buzeaéval, az amerikai Sylvia Plathéval, a finn Edith Södergrannéval, a német Else Lasker-Schüleréval... Hát itt volt, közöttünk. Igaz, az irodalmi sajtó és az irodalomkritika nem nagyon dédelgette, se ameddig élt, se a halála után. (Tavaly, Szilágyi Domokos szobra felavatásánál, suttogva, hogy nem illik – habár ki emelheti fel nyugodt lelkiismerettel a követ? –, senki nem emlegette Hervay Gizellát, aki Szilágyi Domokos felesége volt, és a gyermekének anyja; annak ellenére, hogy mindketten – vagy mondhatjuk, mindhárman, Kobakot, a fiukat is beleértve – Ady árvái voltak...) A magyar sajtó a román fordításra alig-alig figyelt fel („...megtanultam", hogy a fordítás, az csak fordítás, nem a fordító életműve... egy fordító, az csak egy... fordító, ő nem csinál semmit... csak a Golgotát mássza meg), annak ellenére, hogy Hervay Gizella nem halt meg, csak eltávozott pihenni egy kicsit. Íme, levelet is írt nekünk a föld alól, amiben megállapítja, hogy „még egy hiány a számadáshoz / az voltam aki nem lehettem / nincs felmentés nincs haladék / elárvultam úgy szerettem // előbb a Szamos aztán a Maros múlik el / torkomba fullad a Duna is / kiteríthető táj / többesszámban pusztulok el // se ember se asszony csak vádirat / alultáplált vendégmunkás / érvénytelen érveréssel / szükséghazában szükséghalott // itt fekszem / só a számon / már csak a hallgatás jöhet / harmadik honfoglalásom". Ezáltal a levél által lényegében Hervay Gizella újra és újra „újjákölti a mítoszokat", mert „a kéz nem élhet holt szerszámokkal ujjai között", és mi mindnyájan, az élők, örvendhetünk a „magzat mosolyának".

Köszönöm a szervezőknek ezt az alkalmat, köszönöm és köszönjük, hogy beszélhettem, beszélhettünk Hervay Gizelláról és egyetemes értékű költészetéről. Külön köszönöm Kötő Józsefnek, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület főjegyzőjének, hogy nem felejtette el, amit tavaly említettem neki: ha élne Hervay Gizella, az idén a 60-ik évét töltené be, itt a földön.

Szatmárnémeti, 1994. június 29.

Anamaria POP Szatmárnémetiben élő román költő, műfordító, újságíró. Egyike azoknak a román művészeknek, akik a tolerancia megvalósításának következetes, áldozatos, cselekvő képviselői. A magyar irodalom rendszeres műfordítója és terjesztője. Úgy véli, hogy egymás műveinek megismerése kulcsfontosságú a demokratikus nemzetiségi együttélés kialakításában. Többször – legutóbb 1994-ben is – részt vett a JAK műfordító táborában. 1990-ben Füst Milán-díjat nyert. 1994 nyarán Szatmárnémetiben a „Szilágyi Domokos Napok" alkalmával hangzott el lírai előadása Hervay Gizelláról. Hozzá kell tennünk: ő tette szóvá azt – még az előző évben, a Szilágyi Domokos-szobor leleplezésekor –, hogy a költő ünneplése idején a hajdani élettársról, s a maradandó lírikus kortársról: Hervayról sem szabad elfeledkezni. (A „Szilágyi Domokos Napok"-at Szatmárnémetiben a helyi Kölcsey Kör rendezi, Muzsnay Árpád vezetésével.)

„...szűk térben nincs más út, csak a magasba"

BESZÉLGETÉS SZILÁGYI DOMOKOSRÓL CSIKI LÁSZLÓVAL

– Csaknem húsz év telt el Szilágyi Domokos halála óta. Változott-e a költő-barát, Csiki László megítélése „Szisz" költészetéről?

– Azt hiszem, nem Szilágyi Domokos barátainak, hanem az ellenfeleinek a véleménye változott. Költőnek ellenfelei azok is, akik nem vesznek róla tudomást, rosszul vagy félreértik. Szisznek már kis idővel a halála után akadt olyan méltatója, aki életében „pityipalkónak" nevezte. Magyarországon is az első kritika, amely meglehetősen későn jelent meg róla, igencsak fanyalgó volt. Nagy László is, akinek egy kötetét Szisz – állítólag – kézzel lemásolta, csak a gyászbeszédre készülve fedezte fel magának (naplójában mindvégig helytelenül becézi azért), és még azután tiltakoznia is kellett, amiért a róla szóló írását eldugott sarokba tördelve hozta a lapja.

Ma is, amikor Szilágyi Domokosnak kultusza támadt már, többször pontatlan adatokat közölnek róla: hogy Batizon született volna, holott Nagysomkúton született (1938. július 2-án), és hogy 1976. október 27-én felakasztotta volna magát. Pedig nem. Az emberre az is jellemző, milyen halálnemet választ. Szisz elbújt a kertek alá, és mintegy belső erőszakkal végzett magával, nem látványosan, nem durván. Ilyen volt. Előbb elküldte leveleit, elrendezte családi, szerelmi, hagyatéki, kiadói ügyeit, tudatosan. Sajnálom, hogy az emlékezésekben többnyire csak az utolsó, nehéz évei szerepelnek. Nálam régebbi, fiatalkori ismerősei vallhatnának pedig ifjonti kaján alakjáról, a vagabundusról, a tornászverseny győzteséről, az anyaimádó, anyaszomorító fiúról, a botor szerelmesről, aki Hervay Gizella férjeként jó ideig egy bukaresti kirakatos üzlethelyiségben éldegélt, és komolynak mondott lapokat bosszantott álnéven küldözgetett bohóckodásaival, vagy barátaival az elmeosztályra elvonulva magánfaliújságot szerkesztett, ő írta rá a vezércikkeket, ami abban a „környezetben" kimutatta a vezércikkek igazi természetét; szólhatnának az Eminescu útjait bejáró érzelmes riporterről, az alkalmi tévérecenzensről, botrányt kavaró Ady-cikkéről (hogy Adynak nincs tizenötnél több jó verse, persze az is elég), a romániai magyar irodalom hivatal által is szentesített nagyjainak önhitt nyilatkozatairól írott pamfletjéről, amellyel mindhiába házalt a lapoknál, pedig az csak az illetőktől vett idézetekből állt... Nem tudja ez, hol él? – kérdezték erre sokan. Jó kérdés, csak hiábavaló.

De amúgy csendes volt. Életében is a halk különcsége tűnt fel. A hatalmas tányérsapkája, a kopaszra nyírt feje, sétabottal imbolygó alakja. Költészetét is inkább különösnek tartották a kortársai, mint jelentősnek. Talán, mert nem tudták hová tenni. Ráadásul mindegyre más irányban próbálkozott, mint azt az ítészek elvárták tőle, és azok aztán megorroltak rá, mert nem az általuk kiszabott utat követte. Impresszionisztikusnak mondható, zárt formájú versek után váratlanul avantgárd, formabontó szövegekkel jelentkezett, és amikor nagy nehezen elfogadták ilyennek (egyik tekintélyes közéleti kritikusa szerint „elbeatesedett"), újra a klasszikus formákhoz tért vissza. Volt, aki ezt hanyatlása jelének tartotta. Ekkor írta legjobb verseit. De a „legjobb" sose kvadrál.

Mindennek megértéséhez tudni kell, hogy a romániai magyar irodalom irányadó hányada a közéletiséget mintegy kötelezőnek vélte (helyzetét tekintve jogosan), a népi

hagyományt, hangvételt kérte számon a költőkön, akiknek képviseleti szerepet szánt. Szisz nem felelt meg ezeknek az „elvárásoknak". Vagy mégis. Éppen csak kifinomultabban, valóban a költészet szintjén volt közéleti, közérzeti és népi. Már azzal is, hogy mindegyre szembefordult az „elvárásokkal". „Vég időkig tűrhetetlen / amit tűrve ülhetek" – ezt írta. Ez elég.

– *Szilágyi Domokos költészetében felismerhető a József Attila-i örökség: a rendteremtő, szintézisalkotó szándék, az önpusztító szenvedélyesség és a tragikus hangokat átszínező játékosság. Tudatosan vállalta ezt a hagyományt, vagy két hasonló egyéniség véletlen találkozása volt csupán?*

– József Attila költészete akkor és olyan sokféle, valamelyik részéhez nyilván kapcsolható a Szilágyi Domokosé is. Semmiképpen sem a mi diákkorunkban hivatalos tananyagban szereplő, osztályharcos, politikus vonulathoz azonban. Szisz önpusztítása ráadásul nem a költészetében ment végbe. Az folyamatos épülés. (Abban a történelmi, kisebbségi közegben már-már természetes volt, hogy az ember végez magával, mielőtt mások tennék ezt vele.) A „szintézis" pedig azt jelentheti, hogy mindent tudott a költészetről, tehát használta az addigi formáit, fogásait.

Költői pályájának első felében derűs, gyakran ironikus (egyúttal érzelmes), majd hovatovább groteszk, végül tragikusan fájdalmas lett. Rezignált is egy kicsit. Végül eljutott a József Attila-i letisztult tragikumhoz, a maga különös módján persze. Eljutott valami egzisztenciális lecsupaszodásig, kitárulkozásig, amikor már nincs egyéb megfontolás, és védelem sincsen. A „külső körülmények" beépülnek a költészetbe, amely azonban már a költő maga. Ha ez szintézis, akkor legalább annyira emberi, mint művészi. Én magam az igazi alkotói drámának azt tartom, amikor a költő versei sorsára jut, olyannyira azonosul velük, hogy valójában már beszélnie sem kellene, hiszen mondandójának kifejeződése ő maga, a személye, az élete. (Lásd: Radnóti, akihez szintén hasonlítható.) Ő maga, ha megszólal, természetesen beszél már, nem kell keresnie a szót, a formát. Ez az iszonyú „spontaneitás" érezhető Szilágyi Domokos és József Attila utolsó periódusában. Jelenthet az is valamit, hogy mindketten a „versszerű vers", a hagyományos formák kényszerei, megtartó keretei közé tértek vissza végül. Ez is mond valamit arról, hogy *mi* a költészet, milyen, mire való. „...és ebbe más is belehalt már."

– *„Én játszom ugyan, / de ti / vegyetek komolyan" – írja Szilágyi Domokos* Nyár *című versében. A játék nem a könnyedség kifejeződése volt, hanem inkább költői kísérlet önmaga megmutatására?*

– Ne feledjük, hogy egy későbbi versében azt is írta: „ti játsszatok, / én őrizem a látszatot". Miféle „látszat" lehetett az? Maga az élete? Valami halálos komolyság talán? Ő nem fennkölt, patetikus módon próbálta megfogalmazni ezt, mintegy hűségét bizonyítva mindahhoz, amit jobb híján örök emberi értékeknek nevezünk, és ami a kultúrában, a nyelvben őrződött meg. Ne feledjük, hogy nagyon művelt volt. Fogalmam sincs, honnan szerezte a műveltségét, a református lelkészi családjából, az akkor még jó szinten működött kolozsvári egyetemen, vagy olvasmányaiból. Leginkább az érzékenységéből. A zseni lényege, hogy gyorsabban tanul (talán Hemingway mondta ezt). Egy ízben úgy döntött, hogy megtanul angolul. Olyan boldog lett ettől, hogy megünnepelte a dolgot, még mielőtt megtörtént volna. Egyedül, egy kocsmasarokban ünnepelt. De – sok fogadkozóval ellentétben – ő megtanulta azt a nyelvet. Gondolom, a nekiszánástól volt boldog. És nyilván bízott annyira magában, hogy végigviszi, amit elhatározott, hogy euforikus lett tőle. A révülete, a felfokozottsága ilyen természetű tehát. A játékossága is hasonló. Gyakran keserves játékosság az. Mint aki tudja, a ko-

molyság, a tragikum – bármily őszinte vallomásban is – szinte hiteltelen már csupa rémes hétköznapot sorjázó korunkban. És nem akarta úgy kultiválni sem a tragikumot, mint az akkor szokásban volt a romániai magyar irodalom jeleseinél és utánzóiknál. (Nem hiába írt annyi paródiát!) Muszájból játszott. És rendkívül tudatosan. Élvezte is, persze. Ő csinálta szerintem a magyar irodalomban a legjobb – mert legtöbbet mondó és nem formai kényszerből született – enjambement-okat, sormetszeteket. Egy-egy sor, gondolat, szó megszakítása nála önmagában is jelez valamit, kérdésessé, kétségessé teszi a sor „komolyságát", az állításokat, már-már a létezésüket. Kiszámított módon használta ugyanakkor az ismétléseket, a rákérdezéseket is, addig fokozva, amíg más jelentést nyernek. A sugallata számomra az: nincs bizonyosság. Ódon vagy biblikus kifejezésekkel jelenített meg köznapi helyzeteket, érzéseket; azok is a „játékosság" kellékeinek számíthatók. Ha létezik könnyed biblikusság, az övé olyan. Lehetetlen dolog ez. És ő megcsinálta!

Persze, van némi fölényfitogtatás is ebben a játszadozásban. Hogy ő tudja. Ő képes rá. Birtokában van a... Avagy birtokába juthat, mint az angol nyelvnek, s előre ünnepelheti. De hát természetétől fogva ironikus, játékos volt, és nemcsak közéleti, költészeti, hanem emberi viszonylataiban is. Olvassuk el a *Tücsök és a hangya* című persziflázsát. Egy közismert költő – és magatartásforma – paródiája. Tiszteletlen. De a vers gondos megformálása az akár parodizált költészet mélységes tiszteletét és birtoklását jelzi.

Lehetséges, hogy ezekben az egyre szaporodó játékokban túljutott az emberi érzelmek kötelező, szokványos tiszteletén. Átélte, kitapasztalta őket, tudta, mennyit érnek, mennyire kisszerűek lehetnek. Nagyon emberi folyamat ez, és nagyon tragikus, esendő. Posztumusz kötetének utószavában valami olyat írtam annak idején: magas talapzatra emelte a közhelyeket, kimutatva ezzel valódi természetüket, nagy súlyokat könnyedén magasba perdített, és semmiségeknek súlyt adott. Ez a játékossága.

– *„Négykezes" játéknak tekinthetők a Palocsay Zsigmonddal közösen írt* Fagyöngy*-versek?*

– Palocsay Zsigmond – Isten nyugosztalja őt is – a ritka barátainak egyike volt. Ugyanakkor a tisztelője. Egyszer, kétnapos bolyongásunk után Zsiga bá' (így szólította) csakis az ő kedvéért hazarohant a hegedűjéért, és aztán fél napon át húzta neki. Mindenfélét, vegyesen. Nem mellékes, hogy Szisz nemcsak szerette a komolyzenét, hanem már-már szakértője volt. (Utolsó évében, köszvényes, merev ujjakkal meg akart tanulni zongorázni, és sokat járt olyan hangszer után, amely befér a kolozsvári tömbházlakás szűk szobájába. Érezni, csinálni akarta ezt is!) Élményeim közé tartozik, hogy egy Csajkovszkij-zongoraverseny kétféle előadását összehasonlította, elemezte egy átfülledt bukaresti lakásban. Azt sem jókedvében tette. Közben nagyokat, sötéteket hallgatott. Ettől a hallgatásától sokan féltek.

Lehet, hogy Palocsay ajánlata a „négykezesre" jól jött neki egy ilyen állapotában. Vagy segíteni akart a barátján azzal, hogy társául szegődik. Palocsay emberként és különös, népi, kültelki botanikai, nyelvi rétegeket felszaggató költőként biztosan izgatta. Üdítette is, gondolom. Provokálta, nyilván. Tudomásom szerint, a *Fagyöngy* Zsiga bá' kezdeményezésére, sőt, kérésére született. De ha elolvassuk, kiderülhet, hogy nem „négykezesek" azok a darabok, még csak hívó- és válaszverseknek is nehezen nevezhetők. Szilágyi értelmezte, azaz magához hasonította a Palocsay által szállított „anyagot", valami égi magasba lökte az őstalajt. Az egész költészettel ilyen viszonyban állt. Parafrazálta Weörest, és intarziákat készített Csokonaiból, Vörösmartyból. Eközben

Arany János volt a nagy szerelme. Kötetnyi tanulmányt írt róla. De ebben a Fagyöngyben, mondhatnám, Palocsay „nem rossz", és Szisz nem igazán jó. Fogva tartják egymást. A kihívást viszont elfogadta ez alkalommal is.

– *Művészete a legmélyebb, legősibb gyökerekből szívja nedveit, ugyanakkor ezek keverednek a legmodernebb irodalmi törekvésekkel. Talán Bartók zenéje is inspirálta?*

– A költő onnan vesz, ragad, ahonnan tud. Jellemző rá, mit választ. Szilágyi Domokos a nyelv minden rétegében megmerítkezett, mohón és euforikusan. A népdal nála valamiféle ráolvasás, nem is az értelme a fontos, hanem a szépsége, a valóban ősi ritmusa: az, hogy népdal, nem más. Bibliafordításunk is megőrzött belőle valamit, és nyelvileg gyakran elég pogánynak hangzik. Szisz abból is merített; azt hiszem, ez a pogányos kereszténység nagyon is megfelelt neki. Mint beszédmód. A virágénekekben viszont olyan eredeti, mintha nem lenne mintája. Nem tudom, ezt hogy csinálta, s mindebbe miképpen vitte be a tudományos szakzsargont úgy, hogy ne legyen disszonáns.

Ami Bartókot (a vers: *Bartók Amerikában*) illeti, aki egy időben divatban volt a költészetben, a róla írt versében számomra az otthonosság–idegenség kettőssége a fontos, lényeges. Ennek kifejezése a kettős nyelvezet. Egyik, az otthonos része a népdal – de az is saját átköltésben. „Használta" Bartókot is. A zenéjét éppúgy, mint az eszményét, az elvet. Első olvasatra – főként a Bartók kutatta népek említése miatt – valami közép-európaiságot sejdíthetnénk. Az is benne van. Azt hiszem azonban, Szilágyi Domokos az általános emberi érzelmek, magatartásformák, válságok felé közelített inkább, mondhatni, a művészet hordozta örökkévalósághoz, amikor a nemzeti jelleg megnyilvánulási formája az emberi lényegnek. Ezért az ősi rétegek.

Szilágyi Domokos pedig szülőhazájában érezhette magát idegennek. Ha így nézzük, Bartók Amerikája metafora. Talán maga Bartók is az.

A romániai magyarság önvédelmének akkor is fontos része volt a nemzeti, azzal együtt a népi jelleg hangsúlyozása. A közéletben ennek nem nyílt tere, ezért a művészetben jelentkezett. Ily értelemben Szilágyi Domokos nemcsak hogy magyar, hanem kisebbségi magyar. Vagyis minőségi. A sok elhullott jobb maradéka a java. A mód, az alap, a hangnem azonban a maga történelmi kifinomultságában éppúgy adott és természetes volt számára is, mint Bartók számára. Az össznemzeti-összemberi lényeg – márpedig kell léteznie ilyennek – paradox módon látszólagos ellentétében, kisebbségi helyzetben, állapotban jelentkezik. És ez sok mindent megmagyaráz Szilágyi Domokos költészetében. A reflexeit, a szófűzését mindenképpen. A görcseit, zavarait is.

– *Szilágyi Domokos szinte páratlan ismerője és tudatos alkalmazója volt a líra legkülönbözőbb formáinak: a szonettől a népdalon át a szabadversig, a hexametertől a halandzsán át a montázsversig alig volt költészetében ki nem próbált forma. Hogyan lett ebből egységes életmű?*

– Az egyszerű válasz az volna: azért és úgy egységes ez az életmű, mert ugyanaz az ember írta. Szilágyinál azonban minden bonyolult. Mert ő végigkövette a saját és azzal együtt a költészet változásait alkalmanként használva, magához, létállapotához vagy hangulatához, esetleg úri kedvéhez alkalmazva a költői vívmányoknak nevezett műfogásokat, kereteket. Alig bírt megmaradni egyben is. Lehet, hogy egyszerűen unta volna, hogy minden ismert szabályt be kell tartania. Leginkább mégis az őszintesége tartja egyben a művet. Nem a szokásos őszinteség ez. Szinte zsigeri. Pályája minden szakaszában és minden versében éppen azt a formát választotta, vállalta, művelte és bontotta meg, amelyik éppen akkor megfelelt neki. Ebben állt a szabadsága. Gondoljuk el, egy rabul tartott nemzetrész költője azt gondol, azt cselekszik, amit akar, és azt

a törvényt szegi meg – a költészetben legalább –, amelyet kedve tartja. Számomra a legklasszicistább verseiben is érződik ez a szabadságra való törekvés. Ennek egyik módja az iróniája, de a kedélyes fortélyosság vagy a formailag különös sormetszetek, melyek mindennek más értelmet adnak. És persze, az asszociációk.

– *Az önkifejezés vágya időnként prózai formában nyilatkozott meg. Elérik-e a lírai alkotások színvonalát ezek a művek?*

– Kevés prózát írt, de sokat fordított, románból, angolból. A prózai írásai többnyire tárcák vagy irodalmi polgárokat pukkasztó cikkek. Van abszurd színpadi jelenete is; sokan paródiának vélték. Befejezetlen útinaplója érdekes, fintorosan játékos az is. Keveset utazott, kevésszer engedték a határokon túlra. Aztán Majtényi Erikkel egy ócska Volga gépkocsin bejárta a Nyugatot Skandináviáig. Lehet, a „sors fintorát" viszonozta az útleírásban is. Beteg volt már akkor. Jól jött neki ez az utazás: másról beszélhetett, nem a saját nyavalyáiról. Nem volt panaszkodó fajta. Szűkszavú is volt életében.

– Kamasz angyal *című versében ezt írja: „Kamasz angyal vagyok... Egy kamasz ördögbe vagyok szerelmes". Találó ez az önjellemzés?*

– Ha ez a vers önjellemzés, a lényege: a „szerelmes". Az angyal nem egy testben lakik az ördöggel, csak vágyik rá. Az egylényegűség visszaállítására, mondhatnám. Megkísérti az angyal az ördögöt. Persze, volt benne valami angyali, de pimasz angyal volt, vagyis kamaszos. Ördögnek meg nem elég démoni. Csínytevő ördögfióka volt inkább, mint Vörösmarty Csongor és Tündéjében az a három. De zaklató egyéniség is. Mondtam, hogy sokan féltek tőle. A mennyei mivoltától inkább. Kényelmetlen dolog egy angyallal vacsorázni. Leültél egy asztalhoz egy szomorú, fájós lábú angyallal, és arra ocsúdtál, hogy felgyújtja a feleséged selyempongyoláját, amit az csakis az ő kedvéért vett fel... Meg olcsó kuplékat énekel, groteszk zöngeményeket. Az ő „kultúrkörébe" beletartozott minden, még az ócskaság is. De a komoly zenét szerette, értette, és egyedül hallgatta azt is többnyire.

Ami az önjellemzést illeti, sok mást, másfélét is idézhetnénk tőle. Alakváltó volt; a költészetben mindenképpen. A legrosszabb vicce viszont az öngyilkossága volt. Tündöklően okos ember létére félreértett valamit, egy diagnózist vagy saját magát. Gyanakodott, hogy csökken a költői ereje, s ez emberi hanyatlásának tünete egyben. És eközben írta azokat a verseket...

– *Költészetünk nagy magyarságostorozó versei nyomán írja a* Magyarok*ban: „kimegy, kitanul és kitűnik / és szétszóródik, mint a pernye". Kortársairól, költőtársairól, erdélyi honfitársairól írhatta e keserű sorokat?*

– Először is: ez nem önostorozó vers, mint néhány nagy előzménye vagy akár mintája. Szilágyi a magyarságnak egy akkor elkülönülten, elzártan élő részéből – uram bocsá', kívülről – érkezett a többségi magyarságba. Budapestről visszatérve írta 1974-ben! Efféle magyarsági élményei lehettek, akkor. Másodszor: a Magyarok születésekor még nem indult meg az erdélyi exodus. A szétszóratás tágabb értelmű tehát, legalábbis számomra. Ez *magyarságféltő* vers! De – ha úgy tetszik – ironikus. Tragikusan ironikus. De még jóslatszerű is. Ugyanakkor Szilágyi Domokos erdélyiségének bizonyítéka. Ő sem tudta elképzelni máshol az életét, mint szülőhazájában, melynek sok részét belakta (többnyire albérlőként), de határain túlra soha nem települt, noha volt alkalma rá.

Ne keverjük és főleg ne tévesszük össze azonban a költőt a versével, ez esetben legalábbis. Szilágyi Domokos esetében csábító lehetőség adódik az efféle azonosításra – én is megtettem –, éppen az őszintesége, a vallomásossága, az „alanyisága" folytán. Megkockáztatom azonban, hogy ebben a versben a népképviseletet nem vállaló költő

mégiscsak az erdélyi magyarok jó részének a véleményét fejezte ki akkor, amikor az anyanemzet erkölcsi és lelkiállapotával szemben a kisebbségben élő magyarok morális fölényét sugallta. Ez munkál szerintem ebben a költeményben. Ugyanakkor az, hogy a kényszerek között élő kisebbségi magyarságból a legelemibb – legjobb, legrosszabb – tulajdonságait, erényeit vagy hibáit sajtolja ki az elnyomás. És a szűk térben nincs más út, csak a magasba.

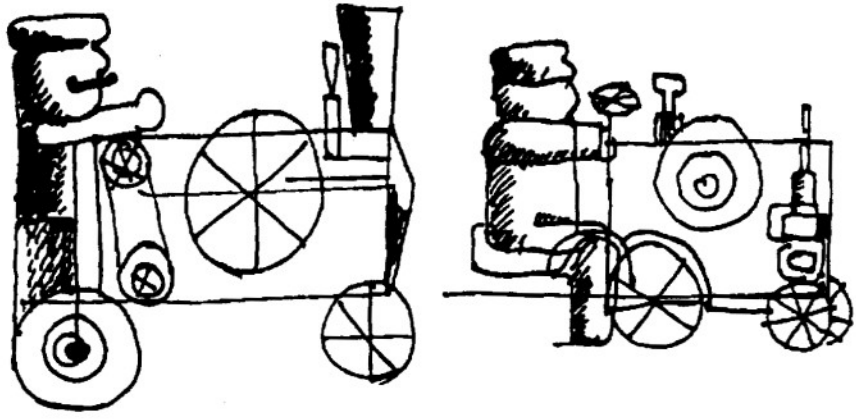
– *Csiki László 1977-ben írta: „Szilágyi Domokos volt rajtunk a seb, melynek kapuján a mindenséggel kerültünk lázító kapcsolatba". Begyógyult ez a seb, vagy netán újabb keletkezett?*

– Nem sokat írtam róla. Ahhoz túl fontos számomra. De akkor, ott az aktuálpolitikai zűrzavarokban és rémségekben a „mindenséget" tartottam helyesnek hangsúlyozni. Hogy ne fogadjuk el a kisebbségi létet. Nem vagyunk kevesebbek, csupáncsak számbelileg. Ragaszkodnunk kell a teljes embervoltunkhoz.

Hogy begyógyult-e a seb? Erről annyit, noha érzelmesnek tűnhet, hogy ma is látom néha imbolyogva szembejönni az utcán – a pesti utcán! – a nagy sapkájával, mezítlábra húzott zöld strandpapucsban, mindig vasalt, halványkék ingben. Keskenyen mosolyog ilyenkor, és hümmöget a verseimre. De a személyes érzelmeken túl, gyakran eszembe jut, hogy hiányzik közülünk egy költő, aki kísérleteinek tétje van, és nem „irodalmi életet él". Abban azonban bizonyos vagyok, hogy provokál a jelenléte. A jelenléte, igenis.

1994. december 18.

Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván

90 éve született József Attila

PÉTER LÁSZLÓ

„Keserülő e marxi munka"

A „MARXIZÁLÓ" ÉS A „DEMARXIZÁLÓ" JÓZSEF ATTILA

Illyés Gyula 1929. november 15-én ezt írta naplójába: „József át fogja írni eddigi verseit forradalmiakká, és kiadja *Üsd a tőkét, ne siránkozz* címmel."

Magától József Attilától tudta meg, amint Haraszti Sándorral, Antal Jánossal és József Attilával együtt jött Sándor Pál Katona József utcai lakásától a körúton a Király utcáig.

Döntsd a tőkét...

Ez az első híradás József Attilának *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* címmel több mint egy év múlva, 1931. március 21-én elkészült és túlnyomórészt aznap el is kobzott verseskötetéről.

Már a korabeli kritika észrevette, hogy a költő több versét sajátságosan megváltoztatta. E változtatásoknak kortársi fogadtatása kétféle volt. Akadtak, akik az átdolgozott verseket a költő előnyére könyvelték el, de voltak, akik elítélték, vagy legalábbis fönntartásaikat tették szóvá.

A kommunista Gergely Sándor a kolozsvári Korunkban örömmel nyugtázta, hogy József Attila, „aki az utóbbi években jobbról balra és balról jobbra dülöngélt tanácstalankodva, most, mai új kötetével rálép az útra, amelyen fegyelemmel, felelősségérzettel és meglévő költői képességeivel hasznosat alkothat". Szerinte a vers értékmérője: „mennyiben használ annak a küzdelemnek, amely a proletariátus napi harcait a végcél érdekében irányítja". A kötetnek nem minden verse elégítette ki Gergely efféle igényeit, sőt kifogásolta, hogy azok a versek is, „amelyek a proletárharc vállalásából részt kérnek, egy-egy felelőtlenül rikkantó verssorral elrontják a gondolat s ideológia tisztaságát..." Bízott azonban, hogy József Attila a következő kötetében már mindenhol nevén nevezi a gyereket, „és megtanulja képek, hasonlatok, túlságosan elburkolt vonatkozásai nélkül megírni, hogy hová vág tulajdonképpen a fejsze, és miért villan a kasza".

Hasonlóképpen nyilatkozott a pozsonyi lapban, Az Útban, Fábry Zoltán: „József Attilának eddig is voltak felfigyeltető versei, de nem volt nyílt állásfoglalása." Most viszont, úgymond: „József Attila hangja: egészség, erő, az osztályharc mindig felújuló tavasza."

Rokonszenvvel fogadta a kötetet a Népszava kritikusa, Jenő József is. Szerinte a kötet minden verse „színtiszta költészet és színtiszta szocializmus".

A legélesebben Féja Géza fordult szembe József Attilával. A Bajcsy-Zsilinszky Endre szerkesztette Előőrs című hetilapban, amelyben korábban József Attila versei is megjelentek, *Szélkakas költők* című cikkében rámutatott néhány jellegzetes változtatásra. Az *Ákácokhoz* (1929) című versben a kötetben a *szisszentő* jelzőből *úri szélben* határozó

lett, a keserülő mennyei munkából keserülő *marxi* munka. „József Attila – írta Féja – bizonyára azzal fog védekezni, hogy két esztendő alatt fejlődött, s azóta fedezte fel a marxizmus mezőit. De úgy vélem, hogyha a költő csakugyan fejlődik, akkor igazán nincsen szüksége arra, hogy a már megírt verseit átírja. Ha valaki fejlődik, fejlődését új alkotások rohamos előretörése szokta bizonyítani. Előretör ilyenkor, s nem a tegnapot mázolja át."

Megértőbben, de fönntartásait hangoztatta Fenyő László is a Nyugatban. Fölrótta József Attilának, hogy törik-szakad, ő proletárköltészetet akart adni; a proletariátus osztálytudatos hangja akart lenni, s ezért megalkudott a költészet rovására. *Áradat* című versében pl. fölösleges szakaszt ragasztott versének végére, hogy a proletárokat idézhesse. Másutt kicserélt jelzőket. A *Dörmögő*ben így lettek a *haragvó* ludakból *proletár* ludak. Ady-hatásként könyvelte el, hogy a vékony versesfüzetben háromszor is szerepel az *úri szél*. Freudi alapon magyarázta József Attila kedvelt jelzőjét: „*lágy* a tanya, *lágy* buggyanás, *lágy* a táj, *lágy* bánat, *lágy* talaj, *lágyan* elülünk, *lágyan* zsongva – amint látható, nem is valami meglepő összetételekben használja. Nem zárkózhatom el a feltoluló ötlet elől, hogy a költő e gyakori lágyságát tudatalattijának árulkodó vallomásaként fogadhatjuk el, szemben a tudatossal, a szándékolttal, miszerint ő harcos, sőt osztályharcos költő."

József Attila költői tehetségét azonban ő sem vitatta, akár Dsida Jenő az Erdélyi Helikonban. Dsida egyenesen Ady folytatójának tekintette József Attilát. Formaművészetéhez azonban, szerinte, nem társult értékes belső tartalom, programversei mögött nincs aranyfedezet. „Tanyai csendű képeinek fülledt melegét, melyben parasztok egyenesítik és élesítik a fenyegető kaszát, hideg és disszonáns fuvallattal veri szét egy-egy költőiesített, tudákos marxi szólam vagy elvtárs megszólítás. Hideg fejjel megtanult program és ideológia ez József Attilánál."

A moszkvai Sarló és Kalapács júniusi számában megjelent a Moszkvai Proletárírók Szövetsége magyar csoportjának platformtervezete, benne a hírhedt mondattal: Kassák a szociálfasizmus, József Attila és Simon Andor a *fasizmus táborában keresi a kivezető utat*. A költő 1931. szeptember 3-án Fábry Zoltánnak panaszolta, hogy irigyei *kimarták* a mozgalomból. Azonos szóval fejezte ki keserűségét az ugyane tájt írt *Bánat* című versében:

Csak egy pillanatra martak ki, csak.
. . . . . .
Egy pillanatra se martak ki, csak
az az elvaduló csahos rám támadt

Ekkor kezdődött József Attila eltávolodása az illegális kommunista párttól. De nem a szocializmustól. Hiszen még ezután született több nagy szocialista verse *(Munkások, Mondd, mit érlel..., Külvárosi éj)*.

Külvárosi éj

Ezek a következő kötetébe, az 1932 októberében megjelent *Külvárosi éj*be kerültek. E verseskönyv pontos tükre József Attila útjának a kommunizmustól a szociáldemokráciáig. Ezt a mindössze tizenhét verset tartalmazó, 32 lap terjedelmű füzet fogadtatása is tanúsítja. Voltak, akik nem vették észre a különbséget a két kötet között. Danzinger (Agárdi) Ferenc a Korunkban megjelent bírálatában még a *Döntsd a tőkét...* folytatását látta a *Külvárosi éj* verseiben. Lelkesedve, a proletárság legkiválóbb költőjét

köszöntötte József Attilában. A vásárhelyi Pákozdy Ferenc szintén: „Persze, hogy szocialista. Lehet más a koldus költő kétezer évvel az időszámítás kezdete után? Körülbelül az első, kiben a tételes szocializmus elemi hatású költészetté ötvöződött." Méltatását e lelkes dicsérettel zárta: „Milyen dicsőség, hogy a *Külvárosi éj*t magyarul írta József Attila."

A Pesti Naplóban Bálint György már észrevette a változást: „Nyugalom van ezekben a versekben, még a leglázadóbbakban is, egy kiforrott művész nyugalma. Különben a lázadó hang ritka. Gyakoribb a komoly rezignáltság." „A pátoszt nem ismeri ez a költő, hangja mindig egyszerű és emberi."

A moszkvai határozat után a hazai munkásmozgalom illetékesei is szükségesnek látták, hogy József Attilát *kimarják* maguk közül. A pesti Pákozdy Ferenc a Társadalmi Szemlében mind a *Döntsd a tőkét...*, mind a *Külvárosi éj* versei alapján azt állapította meg, hogy József Attila – nem proletárköltő. „Polgári kritikusok mutattak rá arra, hogy egyes verseit átfésülte, illetve megtűzdelte marxista kifejezésekkel, amelyek, minthogy a versekkel nem voltak szerves összefüggésben, ki is ríttak belőlük. Így aztán csak 2-3 olyan verse maradt, amely valóban értéke a szocialista irodalomnak."

Legértékesebbnek a *Munkások*at tartotta, de ebben is talált szeplőt. „Ez a nyílt és határozott állásfoglalás azonban csak ebben az egy versben jelentkezik." A *Külvárosi éj* boncolgatásában olvasható a hírhedt, sokat idézett megállapítás: „Hogy a szövőnők nemcsak álmodozni szoktak, hanem heti 10–20 pengőért sorvadnak a szövőgép mellett, arról itt nem esik szó!" Sérelmesnek érezte, hogy a röpcédulát vivő elvtárs kutyaként szimatol előre, és macskaként fülel hátra. Nagy Lajos a Nyugatban kifigurázta a lapos naturalizmusnak e sematikus igényét: „Úgy kell a költőnek, miért nem írta azt, hogy az elvtárs oroszlánbátorsággal megy előre és sasszemmel néz körül – ez már nem lenne sértő a szocialista kritikus szerint sem a proletárra nézve, mert a sas a madarak, az oroszlán pedig az állatok *királya.*"

Némi elismerést szánt Pákozdy a *Mondd, mit érlel...* című versnek is, de ellenvetései ezt is semmivé tették: „A nyomor egész skáláját szólaltatja meg – de a kérdésre nem válaszol, az okozatokat felsorolja, de nem jelöli meg az okot és a kivezető utat." A „kivezető út" később is, negyven éven át, a sematikus irodalomszemlélet iskolai sablonja, mércéje lett.

Pákozdy sommás ítélete szerint József Attila nem az a költő, akit a munkásság vállalhat, „aki olyan, mint amilyennek a »proletárköltőnek« lennie kell." József Attila szerinte félúton állt.

Hasonló hangnemben írt az Új Harcos kritikusa, Somodi László. Szerinte a füzetben mindössze öt-hat vers képviseli méltón József Attilát. Kiemelte a *Munkások*at, a *Külvárosi éj*t, a *Mondd, mit érlel...* címűt. Ez utóbbi, úgymond, „a szocialista szemlélet legmélyebb és legőszintébb átérzése". Summája mégis kedvezőtlen volt, és a költészet iránt teljesen érzéketlen fölfogásáról tanúskodik: „Hiányzik belőlük az ideológiai összefüggés, némelyik csak verses játék, amelyben talán örömét leli a költő, de a szocialista olvasó semmi esetre sem."

Illyés a Nyugatban inkább aggályait fejtette ki, nyilván még ő is a *Döntsd a tőkét...* hatása alatt. Megállapításai ugyanis inkább annak, mintsem a *Külvárosi éj*nek verseire érvényesek: „Három-négy hibátlan szakasz után ráeszmél, hogy ő tulajdonképpen forradalmár is, sőt – és itt jön a nehezebbje – tudományosan képzett marxista is."

Németh Andor A Tollban már észlelte a különbséget a két kötet között. Az előbbiből vonta le megállapítását, hogy József Attila költészetének tehertétele a hang és a tar-

talom gyakori összeférhetetlensége. Az olvasónak gyakran át kell siklania a szöveg fölött, hogy a vers zenéjét élvezhesse, máskor viszont – és éppen legtökéletesebb dalaiban – a zene egyenesen ellentmond a szövegnek. Most azonban, írta: „*A Külvárosi éj* új verseiben ez a muzikalitás lehozta a mennyezetről, magába szívta, magához hasonította a marxi világítótestet, és annak igazsága most az inspiráció belsejéből hevít, bizonyít. Az új versek túlnyomó többsége tiszta szólamú, biztos ívelésű, zárt áramú."

Erről a kötetről írt Németh László is a Tanúban az 1932. év lírájának áttekintésében. Ítéletében kedvezőtlenül befolyásolta, hogy Agárdi imént idézett cikkében József Attilát a proletariátus nagy költőjeként aposztrofálta. Őt is zavarta a versekben a gyakori *proletár*, az *erdő elvtárs*. Nem tetszett neki ez a hasonlat: *a levelek zizegnek, mint a röpcédulák*. Holott már Agárdi joggal mutatott rá merész újszerűségére: hagyományosan a természeti kép magyarázza az elvontat, a lelki vagy tárgyi világból vett hasonlítottat *(a röpcédula olyan, mint a falevél)*; itt azonban megfordítva: a szállongó falevél hasonlít a röpcédulához...

Németh László azt írta: „Van egy szép verse *(Mondd, mit érlel...)*, amely megérdemelné, hogy a magyar szegények újsága, ha volna ilyen, vezető helyen hozza." Illyés szerint: „József Attilának ebben a gyűjteményében van egy sikerült és egy igen sok részletében szerencsés forradalmi, sőt mondhatnám marxista verse (a *Mondd, mit érlel...* és a *Munkások* című)." Márai Sándor szerint: „Van egy verse – a *Külvárosi éj* – mely múlhatatlanul hozzátartozik ehhez a magyar lírához, mint a *Szeptember végén*, a *Vén cigány* vagy az *Őszikék*."

Medvetánc

Ezt Márai már a *Medvetánc* kapcsán írta. Válogatott verseinek e gyűjteményéből József Attila egyrészt kirostálta „marxizáló" verseit, másrészt a közölteket ismét átdolgozta, demarxizálta. A kritika ezt annál könnyebben észrevehette, mert a költő maga hívta föl rá a figyelmet: „A régi szövegen itt-ott változtattam, kimondott gondolatuk és képzeletük így találóbb forma érzéseimhez."

Fejtő Ferenc a Szocializmus 1935. februári számában a *Medvetánc* alkalmából először adott átfogó portrét József Attila költészetéről. Egyrészt sajnálta, hogy a költő válogatása mellőzte a *Munkások* és *A város peremén* (eredetileg *Óda*) című verseket, másrészt megelégedve állapította meg, hogy a költő „lefaragta és kihagyta mindazt, ami a tendenciózus szemlélet alapján külső sallangként volt hivatva dokumentálni hovatartozását". Példaként a *Nyár* című verset hozta föl. Befejezését a költő most a versből szervesen következő sorra cserélte. Helyeselte Fejtő a *Favágó, Esik, Öt szegény szól* (az *Áradat* átdolgozott változata), *Határ* és *Külvárosi éj* fölvételét a *Medvetánc*ba. Ez utóbbi háromról állapította meg, hogy legszebb szocialista verseink közül valók.

A *Nyár* különösen alkalmas a marxizálás és a demarxizálás érzékeltetésére. Első megjelenésekor, 1930-ban a 15–16. sor még ez volt:

egy pillanat és odavan,
amit egy nemzedék remél.

A *Döntsd a tőkét...* e két sora:

csattan a menny és megvillan
elvtársaim: a kaszaél.

A *Medvetánc* végleges szövegében:

csattan a menny és megvillan
kék, tünde fénnyel fönn a tél.

A *Füst* 7. sora a *Döntsd a tőkét...* kötetben így szólt:

Elszállok, de vad vörös remegés

A *Medvetánc*ban visszaállította a költő az első közlés szövegét: *de a lágy remegés...*

A *Favágó* az új kritikai kiadásban helyesen, a maga időrendi helyén, mindkét változatával helyet kapott. A 15 soros vers a 8. sortól teljesen új. Különösen az utolsó szakasz, a 11–15. sor. Az 1929-i első megjelenésben:

Visongj, szivem, mi közünk ahhoz,
hogy zördülő ujjakkal kapdos
belénk a bú? Csapódj a sorshoz!
Csupán a pusztaság rikoltoz, –
az ember szétnéz, mosolyog.

A *Döntsd a tőkét...* kötetben ugyane versnek az utolsó versszaka általánosan így ismeretes:

– Ejh, döntsd a tőkét, ne siránkozz,
ne szisszenj minden kis szilánkhoz!
Ha odasujtsz körül a sorshoz,
az úri pusztaság rikoltoz –
a széles fejsze mosolyog.

A *Beszél a tej* 1931-ben a Népszavában jelent meg. 7. sorának utalása az ismert szociáldemokrata plakátra vonatkozott, a kalapácsos emberre:

Várok a Vörös Óriásra

A *Medvetánc*ban már kizárta a költő ezt a gondolattársítást, de megőrizte a munkásosztályba vetett hitét:

Várok a Dolgos Óriásra.

A *Döntsd a tőkét...* kötet *Áradat* című verse a *Medvetánc*ban *Öt szegény szól* címmel, alaposan átdolgozva, első és utolsó szakasza nélkül kerül elénk. Nincsenek benne megszólítva a munkanélküli proletárok, nem habzik benne vérrel a világ... Benjámin László szerint a korábbi jó, de egyenetlen versből nagy vers lett. Az elhagyott versszakoknak – mutatott rá Fenyő László egykori észrevételével egybehangzóan – nem volt szerves kapcsolatuk a vers egészével, a *Kalevalát* idéző, bűvölő-átkozódó, képeit a vízi világból merítő folklorisztikus hanggal. „Egy másik vers szakaszai ezek, amelyek csak versképletükben, hangzásukban azonosak a többivel; önmagukban jók, de mások, a modern munkáséletet (sztrájk), a munkásmozgalmat idézők; szerkezetében bontják meg a verset, így az kétszer kezdődik, és kétszer fejeződik be." Azt a föltevést, hogy József Attila öncenzúrája működhetett volna a két strófa elhagyásában, Benjámin kizárta. „Ami pedig – írta – az ügyészt izgathatta, vádemelésre késztethette volna, nem bennük, hanem a többi szakaszban van. Ekkora műtétet pusztán az ügyész miatt József Attila nem végzett volna; de hát a két szakasz elhagyásával nem csonkította meg, ellenkezőleg: ezzel tette egésszé a verset – ezzel és a meghagyott szövegben a néhány változtatással."

Fejtő Ferencével azonos szóval nyugtázta Féja Géza a kassai Magyar Írásban a *Medvetánc*nak a korábbi két kötettel szemben előnyösebb költői arcélét. József Attilát, úgymond, félreértették, de ennek ő az oka, mert ő maga is félreértette önmagát, útját, hivatását. Harcos költőnek készült, holott alkata más. „Úgy látszik – írja Féja –, némiképpen József Attila is sejti ezt, mert versei osztályharcos dudorait eléggé *lefaragta*. Egyre inkább csak költő akar lenni, s így természetesen versei különb szociális súlyt és jelentőséget is kapnak, mint mikor nem neki termett szerepbe akarta kényszeríteni őket." Mozgalmi költeményei helyett az apjáról, anyjáról írott verseket emelte ki, és az *Óda* újszerűségét mutatta föl: „Egészen új hang ez: a szerelem mint természettudományi ihlet."

A Nyugatban Halász Gábor leszögezte, hogy József Attilának legnagyobb ellensége a pártprogram. Elégedetten állapította meg, hogy válogatásából pártos verseinek legnagyobb része szerencsére kimaradt. Egri Viktor a pozsonyi Magyar Figyelőben szintén József Attila javára írta a válogatott versek mérsékelt hangvételét: „Rokonszenves vonása, hogy gyűjteményes kötetében forradalmiságát nem akarja agitátori hanggal alátámasztani: a kötet egyöntetűségével így megnő a költő művészi hitele és szembetűnőbb eredeti hangja. Ami képet a nyomor, a külváros üszke szül, azt meleg színhatásokkal ragadja meg, kemény proletáröntudata már nem csalja tévútra, a költő győzedelmeskedik a pártember felett, a vers maradandóbb, igazibb veretű."

Bálint György visszapillantva a *Döntsd a tőkét...* korszakára, ezt úgy jellemezte: „az ércesen kopogó lázadó verseké". Szerinte az ezekben megfogalmazott indulat József Attila egész költészetének egyik legjellemzőbb és legfontosabb alapvonása. Nem csoda tehát, ha rosszallta a *Medvetánc* rostáját és átdolgozásait: „Hogy ebből az összefoglaló kötetéből különösképpen kihagyta néhány legismertebb harcos élű versét, másokat viszont »enyhített«, átstilizált – ez inkább hirtelen zavarra és elbizonytalanodásra mutat, mint mélyebb átalakulásra." Érezhetően sajnálattal állapította meg: „Legutolsó verseiben már nem találjuk a lázongó dac erős hangjait. Ezek a versek elszigetelődésről, magán[y]os keserűségről, önmagába merülésről vallanak." Azt azonban Bálint György helyesen vette észre: „Lázadó dacát a költő mintha önmaga ellen fordítaná."

Nem vette viszont észre, hogy József Attila *éppen ezzel lett proletárköltőből nemzeti klasszikus.*

A Munkások

Még a fanyalgó szektások is elismerték a *Munkások* című vers jelentőségét, s láttuk, hogy Illyés is, Fejtő is nagyra tartotta. Fejtő sajnálta, hogy József Attila kihagyta a *Medvetánc*ból.

Újabban előkerült átdolgozásának ismeretében talán jobb is, hogy kimaradt.

Kiss Ferenc, József Attila kéziratainak szenvedélyes gyűjtője nemrégiben Hamburgban (!) megvett egy irattartóra való kéziratot, kivágatot. Föltevése szerint Németh Andor hagyatékából került rejtélyes úton a kereskedelembe, s az az anyag lehetett, amelyből Németh Andor 1938-ban összeállította József Attila összes verseinek első kiadását. Németh Andor helyes ítéletére vall, hogy a *Munkások* szövegének közlésében mellőzte ezt az átdolgozást, bár annyit megtehetett volna, hogy – ha nem is a kötetben, de a költőről szóló későbbi írásaiban – ismerteti az átdolgozás tanulságait.

A *Munkások* átdolgozása ugyanis nem hasonlít sem a *Favágó*, sem az *Áradat (Öt szegény szól)* esetéhez. Kétségtelen demarxizáló szándéka ez esetben a vers elrontására szorította a költőt. A *Külvárosi éj*ben és azóta minden József Attila-kötetben az első sor így hangzik:

Forgolódnak a tőkés birodalmak,

József Attila a *tőkés* jelzőt *modern* alakra változtatta. Annyira szabadulni akart a marxista szókincstől, hogy mondanivalójának lényegét lúgozta ki. Hiszen nem kell ahhoz marxista meggyőződés, hogy ma is tudjuk: a harmincas évek világválsága a tőkés gazdagságból fakad, s ebből születtek a háborúk, a készülődő második világháború is.

Gyönyörű stilisztikai alakzat, inverzió – szabatosabban hypallagája – a 7. sor:

kis, búvó országokra rálehel
a tátott tőke sárga szája. Párás
büdösségfelhő lep bennünket.

Ez is áldozatul esett a költő demarxizáló lendületének, csakhogy a *tőke* szótól megszabaduljon:

az új hódítók sárga szája.

Értelmetlenné vált ezzel a színjelző, hiszen ennek szerepe éppen az arannyal való gondolattársításban *(a sárga tőke tátott szája)* állt.

Teljesen összekuszálta, elerőtlenítette a költő az utolsó szakasz elejét és végét. A közismert szöveg helyére ezt a színtelen-szagtalan változatot szánta:

De már nem nép ez, hanem a munkásság,
a gondolkodó, vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószallagára
szerelve így készül a világ,
hol fölszegezzük majd a sötét gyárra
az embersors kovácsolt csillagát!

Ha ma, a vörös csillag nevében negyven éven át elkövetett bűnök után jogos is az ellenszenvünk e jelképpel szemben, ezt semmiképpen sem vetíthetjük vissza századunk elejére, amikor a magyarság legjobbjai a szocializmus hitében az emberség és a szabadság jelképét látták a betlehemi csillag utódában, az ötágú csillagban. Ezt letagadni, kivált megtagadni – történelmietlen. Az volt már akkor, amikor József Attila akarta megszabadítani tőle versét azzal, hogy elvonatkoztatta a munkásmozgalomtól, és az általános emberség jelképévé próbálta tenni.

A textológia egyik föloldatlan ellentmondása, antinómiája a költői szándék megítélése. Nincs ennél ingatagabb valami – hangoztatja Dmitrij Lihacsov, az orosz filológia nesztora. Valóban: a költői szándék folyton változhat, s ennek lecsapódása, megtestesülése a változat. Általános elv *az utolsó kéz*, az *ultima manus* tisztelete. Ebben az esetben kétségtelen, hogy a *Munkások* imént bemutatott átdolgozása későbbi a *Külvárosi éj*beli egyetlen megjelenésénél. A dogmatikusan érvényesített textológiai elv szerint tehát ezt kellene főszövegként közölni a kritikai kiadásban és nyomában minden ezentúl megjelenő népszerű összesben.

Nem hiszem azonban, hogy akadna textológus, aki ezt megtenné. Annyira nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a költő túllőtt a célon: változtatásaival – sit venia verbo – kiherélte versét; meghamisította, történelmietlenné tette.

Számolunk tehát József Attila demarxizáló szándékával, el is fogadjuk a *Medvetánc* új, költőibb változatait, de a *Munkások* elrontott változatát csak mint adalékot, a szövegváltozatok közt közöljük. Tanulságképpen, hogy nem minden költői változtatás van javára a műnek.

JEGYZET

Idézeteim Stoll Béla kritikai kiadásából (1984) és a Bokor László gyűjtötte, Tverdota György gondozta *Kortársak József Attiláról* (1987) című gyűjteményből valók. Benjámin Lászlót az Új Tükör 1978. március 26-ai száma nyomán idézem. Az *Ákácokhoz* két változatának tanulságait a Tiszatáj 1980. áprilisi számában Tasi József elemezte. József Attilának proletárköltőből nemzeti klasszikussá érése folyamatát már az Alföld 1962. novemberi–decemberi számában fölvázoltam. (Az Irodalomtörténeti Közlemények nem merte közölni; Mocsár Gábor merte.) Ezzel párhuzamos *József Attila a dogmatizmus ellen* (Szegedi Egyetem, 1963. ápr. 10.) című cikkem, amely a bölcsészeti kar szektásainak dühét hívta ki ellenem. – Köszönöm Kiss Ferencnek a *Munkások* átdolgozott változatáról rendelkezésemre bocsátott fénymásolatot.

TASI JÓZSEF

„Ady emlékezete"

Ilia Mihálynak, szeretettel

Ez az egyetlen költemény, amelyet József Attila a Bartha Miklós Társaságnak írt. Az alkalom: a *Magyar ifjúság Ady-emlékünnepélye* 1930. március 23-án. Aznap, vasárnap délelőtt 11 órakor leplezték le a Kerepesi temetőben Ady Endre síremlékét, melyet Csorba Géza készített, az ünnepélyre pedig este negyed kilenckor került sor, a Vigadó nagytermében.

A vers minden bizonnyal az ünnepély előtti utolsó pillanatban nyerte el végleges formáját. Erre vall maga a Hatvany Lajos által megőrzött kézirat, amelyen a költő még a vers letisztázása után is javított-alakított; a sietős ajánlás: „Hatvany Lajosnénak szeretettel és szeretettel", valamint a keltezés: „Istenhegy, 1930. márc. 23. este 8-kor Hatvanyéknál."[1]

Bizony, már sietni kellett a Vigadóba, a negyedórával később kezdődő ünnepélyre. No, az se nagy baj, ha elkéstek, mert a költő a fennmaradt meghívó szerint a program kilencedik előadójaként szerepelt, Vajthó László, Földessy Gyula és Féja Géza emlékbeszéde, Illyés Gyula ünnepi verse, Móricz Gyöngyi és Baló Elemér szavalata, valamint néhány megzenésített Ady-vers előadása után. József Attilát viszont Veress Sándor követte, aki Bartók- és Kodály-dalokat adott elő zongorán. (Hatvany Lajos tévesen tulajdonítja március 22-ét az ünnepség napjának.)

Az *Ady emlékezete*, ez a Szabolcsi Miklós szavával: „ódai formában tartott ünnepi beszéd", N. Horváth Béla szerint „József Attila barthás korszakának talán legtisztább tükre."[2] Magam is nagyon fontosnak vélem, ezért rekonstruálom keletkezésének és előadásának körülményeit, a fennmaradt dokumentumok alapján.

Nem elhanyagolható, hogy Fábián Dánielt a BMT országos vihart kavart 1929. december 15-i I. Országos Kongresszusa után elbocsátották a budapesti Bethesda kórházból. Felkereste Varró Istvánt, a Századunk szerkesztőjét, és előadta gondjait. Varró Jászi Oszkárhoz írott 1930. január 13-i leveléből tudjuk, hogy Fábián állása 1930. február 1-jén szűnt meg.[3] Ezután utazott Köveskálra, szülőfalujába praktizálni s egyben kivárni, hogy a BMT helyzete normalizálódjék. Távollétében a helyettese, Könyves

Tóth Kálmán vitte a Társaság ügyeit, korántsem akkora elánnal, mint korábban Fábián. Asztalos Miklós elnök a berlini Collegium Hungaricumból eresztett meg néha egy-egy fejcsóváló levelet.

Az Ady-ünnepélyt néhány nappal megelőzte az ún. koszorúbotrány. A Sarlósok 1930. március 15-én Petőfi szobrának megkoszorúzását tervezték. A koszorút magyar, cseh, román, szerb, horvát nemzetiszínű szalagokkal – a Duna menti népek színei – és egy vörös szalaggal kötötték át – valamennyi botránykő és kihívás az irredentizmusnak és az ellenforradalmi rendszernek. A hatóságok a koszorút s az ez alkalomra tervezett beszéd elmondását nem engedélyezték, ezért a koszorút Táncsics szobra elé helyezték a pozsonyi fiatalok.[4]

Az ügy előzményéről és fejleményeiről Könyves Tóth Kálmán folyamatosan tájékoztatta Fábián Dánielt. Így 1930. március 11-i levelében, amelyben az Új Magyar Föld 3. számának kiadói gondjairól is beszámol. Ugyanitt az Ady-ünnepély gondolatának fogantatását is megírja: „A leleplezéssel kapcsolatosan az az ötletem támadt, hogy kellene egy műsoros Ady-estet rendeznünk helyiségünkben, minden költséges befektetés nélkül, utána Csorba tiszteletére rendezendő bankettel. Az eszme azóta nagyon megdagadt, s szétnyomta az elképzelt kereteket. A több ízben összehívott értekezlet kapcsán az ötlet hatalmas mozgalomcsírává dagadt, olyannyira, hogy már szervezzük az ifjúságot és egy impozáns Ady-estet rendezünk (mármint a Bartha Miklós T.) a Vigadó nagytermében. Ez estén ünnepeljük Ady édesanyját is, akit Ady Lajos útján már meg is hívtunk. Számos előkelőséget fogunk meghívni, s hisszük, hogy telt házat csinálunk. Féja előadást tart Adyról, Kodolányi a szobor történetét ismerteti. Szaval Ady verset: Somody, Baló Elemér és mások. Fellépnek József Attila, Simon Andor. Móricz leánya Simon-verset szaval. Illyés versét szavalja nem tudom ki. Lesz ének és zeneszám. Szóval egy impozáns nagyszerű megnyilvánulás Ady mellett. Délelőtt pedig a leleplezés. Plakáton hirdetve. Eddig a tervek a legnagyobb részletességgel ki vannak dolgozva s a szereplők vállalják is, csak még a pénz hiányzik, de annak előteremtése is kilátásban van. Somodyt és Drózdyt bíztuk meg teljhatalommal a rendezés lebonyolításával. A leleplezésen és ünnepélyen a Társaságot az összbizalom érdekében nekem kell képviselnem hivatalosan, bár én nagyon szeretném, és erre kérlek is, hogy mivel az vasárnap (23-án) lesz, ha fel tudsz jönni, gyere fel, vedd tőlem át eme megbízatást, amit Te sokkal jobban tudnál ellátni. A temetőben koszorút kell elhelyeznünk. A Vigadóban pedig megnyitó beszédet és az üdvözléseket megtartani. Nagy lázban vagyunk, nagy munkát ad most a leleplezés és ünnepély, de hisszük mindannyian, hogy nemcsak a B.M.T.-re, de az egész magyar ifjúságra nézve nagy jelentőségű demonstráció lesz. A plakát »A magyar ifjúsághoz!« felírású lesz."[5]

Fábián azonnal válaszol Könyves Tóth Kálmánnak. Az Új Magyar Föld ügyében javasolja, hogy lépjen kapcsolatba Száva Istvánnal, aki, tegyük hozzá, jó Népszavás kapcsolatokkal rendelkezett, ő szerezte a nyomdát is. Ez Fábián Dániel szociáldemokrata orientációjának első bizonyítéka. A röpiratban Száva István két tanulmánnyal is szerepel!

Fábián az Ady-ünnepélyen nem tud részt venni, de az a véleménye, hogy csak Ady neve tudja egységesen mozgósítani a fiatalságot. A rendezéshez pénzt kellene szerezni, ezért – javasolja – „beszélj József Attilával az említett módról."[6]

Erről tudósít Könyves Tóth Kálmán következő levele: „Csorba [Géza] szintén dolgozik. Különben minden neki köszönhető, hogy idáig elérkezhettünk és barátunknak, akinek 200 P-ért eladtuk Csorbának a B.M.T. céljaira felajánlott egy Ady-szobrát.

József Attila közvetítette a dolgot s többed magammal ünnepélyesen meg is hívtuk az ünnepélyre, s el is jön. Ugyanakkor az összeg kiutalványozását is megkaptuk, amit Attila másnap föl is vett."[7]

Nem tudtam felderíteni, kinek adta el József Attila Csorba Géza kicsinyített Ady-síremlékét. Többen úgy vélik, hogy a Hatvany család egyik tagjának, de nem Hatvany Lajosnak. Csorba Géza összesen 3 Ady-szobrot ajánlott fel a BMT céljaira. A BMT pályázatot hirdet középiskolások számára. A legjobb Ady-tanulmány írója kapja az egyik szobrot, gimnáziuma pedig a másodikat. A pályázatról részletesen tudósít az Új Magyar Föld 3. számának hátsó borítóbelsője, ahol a szoboravatásról és emlékünnepélyről is olvashatunk. Az Új Magyar Föld 4. számában tervezték az Ady-ünnepség irodalmi anyagának közlését. Ez a füzet Csorba Géza Ady-síremlékének fotójával jelent volna meg.

Ady Endre édesanyja, Ady Lajos és felesége március 22-én érkezett a Nyugati pályaudvarra. „Az ifjuság nevében Földessy [Gyula] köszöntötte a Nagyasszonyt, míg a Bartha Miklós Társaság nevében Somody Pali, aki virágcsokrot nyújtott át – írja Könyves Tóth Fábiánnak, március 26-án. [...] Délután tisztelegtünk náluk a Britanniában, ahol 2 óra hosszat beszélgettünk. Féja is ott volt. [...] Ady Lajossal folytatott beszélgetésből megtudtam, hogy Debrecenben elrettentő hírünk van s a feltámadt Galilei körnek kereszteltek minket el és nagyon veszedelmes bandának tartanak." Könyves Tóth azonban hamarosan meggyőzte Ady Lajost, hogy ez az állítás téves.

Március 23-án, vasárnap délelőtt 11-kor volt a szoboravatás a Kerepesi temetőben, körülbelül 600 résztvevővel. A főváros nevében Liber Endre tanácsnok avatta fel a szobrot, majd Ady Lőrincné, Ady Lajos, Csinszka koszorúja következett. Fenyő Miksa hozta a Nyugat piros szalagos koszorúját, őt követte Hatvany Lajos. Vajthó László az ifjúságét, Könyves Tóth a BMT-ét, Csoma Jenő az Erdélyi Fiatalokét tette le a sírra.[8]

A Vigadó-beli ünnepélyről írt beszámolók érdekessége, hogy a Pesti Napló és a Magyar Hírlap tudósítója szerint József Attila elszavalta *„Meghalt?"* című költeményét.[9]

A Népszava tudósítását idézem: „Az intellektuális fiatalság Bartha Miklós Társasága és más egyesülései vasárnap este a Vigadóban tartott ünnepségen is hódoltak a költő emlékezetének. Az ünnepség műsora: *a világnézetétől megtisztított Ady.* Mi volt ez? A hatóság volt tapintatlan, vagy az ifjúság tapintatos? Ez az ifjúság egyébként három csoportra oszlott: az egyik az önképzőköröktől a Petőfi Társaság felé lendült (*Vajthó László* bevezető beszéde), a másik a fascista-nacionalista forradalmiság ködében tévelyeg (*Féja Géza* különben színes emlékelőadása), a harmadik a mi szívünkből, a koldusok és rabszolgák szívéből megszólaló hang (*József Attila* szép, mély és bátor verse, amelyet a Népszava mai száma közöl)."[10]

Ez a szép, mély és bátor vers az *Ady emlékezete.* A vers címét József Attila Féja Gézától kölcsönözte, a nyomtatott meghívó – melynek költségét egyébként a költő által eladott Ady-szobor árából fedezték – 8. pontja ugyanis *„Ady emlékezete.* Tartja: Féja Géza. A 9. pont: József Attila saját versét mondja el."

Az Előőrs anonim tudósítása dicséri Féja Géza előadását, mely „a magyar ifjúság teljes Adyját állította a hallgatóság szeme elé", a többi szereplőről is van véleménye, de József Attila versét meg sem említi.[11] Erre két oka is lehetett: a Féja Gézától bizonnyal az utolsó pillanatban kölcsönzött verscím és az, hogy a költeményt a Népszava már közölte.

Az ünnepély programjában Raith Tivadar verse és Kodolányi János *Ady szobra* című előadása is szerepel. Mindkettő elmaradt. Kodolányi – Könyves Tóth tudósítása szerint – azért nem jött el az ünnepélyre, mert internacionalistaként nem tudta elfogadni a Himnusz és a Szózat eléneklését.[12]

Somody Pál későbbi visszaemlékezése szerint a Vigadó-i est szünetében József Attila arra kérte őt, hogy dedikáltassa számára Ady Lőrincnével Csorba Géza Ady-szobrának a szereplők számára már korábban aláírásával ellátott fényképét. Mivel Ady édesanyját körülállták tekintélyes hódolói, a dedikációra nem kerülhetett sor, József Attila nagy szomorúságára.[13]

Az Ady-ünnepély előkészületeinek és történetének e hosszas, bár korántsem teljes tárgyalása után – nem sikerült például felderítenünk, melyik versét szavalta Illyés Gyula (talán az Új Magyar Föld 4. száma közölte volna) – vessünk egy pillantást József Attila költeményére.

Ady emlékezete

– Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Mért békitik a símák alattomba'
lány-duzzogássá haragvásait?
Földön a magyar és földben a költő,
dühödt markába rögöket szorit,
melléről égre libbent föl a felhő,
de tovább vívja forradalmait.

A televény titokzatos honában
izgat tovább, nem nyugszik, nem feled.
Ezer holdon kiált és haragjában
szeleket űz a Hortobágy felett.
Szeleket, melyek úri passzióból
a begyüjtött kis szénát szétszedik
s a sülyedt falun fölkapják a hóból
Dózsa népének zsuppfedeleit.

Teste a földé. Földmívesé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sirja három millió koldus telke,
hol házat épit, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög, –
eke hasit barázdát uj husában,
mert virágzás, mert élet és örök.

A költemény nyolcsoros, tizenegy és tíz szótagos jambusokból áll. Keresztrímek, a rímképlet a b a b c d c d. Már Gáldi László figyelmeztetett József Attila versének a korszak hazafias ódadömpingjével való formai rokonságára és természetesen különbözésére is.[14] A pár nap híján huszonöt éves poéta ugyanis a feladatot, a tőle elvárt alkalmi verset rendkívül magas színvonalon oldotta, azaz írta meg. Kodály Zoltán, aki

fennmaradt jegyzetei szerint a magyar költészet rákfenéjének tartotta a jambust és különösen kifogásolta azt József Attila számos versénél; az *Ady emlékezete* esetében eltekintett a bírálattól.[15] Bizonyára a költemény tartalma, hírértéke, üzenete miatt.

Ezek közül a legfontosabb, hogy a „Földmívesé lelke" Szabó Dezsősen hangzó szavaival – a két évvel korábbi *Ifjú szívekben élek* című röpiratot is idézően – a parasztságra testálja Adyt.[16] József Attila voltaképpen az egész röpiratot összegezi a vers háromszor nyolc sorában. Az első két sor hangütése – „– Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta / szóval, tettel és hallgatással is?" – visszautal az Ady halála után eltelt évtized csatározásaira, de Kosztolányi és az urbánusok Ady-revízióját is elutasítja, sokkal határozottabban, mint A Toll vitasorozata idején.[17]

A harmadik és negyedik sor – „Mért békitik a símák alattomba' / lány-duzzogássá haragvásait?" – a már felvetett kérdés további árnyalása, egyben *minden* Ady-revízió kérdve tagadó elutasítása is.

Ezután a hátralevő húsz sorban a költő tizenkétszer is hasonló vagy rokonértelmű szavakkal és metaforákkal fejezi ki az Ady-örökségről, az „örökösök" hovatartozásáról alkotott véleményét: „*Földön* a magyar és *földben* a költő", „*markába* rögöket szorít", „A *televény* titokzatos honában", „Ezer *holdon* [azaz szántóföldön] kiált", „szeleket űz a *Hortobágy* [a puszta, tágabb értelemben a magyar föld szimbóluma] felett", „a sülyedt *falun*", „*Dózsa népének*" [azaz a lázadásra kész parasztságnak]; „Teste a *földé. Földmívesé* lelke", „Sirja *három millió koldus* [más szóval földnélküli zsellér] *telke*", végül: „*eke hasit barázdát uj husában*" – vagyis a szántóföldön.

A paraszti élet, a paraszti munka rekvizitumaiból is felsorol néhányat: széna, zsúpfedél, eke, kapa, vetés, aratás.

A vers hetedik sorában kijelenti: Ady „melléről égre libbent föl a felhő", vagyis szinte föltámasztja Ady szellemét, a tizenhetedik sorban meg is nevezett lelkét. A nyolcadik sor közli, mi végre történt a föltámadás: a költő „*tovább* vívja forradalmait". A tizedik sorban megismétli: „izgat *tovább*", majd ezt a továbbizgatást részletezi a második strófa ezutáni soraiban.

Az első két versszak olyan, mintha egy sebes folyású folyó újabb és újabb akadályokat lerombolva törne utat magának. A harmadikban, úgy érzem, a romboló-tomboló ár megcsendesedik, és az építés, vetés, aratás, virágzás képei jelzik az Ady-befogadás várható következményeit. Ezt absztrahálja a huszonegyedik sor kezdete: „Verse törvény". József Attila azonban még egyszer visszakapcsol az első és második strófában interpretált permanens forradalomhoz és izgatáshoz, a csendesülő áradathoz illeszkedően: „édes ritmusában / kő hull s a kastély ablaka zörög".

A vers harmadik szakaszát úgy is értelmezhetjük, hogy az Ady egyedüli örökösének megtett földmíves nép szinte eggyé válik, beletagolódik a költőnek az anyaföldbe szétszórt és implicite azt megtermékenyítő testével. Ezt nyomatékosítja az utolsó előtti sor: „eke hasit barázdát uj husában", mely engem a totemáldozatra emlékeztet. Valóban, 1930-ban Ady a barthás ifjúság számára már maga a megtestesült Ige.

Az *Akácokhoz!* című fél évvel korábbi vers elemzésekor hét alliterációt regisztráltunk.[18] Az *Ady emlékezeté*ben, bár négy sorral hosszabb, az ódai hangvétel miatt eggyel kevesebbet találunk, ezek közül is négyet az utolsó versszakban: „Földön a magyar és földben a költő", „A televény titokzatos honában", „Teste a földé. Földmívesé lelke", „koppan a kapa", „kő hull s a kastély ablaka zörög", „eke hasit barázdát uj husában".

Szabolcsi Miklós megfigyelte, hogy a vers első fogalmazványában „élesebb a jelen kritikája". Idézi az alábbiakat: „Ez az emberöltő / nyoszolyán vívja forradalmait."[19]

Idézhetjük a következő sorokat is: „a nyoszolyán, de nem a szalmazsákon / hol már zizegni sem mer a nyomor, / aranyszalmával ékes rónaságon [NB! Petőfi-reminiszencia!], / hol öt millió ember haldokol."

A vers első változatában még nem olyan egyértelműen a parasztság Ady örököse, mint a művészibb végső kidolgozásban (melyet a költő változtatás nélkül felvett a *Döntsd a tőkét* kötetbe). Az „öt millió ember haldokol" Oláh György szállóigévé vált könyvcímének művészi versbe emelése révén „három millió koldus telké"-vé alakult, egyértelműen a nincstelen földművesekre utalva. Gáldi László felfigyelt a vers utolsó sorának – „mert virágzás, mert élet és örök" – Ady híres verssorával való összecsengésére: „Mégis győztes, mégis új és magyar."[20] S valóban, bár Ady nem írt ódai nyolcasokat, a *Góg és Magóg fia vagyok én* című verse utolsó szakasza metrumaiban is azonos József Attila költeményével.

Felmerülhet a kérdés, miért válik a parasztság az Ady-örökség kizárólagos birtokosává az *Ady emlékezetében*. Hiszen erre jogosan igényt tarthatnak többek között a *Páris, az én Bakonyom*, a *Küldöm a frigyládát* vagy a *Halálvirág: a csók* megszólítottjai és városi ihletői is. Bizonyosan azért, mert a költő ekkorra már és még teljesen azonosult a Bartha Miklós Társasággal, „amelynek örvendetesen tagja vagyok", vallotta éppen a költemény születésének idején, a Magyar Szemlével polemizálva.[21] Ehhez bizonyára az is hozzájárult, hogy bár a Bartha Miklós Társaság, 1929. december 15-ei első Országos Kongresszusán hitet tett a tudományos szocializmus eszméinek vállalása mellett, ennek hangoztatása azonban a retorziók miatt 1930 első hónapjaiban már nem volt lehetséges. A Társaság vezetője, Fábián Dániel – láttuk – teljesen visszavonult, az Ady-emlékünnepélyen se vett részt, „visszatérésekor" pedig az *Ady emlékezete* szellemiségével rokon *Ki a faluba* című röpirattal jelentkezett, József Attila aktív közreműködésével.

JEGYZETEK

1 Hatvany Lajos: *Egy József Attila-vers ismeretlen változata.* Művelt Nép, 1955. okt., 16. l.
2 Szabolcsi Miklós: *„Kemény a menny". József Attila élete és pályája* 1927–1930. Bp. 1992. 463.; N. Horváth Béla: *„Egy, ki márványból rak falut ..." József Attila és a folklór.* Szekszárd, 1992., 135.
3 A levelet közli B. Bernát István. L. Fábián Dániel: *József Attiláról.* 2. kiad. Vál., szerk., előszó: B. Bernát István. Bp. 1989., 156–157.
4 Tasi József: *Sarlósok koszorúja Táncsics sírján ötven évvel ezelőtt.* Magyar Nemzet, 1980. márc. 18., 5.
5 OSZK Fond 71/20/1.
6 Fábián Dániel – Könyves Tóth Kálmánnak. Köveskál, 1930. márc. 12. Özv. Könyves Tóth Kálmánné tulajdona. Segítségét ezúton is köszönöm.
7 OSZK Fond 71/2/2.
8 OSZK Fond 71/20/4.
9 L. a napilapok 1930. márc. 25-i tudósításait.
10 *A munkásság és az ifjúság zarándokútja Ady Endre sírjához – Ady Endre síremlékének fölavatása – A szociáldemokrata párt gyászünnepsége.* Népszava, 1930. márc. 25., 7–8.
11 *A magyar ifjúság Ady*-ünnepe. Előőrs, 1930. márc. 29., 3.
12 L. a 8. sz. jegyzetet.
13 Somody Pál – Könyves Tóth Kálmánnak. Bp. 1954. szept. 4–5. Özv. Könyves Tóth Kálmánné tulajdona.

14 Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat!* 2. kiad. Bp. 1987., 164.
15 Tasi József: *Kodály Zoltán és József Attila.* Magyar Zene, 1980. 1. sz., 20–50.
16 Vö. N. Horváth Béla: i. m. 135.
17 Vö. Vas István: *Nehéz szerelem.* Bp. 1972. 655.; uő.: *Mért vijjog a saskeselyű?* 2. köt. Bp. 1981., 374.; *Kortársak József Attiláról* I. (1922–1937). Szerk.: Bokor László, Sajtó alá rend., jegyz.: Tverdota György. Bp. 1987., 741.
18 Tasi József: *József Attila: Ákácokhoz. Kétféle „ars politika".* Tiszatáj, 1980. ápr., 44.
19 Szabolcsi Miklós: i. m. 464–465.
20 L. a 14. sz. jegyzetet.
21 József Attila: *Magyar Mű és Labanc Szemle.* Új Magyar Föld III. sz. 1930. jan.–márc., 63.; JAÖM III., 61.

N. HORVÁTH BÉLA

Varázsvers vagy filozofikus létértelmezés?

JÓZSEF ATTILA: A HETEDIK

József Attila egyik legismertebb verse. Nemzedékek dúdolták-dúdolják a Sebő együttes sodró lendületű dallamát, amely az illogikusnak tűnő sorokat összefűzte, s amely mintha maga is a varázslás, a révülés állapotát és dinamikáját tükrözné. *A hetedik* mindazonáltal nem tartozik a gyakran értelmezett művek közé. Hogy a forráskutatáson túl nem vonzotta különösebben az elemzők figyelmét, az alighanem a sztereotip értékeléssel magyarázható, amely nem látott mást a műben, mint folklór-parafrázist, hasonlóan a többnyire együtt emlegetett *Regös ének*hez, *Medvetánc*hoz. Másrészt az archaizmusokból, népnyelvi kifejezésekből, mágikus célzatú alliteráló szókapcsolatokból építkező művekre már a kortárs kritika kitalálta a varázsszert, a varázsvers megnevezést, mint amellyel az elemző logikának nemigen érdemes foglalkozni, hisz az irracionális összefüggések és illogikus kapcsolatok az „ésszel mérhető túl" világát jelentik.

A hetedik a Külvárosi éj-ben jelent meg, a kötet hetedik (!) darabjaként. A József Attila pártos korszakát valószínűleg lezáró verseskönyv (mindössze két ún. munkásvers található benne) pontosan tükrözi a világkép és a politikai rokonszenv polarizáltságát, hisz paraszti témájú és folklorisztikus versek is helyet kaptak benne. Olyannyira – s ez a kötetszerkesztői koncepciónak tulajdonítható –, hogy a nyitóverset, a címadó *Külvárosi éj*t, ellentmondva a megjelenés kronológiájának, a *Holt vidék* követi. *A hetedik*, s a vele együtt tömböt alkotó *Emlék*, *Medvetánc* nyilvánvalóan a költőnek a paraszti világ, s a folklór iránti érdeklődését és elkötelezettségét tükrözi. A kötetet – tudjuk – nem fogadta különösebb lelkesedés, sőt jelentősebb kritikai visszhangja sem volt. Az *Egyéniség és valóság* végleges szakítást előidéző afférja után az illegális kommunista mozgalom részéről nem is igen volt más elvárható, mint amit Pákozdy Ferenc képviselt, s hogy sem ő, sem a lényegesen tárgyilagosabb osztályszempontú értékelést adó barát, Danzinger Ferenc sem említi *A hetedik*et, a *Medvetánc*ot, teljességgel érthető.

A mozgalomnak ezek ugyanis túlságosan bonyolultak, érthetetlenek, s úgymond, az osztályharc szempontjaiból haszontalan művek voltak. Kár is lenne erről szót ejteni, ha az igazi értők is nem értetlenségüknek adtak volna hangot, beleburkolva olykor egy-egy szintén sztereotip semmitmondó kritikusi félmondatba. Németh László – mint utólag magyarázza – az őt ért támadásra válaszol, s a visszavágás hevületében így aposztrofálja *A hetedik*et: „A száraz tónak nedves partján-féle népi vadmondások irányában siklik ki..." Más rokonversekről megértőbben szól, bár elismerésnek elég kétes értékű kitétel ez: „József Attila ott a legfrissebb, ahol tréfál: a Kanász, a Medvetánc furcsa, modorosan groteszk, jókedvű versek." Az ekkor még a Korunk-ban is publikáló Illyés Gyula a kötet forradalmiságát vesézi ki, vitatva a József Attila-i gyakorlat érvényességét. Illyés negatív példaként a *Határt*, a *Holt vidék*et és a „tréfás *Medvetánc*"-ot említi, amely kritikusi melléfogást csak egyetlen ok magyarázhatja: a két költő megromlott, rivalizáló kapcsolata, amely ekkortájt már azt is lehetetlenné tette, hogy szóba álljanak egymással. A személyes elfogultságoktól mentes esztétáktól sem kaptak ezek a versek nagyobb odafigyelést. József Attila talán leginkább értő kritikusa, Bálint György a kötetről írva meg sem említi őket. Halász Gábor már a Medvetánc kapcsán szól a groteszk és misztikus hangulatokról, s – a művek megnevezése nélkül – a költő népiségének forrását az ősi rigmusok, ráolvasások, regösénekek között leli fel. Füst Milán megállapítása különösen jól adja vissza e folklorisztikus versek kortárs kritikai fogadtatását: „...olykor bizony odáig megy már a szabad asszociációs kép- és hangzattársítás, hogy némely versének nem több művészi értelmét találom, mint teszem fel, a ráolvasási rigmusoknak." S idézhetnénk még Tóth Béla, Egry Viktor, Szegi Pál hasonló tartalmú kitételeit a rafinált, játékos, népi formákról, ám arra is emlékeztetni kell, hogy a költő valóban értő barátai, Németh Andor, Fejtő Ferenc sem sok szót szenteltek ezen műveknek. S hogy nemcsak ízlésdifferenciáról van szó, azt jelzi Németh Andor esete, aki legendásította a *Medvetánc* keletkezését, s aki úgymond „besegített" a *Kanász* megírásába is. Fejtő a Szép Szó emlékszámában közölt nagyívű és az első igazán jelentős József Attila-értékelésben nem idegenkedik a népi tematikától, de a „kalevalás balladás" *Bánat*ot, a brummogó, bartókos *Medvetánc*ot, a „bájosan incselkedő" *Kanász*t úgy emlegeti, mint egy korábbi, s későbbiekben meghaladott formanyelvet. *A hetedik*ről ő sem szól.

A versre egy filológiai vita irányította a figyelmet a 60-as években. A Kalevala-hatások számbavételekor Varga Domokos fedezte fel a megsokszorozódás előképét a finn eposz egyik epizódjában: Ilmarinen így oktatja fiatal feleségét:

Ha bemégy a házba, légyen
Négy, aki a házba mégyen:
Vizes dézsát vigy kezedbe,
Sűrű seprőt hónod alatt,
Fogad közt fenyőszilánkot,
Magad menj be mint negyedik.

József Attila és Vikár Béla kapcsolata, illetve a költő „finnugor ihlete" közismert az irodalomban. Hogy Vikár 1909-ben megjelent magyar Kalevalája mikor került a költő kezébe, azt homály fedi, ám a versekből láthatóan 1928-tól válik olvasmányélményévé, illetve követendő versbeszéddé. A *Magyar Alföld*ben tűnnek fel a jellegzetes alliteráló szókapcsolatok, amelyek majd a barthás korszak más műveiben is kirajzolják azt a kultúraeszményt, amelyet József Attila teoretikusan leginkább a *Magyar Mű és Labanc Szemlé*ben fejt ki. Azaz, a Kalevala már a Vikárral való személyes találkozás

előtt évekkel az archaizmusokból, a tájnyelvből, a folklór ősrétegeiből táplálkozó költői nyelv megteremtéséhez forrásként szolgált. A *Külvárosi éj* verseiből azonban már hiányzik a kalevalás hangzás, noha maga az eposz egy-egy motívumával ekkor is, később is jelen van a József Attila-versekben. A korszak általában együtt emlegetett három versében a folklorizmus jóval áttételesebb formákat eredményezett, mint az 1930–31-es művekben.

Tamás Attila a *Medvetánc*ról szólva utal arra, hogy a „népi groteszkként" jellemzett vers méltatlanul szorult az irodalmi tudat perifériájára – s tegyük hozzá, föltehetőleg a címke akadályozta a tüzetesebb szemügyre vételét. Hisz aligha véletlen, hogy a költő külsőleg is reprezentatív, s egész addigi pályáját képviselni hivatott kötetének címadójául épp ezt a verset választotta. A címválasztás lehetséges indokaként Tamás Attila felveti a szintézisteremtés igényét, bár maga is utal arra, hogy az 1933–34-es versek között van olyan, amely ezt a költői szándékot, művészileg bonyolultabb struktúrája révén, meggyőzőbben képviseli. Való igaz, a *Medvetánc* szcenikussága, a vásári jelenet a maga harsány színeivel, poénszerű közbekiáltásaival elfedni látszik a medvesors tragikumát. A groteszk magamutogató medvetáncot, a láncravertséget, az „ingyen kedvet" és a halál alternatíváját – amelyekben viszont nem nehéz felfedezni a költői helyzetértékelést és önértékelést. Ez a felszínesen népi groteszkként aposztrofált, a költői sorsértelmezést transzponáló mű közvetlen közelségében született a másik „népi groteszknek", *A hetedik*nek.

A verset közlő kötet, a *Külvárosi éj* a két megelőző verseskönyvhöz képest meglehetősen vékony. Látható, hogy a *Döntsd a tőkét...* után alig születik vers, s hogy ezt a világképi korszakot az új kötetben csak a *Munkások* képviseli. A címadó *Külvárosi éj* már nemcsak a propagandisztikus agitatív elemeket hagyta el, hanem a vers szemlélete, s benne a lírai én helyzete is változást mutat. Ez ugyanis mintha már „nem tartozna a harcosok közé", mintha – jövőképét, világnézetét nem megtagadva – inkább csak szemlélődne a külváros valóságát, tárgyi és természeti világát szemügyre véve. Ez a kötetben uralkodó szemlélődő attitűd az, amely magyarázhatja a versek elapadását, jelezve József Attila költői, emberi válságát. A párttal támadt konfliktusa nemcsak a mozgalmi életének felülvizsgálatára kényszerítette, de a költői gyakorlat átértékelésére is. Továbbá személyes létének válságára utal az is, hogy alig publikál. A kötetbe foglalt 17 versből 11 itt jelenik meg először. A sajtóból való ilyen kirekedése akkor is feltűnő, ha tudjuk, hogy József Attila soha nem bővelkedett fórumokban. Erre a mély válságra következtethetünk a kötet másik jellemző verstípusából. A szemlélődésnek foglalatot adók mellett ugyanis relatíve nagy tömböt jelentenek a személyiséget, az életpályát és a kudarcot értelmező, elemző művek. Ide soroljuk *A hetedik*, a *Medvetánc* az *Emlék*, a *Háló* című sorsértelmező verseket, és idetartozónak érezzük a lelki, testi, szexuális folyamatokat némiképp tájszimbolikával ábrázoló *Ritkás erdő alatt* és *Határ* című műveket. Az előbbiekben felsorolt versekben, de különösen az utóbbi kettőben a lélekelemzés megközelítési módja és fogalmi szimbolikája nyilvánvalóan freudi ihletettségű. József Attila 1929 végétől járt Rapaport Samuhoz analitikus kezelésre, s a terápiás kapcsolat – Szántó Judit emlékei szerint – 1933 elején ért véget. Valószínűnek látszik azonban, hogy az orvos – épp a beteg gyógyíthatatlanságának tudatában – a kezelést már korábban megszüntette. A freudizmus manifeszt megjelenése a költő prózai munkáiban ezt látszik alátámasztani.

József Attila világképének freudizmusáról többen szóltak már, így tehát csak az elemzendő vers és a hozzá kronológiailag közelálló prózai írások összefüggéseit kíván-

juk felmutatni. A Korunk 1932. júliusi-augusztusi számában megjelent *Kína*, Bertrand Russel könyvének recenziója, egy jellemző Freud-idézetet tartalmaz. A kínai gazdaságot az ősök tiszteletéből levezető gondolatsor végén fogalmazódik meg az apai autoritás elve: „A nyugati kultúrákban is a mezőgazdaság elterjedésével lépnek előtérbe az atya mellett a fiúistenek, akik most már szent családot alkotnak és a családon belül a fiúk rendeltetése az atya szolgálata." A *Totem és tabu*ra a valószínűleg egy időben keletkezett s a mozgalommal való végső szakítást előidéző „marxista bolondgombában", az *Egyéniség és valóság* utolsó részében is hivatkozik József Attila. A „társadalmi alanyoknak" forradalmárokra és neurotikusokra való felosztása, illetve annak megengedése, hogy „Neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik", sejtetni engedi, hogy önmagát hova sorolja. Az egyént a társadalmi alany és tárgy azonosságával, a kort pedig e kettő konfliktusával értelmezi. Ebből pedig szükségszerűen adódik a következtetés: a kor a neurózisok kora. A neurózis megnyilvánulása a zavar a koituszban, amelynek változatait jellemzi is. Persze ezek a példák is árulkodóak, hisz a *Rapaport-levél*ből, s majd a *Szabad ötletek jegyzéké*ből világosan kitetszik, saját problémáit (is) vázolta. A zavarnak az az esete pedig, amikor csak a libidó van meg, a szerelmi képesség viszont nincs, a *Ritkás erdő alatt* jellemző képeiben tűnik fel, mint erről maga a költő is szól. A marxizmusból és freudizmusból egyaránt merítő gondolkodásmód az egyént, annak problémáit láthatóan a freudista szemlélet alapján értelmezi. A JAÖM III. által bizonytalan keltezésű, de erős szellemi közelséget mutató *Az ifjúság nemi problémái* így értelmezi az egyén és korának kapcsolatát: „Hiszen éppen azért »ideges« az emberek többsége, mert a kor szelleme az emberek fejében van! Az ellentmondásos kor ellentmondásos szelleme! Éppen a tőkés társadalom kiegyenlíthetetlen ellentmondásai szerepelnek végső fokon az egyének lelkében mint tudattalanba fojtott és egyénileg megoldhatatlan konfliktusok!" Lelkünkre így ül ez a kor, tér vissza a gondolat a „marxista ódában", és az *Elégiá*ban, s majd megfogalmazódik a felismerés a végső szintézis versében, az *Eszmélet*ben, az „Im itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat" versszakaszt és valószínűleg egy költői korszakot záró szentenciájában. Előtte azonban 1932 nyarán (?) még fölvázolja József Attila annak az egyénnek az alakját, aki az ellentétek egységében keresi a maga teljességét – hetedikként.

A hetedik leginkább értelmezett motívuma a címben foglalt szám. Különösen Izes Mihály tanulmánya bővelkedik párhuzamokban, utalva mind a Bibliára, mind pedig a magyar folklórra. Kétségtelen, a Bibliában a teremtés 7. napja a zártságot, a teljességet sugallja, ahogy a finn-ugor mitológiában is a 7 és 77 a világ egészét jelenti. A magyar folklórban pedig – föltehetőleg a két kultúrforrás és világszemlélet egymásra hatásaként – valóban számos esetben, balladában, mesében fellelhetjük a 7-et a sok, a teljesség érzékeltetésének metonímiájaként. Hogy József Attilára inkább a magyar folklór hatott – amit jelez, hogy a Kalevala-beli 4 helyett a 7-et részesíti előnyben –, azt a költőnek a népköltészet, a néprajz iránti, ekkortájt különösen erős vonzalma indokolhatja. Annál is inkább, hisz a verstől kronológiailag nem messze esik egy tanulmány, amely lezárja József Attilának a barthás korszakában kialakított, a népköltészet primátusára alapozott elméletét. A *Fiatalságunk és a népművészet* már a marxista nézetek jegyében fogant kijelentése tükrözi ezt: A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövő. A proletárművészet ősét a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív." Azaz, a művészet és társadalom kapcsolatának korábbiakban is vallott alapelvét, nevezetesen a kollektivizmust most új ideológiai ke-

retbe helyezte. Ezután azonban egy sajátos értelmezés következik: „A népművészet a felgyülemlett jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt." Érdekes a „múlt" és az „emlék" inkább lélektani, mintsem folklorisztikai fogalmakat összekapcsoló igére a „felgyülemlett"-re mint 'összetorlódottra', nota bene 'lefojtódottra' figyelni. Annál is inkább, hisz egy-két hónappal korábban, Kassák 35 verséről szólva ugyanezt a gondolatot fogalmilag pontosabban már kifejtette József Attila: „Azt is tudjuk, hogy a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről – de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemlő múltjából hozza föl képeit." A *Fiatalságunk és a népművészet* idézett mondata tehát egy sajátosan freudi szemléletű népművészet-értelmezés, amely törekvés filozófiai késztetését nemcsak Freud idézett művében láthatjuk, hanem utalhatunk a József Attila által jól ismert Róheim-munkára, a Magyar néphit és népszokásokra is. *A hetedik* azonban – úgy tűnik – csak címével, illetve a számmal jelzett teljességgel kapcsolódik a folklórhoz, sajátosan freudista és József Attila-i mű.

A vers szerkezete nyilvánvalóan az emberi sorsot értelmezi: a születéstől a halálig ível az öt versszakban kirajzolódó élet. Az is látható, hogy az ötödik, a halálnak szentelt szakasz még egyszer megismétli az emberi élet leírását a csecsemőkortól a felnőtt létig. A vers közbülső 3 versszaka is a felnőtt létet, pontosabban annak sajátos vetületeit mutatja be. A 2. az „ellenséggel" szembeszálló, a 3. a szerelemmel-szexualitással bajlódó férfit értelmezi, míg a 4. a költő-költészet feladatait veszi sorba. Azaz, tulajdonképp a kiteljesedett emberi lét két aspektusát mutatja fel csak a vers: az ellenséggel szembeszálló magatartást és a szerelmi élet bizonytalanságait. Vagy ha úgy tetszik: az *ölést* és az *ölelést*. Hogy az emberi lét ilyen értelmezése a freudizmusban keresendő, azt bizonyítja a mester 80. születésnapjára íródott vers: „Ölnek, ha nem ölelnek – / a harctér nászi ágy." Ez az általános emberi létre („Aki él...") vonatkoztatott igepár jellemzi *A Dunánál* ismert soraiban is az ősök örök életét: „Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak / öltek, öleltek, tették, ami kell." Persze, ezek a versek már a Gyömrői-korszak, az analitikus kezelés hatását tükrözik, szemléletük azonban mindenképp rokon *A hetedik* létértelmezésével. Amíg azonban ott szentenciaként, egy freudi fogalompárral tömörítve jelenik meg az ember élete, ebben a versben a létezés két viszonylatát egy-egy alternatívasor fejti ki. Olyan alternatívák, amelyek sokszor homlokegyenest ellenkező tartalmú, etikájú viszonylatokat feltételeznek.

A hetedik ilyen egyéniség értelmezése, illetve szerkesztésmódja nem előzmény nélküli és nem záró példa József Attila lírájában. A Szabolcsi Miklós által „egyéniségmegkettőző" versnek nevezett modell – mint Szabolcsi írja – „önmaga belső ellentmondásait, hasadásait próbálja objektiválni". Való igaz, mind az *Ülni, állni, ölni, halni*, mind pedig a *Medáliák* leltárversek, a magatartásformák, a személyiségtípusok számbavételei. Az a konzekvensen ellenpontozó szemlélet, amely *A hetedik* ellentétpárjait összerendezi, még a József Attilánál viszonylag gyakori ellentétező versalkotás példái közül is kirí, épp a rendszeralkotás következetes igényével. A világ ellentétekben való érzékelése, illetve az egyénben leülepedő ellentmondások feloldási vágya, az „odakint" és az „idebent" harmonikus viszonyának megteremtése mint igény megfigyelhető József Attila ez idő tájt keletkezett írásaiban és azok lírai változataiban. Az *Irodalom és szocializmus* a mű és a valóság összefüggéseit így értelmezi egy helyütt: „*A valóság ellentétei a műben ritmusként szerepelnek.*" Majd megállapítja: „Ez a mi esetünkben azt jelenti, hogy *a műben, amely végső szemléleti egész, a valóság ellentéteinek, összefüggéseinek ritmust kell adniok*, mert különben az összefüggések, ellentétek szemléletisége elakad." Az *Esztétikai töredékek*ben pedig a művészet fogalmát tisztázva írja: „A művészet szükség-

képpen tiszta művészet, aminthogy szellemiségek nem is keveredhetnek, hanem igenis alkothatnak egységet ellentétükben, ez az egység azonban már az ellentétek egyik osztályába sem tartozik, hanem külön kategóriát alkot." Az ellentétek egységének teoretikus szemlélete nemcsak az elméletet versbe foglaló marxista versekben látható, hanem a létértelmező igényűekben is. *A város peremén* sokat idézett freudomarxista programja és az eszmélkedés stációit megelevenítő *Eszmélet* után a kései versek tömörségét előlegező emberkép jelenik meg az *Alkalmi vers...*-ben;

A dolgos test s az alkotó szellem
mondd, hogy törhetne egymás ellen?
Az elme, ha megért, megbékül,
de nem nyughatik a szív nélkül.
S az indulat múló görcsökbe vész,
ha föl nem oldja eleve az ész.

Ennek az emberi lét ellentétes esszenciáiból összeálló sorsértelmezésének az előzménye, a megteremtés kísérletének a tanúsága *A hetedik.*

A születés-szülés helyszínei a következő ellentétsorozattal írhatók le: tűz–víz, elpusztult szellem (bolondok háza)–termést ígérő anyag (hajló, szép búza), értelem–vegetatív lét. Ez utóbbi ellentét forrása talán a gyermek József Attila életében lelhető fel (Nyergesújfalu–Öcsöd), bár valószínűbbnek látszik, hogy a létezés két aspektusa opponálja egymást a két képben: az értelmes, a szellemi és a vegetatív gyönyörökbe fúló. Ahogy az *Eszmélet* X. és XI. szakaszának már majd a fogalmak szintjén megjelenített és egyfajta életstratégiát, alternatívát nyújtó ellentétében is érzékelhetjük.

A felnőtt lét aspektusát az ellenséggel való szembeszállás érzékelteti. Hogy harcról van szó, azt mutatja a némiképp archaikus hangzású „elődbe" áll. A kéziratos változat, az „utadba áll" nyilvánvalóbbá teszi a szembeszegülés magatartását. Az ezt összerakó valóságtartalmak pedig a teremtés fogalomköréből eredeztethetők a következő ellentétsorral: pihenés–szolgálat (munka), tanítás–tanulás önerőből, nemző–nemzett. Azaz láthatóan a teremtés, munka különböző vetületeit értelmezi ez a szakasz. Az általános értelmű szolgálat azt a kötelezettséget jelölheti, ami tudvalevőleg nem volt vonzó József Attilának. Nemcsak Rapaport említi azt a költő által gyakran hangoztatott véleményt, hogy őt, mint nagy költőt a nemzetnek el kell tartani, hanem a biográfia, s a *Szabad ötletek...* munkára vonatkozó sorai is igazolják ezt. Itt is árulkodó a kézirat: a szabadnap helyett a „szabadság" szó áll. A tanításnak, az oktatásnak az a változata, hogy „népet ingyen oktat", a szemináriumvezető József Attilára is vonatkozhat, de ez az etikus („ingyen") magatartásforma ott van korábban a *Végül* leltárában is: „Könyvet adtam a parasztnak és a munkásnak." S óhatatlanul felrémlik a *Születésnapomra* öniróniát oldó patetikus zárósoraiból is az „én egész népemet fogom... / tanítani" ars poeticája. A tanítás feltételének, a tudásnak a megszerzési módja, a kényszer („kit úszni vízbe dobtak") pedig azt a megtapasztalt valóságot idézi, amit a *Külvárosi éj,* s majd a *Medvetánc* kötetben is a népdalmottó oly elementáris tömörséggel visszaad: „Aki dudás akar lenni / Pokolra kell annak menni." A férfias magatartásmódok harmadikja a fajfenntartás. A végleges szöveg „magva" és „őse" metaforikus utalása is sejteti ezt, de a kézirat nyersebb fogalmazása ismét nyilvánvalóbb: „egy, kit őse foggal őrze, / egy, ki tudja, új faj őse." A nemzés, a fajfenntartás mint biológiai ösztön a vers freudi létértelmezésébe persze pontosan illik, ám alighanem ismét a személyes lét problémáját érzékelhetjük az ellentétes relációt fedő szimbolikában. Azt a gondot, amely a férfi József

Attilát ez idő tájt erősen foglalkoztatja – mint az *Egyéniség és valóság* neurotikus személyiséget leíró mondata is jelzi –, s amely majd monomániákusan visszatér a Rapaportnak, Gyömrőinek írott levelekben: az impotencia és a szerelmi beteljesülés hiánya. Ennek vetületét látjuk a következő versszak sajátos megkettőződésében: a szelíd, ám tehetetlen férfi, valamint az erőszakos, de célt érő férfi alakjában.

A szerelmet, a szerelmi vágyat József Attila a népdal hangulatú „szerető után ha járnál" sorral intonálja. Maga a szó is kétértelmű, hisz a paraszti társadalom és a folklór is többnyire a szexualitás nélküli kapcsolatot értette a „szerető" alatt. (Sajátos módon, ez a megjelölés korábban többször előfordult a férfi-nő kapcsolat jelzéseként, ezután viszont már nem találkozunk vele József Attila verseiben.) *A hetedik* is ezt a kettősséget őrzi, hisz a szerelmet kereső férfi kétfajta nőtípus kapcsán mutatkozik meg: a szelídben és a közönségesben. Vagy másképpen: a jó nőben és a rossz nőben, azaz, az elvont szerelmi ideában és a közönséges testiségben. Persze ezt az oppozíciót nem valamiféle romantikus kamasz moralizálás teremtette, hanem a felnőtt férfi nőértékelése, amely nem tudta összebékíteni a gyermekkorból hozott ideákat. Ennek következményeként kettéválik a szerelmi élmény, és szembekerül az érzés és a szexualitás. *A hetedik* ezt taglaló sorai közül a páratlanokban a szerelem tudatiságát, ideaszerűségét jelzi a „szívet ad szaváért", a „merengő", „tudja", míg a párosokban a „megfizet magáért", „szoknyát kutatja", „kendőcskére tapos" a testiséget, annak is a közönséges változatát érzékelteti. Láthatóan, ezt a második férfitípust nemcsak a köznapibb kifejezések jellemzik, hanem a tevékenységek gyakorlatiassága és célratörőbb jellege, amely eredményt is hoz. A páratlan sorokból ugyanis mozaikszerűen összeáll a testi kapcsolat létesítésének folyamata. A versszakonkénti összefoglaló jellegű sor, a kötőjel utáni tömörítés itt így adja meg a szerető, a nő „utáni járás" esszenciáját: „dongják körül, mint húst a légy!" A húst körüldongó, s abba petézni akaró légy képe a maga közönséges valóságával bámulatos tömörséggel foglalja össze a versszak szerelemértelmezését: jelzi ugyanis a fajfenntartás, a petézés ösztönét, a körüldongás kényszerét és a hús ellenállhatatlan vonzerejét. Az a tény azonban, hogy a hím-nő viszony rajza ebben a nyersen valóságos vetületben jelenik meg, igazolni látszik a pszichológiát: a felnőtt férfi tudatában a szerelem megkettőződése érzelemre és szexualitásra neurotikus komplexusokhoz vezet. Ezek kiteljesedésének személyiségromboló indulatairól a Flóra-szerelem kezdetén a Rorschach-teszt asszociációi meggyőzően tanúskodnak.

A vers eddigi szakaszai, az emberi lét, pontosabban a férfilét általános értelmezése után a költőség kritériumai következnek. *A hetedik* logikai egységéből, a lételemző (2–3. szakasz) és az önelemző (4–5. szakasz) részek egymásutániságából is adódna ez a sorrend. A költőszerep azonban az önmegvalósítást, az általános lét személyes konkretizációját jelentette József Attilának, aki nemcsak egyszerűen költő akart lenni, hanem nagy költő, vagy a legnagyobb. Ily módon teljesen logikusnak tűnik ezen a ponton a költői lét számbavétele. Az eredményt azonban ironikusan zárójelbe teszi az a szójáték, amelyet a szakasz kezdetén a „költ" (költészet) és „költség" szavakkal folytat József Attila. A szellemi javak illuzórikus valósága és az anyagiak reális valósága kerül itt szembe, az ugyanazon szótőből képzett „költség" szó feltételességének hangsúlyozásával. Ez az ironikus kezdet persze nemcsak költőnk etimologikus vonzódását mutatja, hanem azt a szerep- és sorsértelmezést, amelynek személyes vetületeiről nemcsak a segélyt könyörgő levelek, s az ugyanezen időszakban íródott verstöredékek tanúskodnak, hanem a *Születésnapomra* létösszegző sorai is. A híres, ironikus havi kétszáz úgyszintén a nagy költő, a népet tanító poéta vádjaként fogalmazódik meg.

A költőszerep lényege a valósághoz és a poézishez való viszony módozataiból áll össze. A korábbi szakaszok szigorú ellentétezéses módszere itt áttételesebb kapcsolatokban érvényesül. A vers maga is szétválasztja ezeket a formákat vitézre és tudósra, s valóban az utolsó négy a világ megismerésének tudományos jellegét emeli ki. Az „eget mér és bólint" sor későbbi versek motívumát előlegezi, a „mérnök" költő magatartását, amint a *Téli éjszaka* (sokat idézett) zárlatában is megjelenik: „Mérem a téli éjszakát / mint birtokát a tulajdonosa." A világ megértésének ezen metaforája érzékelhető az *Eszmélet* VII. szakaszában, az égre felnéző és a lényeget megértő ember alakjában, s ugyanígy a merengve szétnéző, és sorsának reménytelenségét belátó, okos fejével biccentő, bólintó költő figurájában is *(Reménytelenül).* Egy, a világ megismerésének másik, nem racionális módjára utal a „szó nevén szólít" sor. József Attila korábbi névvarázselméletére ismerhetünk itt, amelyre világosan utalnak a megnevezett fogalmak (szó, név), de amelyre nézve idézhetjük – mert itt valóban a versről van szó – a költő 1936-os nyilatkozatát is: „Kinek úgyszólván minden dolog személyes ügye. Úgy kell felfigyelni a szavakra, mintha a saját nevét hallaná. Különösen amikor Párizsból hazakerültem, éreztem ezt így. Az utcán, amikor magyar szót hallottam, lépten-nyomon megfordultam, mintha minden szó ez lett volna: Attila, Attila." A névvarázs korábban a teremtés módjára vonatkozott, ám mint a humanizáció metaforája, visszatér *A város peremén,* s majd a *Falu* egyik sorában is. (A névelvétel és a személyiségzavar összefüggéseinek későbbi pszichotikus értelmezése vélhetően ugyanerre a forrásra vezethető vissza.) A másik két alkotásmódot a lélek és az anyag ellentétes kapcsolata fűzi össze. A racionális és az irracionális megközelítés után a lélek, a pszichológia következik. A híres, keltezetlen töredékben a „költő én vagyok" kijelentéséből kiindulva a lélek logikája befonja a „dolgokat, egeket". *(A lelked, logikád)* De hogy valóban a pszichológiához fordul József Attila, arra nézve idézzük egy *A hetedik*hez időben közel álló vers, az *Invokáció* ugyancsak a költőszerepet – némiképp mozgalmi háttérrel – taglaló sorait:

Egész világ ege alatt
Emeld föl műszered, szavadat, –
Ismered a modern pszichológiát, –
Szíved elöl nincs menekvés.
Énekeld a munkások dalát!

A negyedik tudós a kísérletező, a patkányt boncoló, aki ily módon most már egzakt mérésből és tapasztalatból ismeri a világot.

A költői szerep értelmezésében a „vitéz" minősítésre két meglehetősen eltérő viszonyulási mód érdemesül. A 'márványból rakott falu' a feladat hősiességét, nagyságát jelzi, hisz a márvány az örökkévalóságot jelképezi, a falut viszont József Attila lírájában a „törékeny", az „omladó" jelző kíséri. Ezt a heroikus vállalást ellentétezi az alva születés passzivitása és egyébként fiziológiai képtelensége. A születés azonban a szenvedést is előidézi, s ez a sor talán a szenvedés hősies elviselésére utal. A falun, a szenvedőkön segítő költő és a szenvedést elviselő így teremthet alternatívát, s valóban rászolgál a „vitéz" értékelésre.

A vers záró szakasza a halállal fejezi be a születéstől ívelő emberi lét értelmezését. Amíg azonban a korábbiakban a szakaszkezdésekben megadott témát írták le az ellentétsorok, ebben a versszakban nem ez történik, s az egyes aspektusok nem is az ellentétezés rendszerét követik. Újból kirajzolják az emberi létet, s úgy hisszük, a József Attila-i életrajz rejlik a sorokban. A csecsemőkort a „tejes kebel ringat" sor érzékelteti,

egy úgyszólván paradox állítással visszaadva azt a tökéletes boldogságot, amelyet a gyermek az etetés után az anyjával való meghitt együttlétben érez. Annak a testi, szellemi szükségletnek az igénye fogalmazódik itt meg, amely a későbbi művekben mint elementáris hiány, mint az elmaradt szeretet manifesztálódik. A *Kései siratóban* az anyai gondoskodás hiányérzetét ez a sor vezeti be: „Tőlem elvetted, kukacoknak adtad / édes emlőd s magad..." A dajkálás, a ringatás motívumát idézi a *Majd...* („Majd eljön értem a halott, / Ki szült, ki dajkált énekelve."), s a Duna hullámai is ezt a valószínűen ritka gyermekkori pillanatot asszociálják: „S mint édesanyám ringatott, mesélt / s mosta a város minden szennyesét." A felnőtt, az anyától elszakadó, a szerető után járó férfi életmozzanata jelenik meg a következő sorban. Ugyanakkor azonban árulkodóan vall egy motívum arról, hogy ez a szükségszerű leszakadás az anyáról nem ment végbe. Az „egy, ki kemény mell után kap" cselekedetét a férfi szexualitása motiválja, ám sajátos módon ennek irányultsága ugyanaz, mint a gyermekkort idéző képben: a női mell. Igaz, ott a választékosabb és érzelmileg színezett „kebel" jelentette a kapcsolatot, s a „tejes" jelző sem csak a táplálékot idézte, hisz a „tejes" és a „kemény" a lágyság–szilárdság kontrasztjával más-más vonzalmat, állapotot testesít meg. Az azonban mégiscsak elgondolkodtató, hogy a két életszakaszt, és a más és más módon motivált érzelmi viszonyt ugyanaz a tárgykapcsolat tükrözi. Annak az ödipális komplexusnak egyik korai megfogalmazására lelhetünk itt, amely erőteljesen jelentkezik az utolsó évek lírájában, s amelynek kitárulkozó őszinteségű példáját az *Ódá*ból idézhetjük: „Szeretlek, mint anyját a gyermek."

A nő-férfi viszony után az életrajz más vetülete tűnik fel a következő két sorban. Ismét az evés, illetve annak lehetetlensége szolgál egy magatartásforma indokául. A Rapaport által képviselt felfogás, a gyomor, a táplálkozás motiválta cselekedet itt a lázadásban testesül meg. A költő többször is kísérletezett ezzel a sorral, s az egyik változatban az „üres pléhfazék", a másik kettőben az „üres edények" megtagadása, elvetése konzekvens módon vissza-visszautal a táplálék hiányára. Ugyancsak a variációk után született meg a lázadásból szinte logikusan következő magatartásforma, az „egy, ki győzni segíti szegényt". A kézirat első változatában az „egyszer győzve a tömeggel" némiképp leszűkíti a közösség iránti elkötelezettséget, hisz ez a megfogalmazás óhatatlanul a költő munkásmozgalmi korszakát idézi. A kézirat második változatában a „győzve szegényekkel" kitágítja a társadalmi szerepet, utal részben a szegényember-költészetre, másrészt a sokkal általánosabb fogalom a nincstelenség jelölésére szolgál. Figyelmet érdemel az is, hogy a kéziratban a „győzve" a költő és a mozgalmak egységét sejti, a végső szöveg azonban e felfogás módosulását szemlélteti. A 'győzni segít szegényt' ugyanis a társadalmi szerepvállalás etikai kötelezettségét emeli ki, viszont a kívülálló költő helyzetét mutatja fel, aki segít, de már „nem tartozik a harcosok közé".

A harc, de már a létezésért, a mindennapi kenyérért folytatott küzdelem zárja az életpálya képét. Azaz, a vers itt jut el a jelenig. A „dolgozik bomolva" – szövegváltozatban: „munkádra omolva" – az egzisztencia megteremtésének úgyszólván önpusztító kísérletét érzékelteti. Sajátosan rímel ugyanis az „omolva", „bomolva", hisz mindkettő a pusztulást, a romlást asszociálja. Az álláskeresés, a nélkülözés élethelyzete ez, amelynek próbálkozásairól vall az *(Állás nélkül...)* kezdetű töredék, s amelyről szomorú öniróniával emlékezik meg ez a töredék két sor: „Mióta egyéb nagy írók / bús másolását vállalom". A létezés reménytelensége következik a munka hiábavalóságából. Az apatikus lemondást, a szomorú beletörődést mint az élet kudarcát jeleníti meg az utolsó sor:

„egy, aki csak néz a Holdra". Talán időben valamivel későbbi az a töredék, amely rendkívül hasonlóan láttatja, s a személyes sors kudarcaként értékeli ezt a helyzetet:

Tizenöt éve írok költeményt
és most, amikor költő lennék végre,
csak állok itt a vasgyár szegletén
s nincsen szavam a holdvilágos égre.

(Tizenöt éve)

Varázsvers vagy filozofikus létértelmezés? – idézzük a címben feltett kérdést. *A hetedik* sajátos atmoszférájából az olykor misztikusnak látszó képekből, a számmisztikából, a többnyire kétütemű nyolcas sorok dalszerűségéből eljuthatunk ehhez az első benyomásra hagyatkozó, meglehetősen felületes olvasathoz. József Attila kétségkívül vonzódhatott a 7-es számhoz, ezt a folklorisztikus *Regös ének*, s a fiatalkori *Hét napja* mellett az érett költészet egyes darabjai is jelzik. A *Haszon* marxisztikus társadalomrajzában minden versszak 7-7 foglalkozást sorol fel. A *Mondd mit érlel* társadalmi körképében különböző és ellentétes helyzetű rétegeket mutat be, s 7. a költő, ki másolásért lohol, s kinek neve áruvédjegy. (Ez a vers metódusában is rokon *A hetedik*kel, a magatartásformák ellentétezésével.) A *Hazám* szonettciklusában a nemzeti nyomor poétikus szociográfiájában a 7. a költő, aki a közönséghez tartozás vágyával, de kívülről szemléli önmagát.

Az a sajátos versbeszéd, amely a műben a rendkívül konzekvens szerkesztés eredményeként az első 4 szakaszban egymásnak feszülő élethelyzetek, magatartásformák oppozíciójából jön létre, ez a sajátos dialogicitás a két háború közti magyar líra egyik meghatározó beszédmódjaként értelmezhető. Ahogy Kabdebó Lóránt írja Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötetéről – amely úgyszintén 1932-ben jelent meg – a líratörténet nóvuma a dialogikus poetikai paradigma. József Attila stilizáltnak tűnő verse úgyszintén a „te" és a világ viszonyából veszi sorra az emberi létezés dimenzióit, azonban a kívülállást feloldja a hetedikként való kiteljesedés. Ez az így teremtett lírai szituáció arra is alkalmas, hogy az egyén kívülről nézze önmagát – mint az utolsó szakasz személytelen, de árulkodóan személyes énontológiájából is látható – persze még nem az önmegszólítás helyzetéből. Ugyanakkor a részben stilizációként, részben általános alanyként értelmezhető 2. személy, mint a megszólító formula lírai alanya, nem elsősorban általános érvényű alternatívákban, hanem a József Attila-i sors élethelyzeteiben mutatkozik meg.

A hetedik a létértelmezés igényéből született bonyolult vers, amelynek szükségét feltehetőleg a költő társadalmi-pszichológiai-anyagi helyzete hívta elő. A létértelmezés, az önmeghatározás során pedig József Attila ahhoz a filozófiához, a freudizmushoz fordult, amely meghatározza későbbi világképét. Az 1932 nyarán íródott *A hetedik* ilyen értelemben is előképe az 1933 után született nagy verseknek.

TANULMÁNY

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„Magunknak szól a dal"

SZEMPONTOK A MODERN MAGYAR KÖLTÉSZET IMMANENS TÖRTÉNETÉHEZ

A címben idézett sor Babits Mihály egyik ars poeticájából, a *Sziget és tenger* kötet (1921–1924) nyitóverseként megformált *Régen elzengtek Sappho napjai* című verséből való, abból, amely szándéka szerint a modern költészet esélyeiről, lehetőségeiről gondolkodik igen keményen és határozottan. A költő hangja csak akkor csendesül, amikor az egyéni lét szférájába tér a szó:

A líra meghal. Nagyon is merész
kezekkel téptük a kényes leány
hegedű-testét, vad-vad hangokig
csigázva, hogy ma már csak nyögni tud
s hörögni mint halódó... Nincs ütem
jajában többé, nincs se szó, se tag:
az értő agy s zenés szív nem beszél,
csak a tüdő liheg, csak a torok
kiált s a szédült gyomor álmodik.
A líra elhal, néma ez a kor.
.....
Óh kedvesem! magunknak szól a dal.
Régen elzengtek Sappho napjai.
Csókolj! A líra meghal, és a bús
élet a kettes csöndbe menekül.
Az ember hajdan ember volt, s szíve
itta az embert, testvérszív; – ma nyáj,
megúnt baján kérődző. Légy sziget
s várj napot a mocsárból! Különös
gubók szülhetnek pillét. Mit tudod?
Az istenek halnak, az ember él.

A vers kimondja, hogy a modern korban a költészet pusztulásra ítéltetett, azaz a modern líra végpontja, szükségszerű végcélja a csönd, az elhallgatás lehet. Már itt fel kell azonban figyelnünk a paradox helyzetre: költemény a költészet haláláról: Babitsnak nincs más eszköze a költészet halálának tolmácsolására, mint maga a költészet. A vers másik fontos mozzanata a sziget motívuma, mely a kötet címében és a versben is szerepel („Légy sziget / s várj napot a mocsárból!"). Ugyanebben a kötetben olvasható:

A sziget nem elég magas, mely a külvilág vértengere, „ínség tengere" és a magánéleti, egyéni lét szférájának szigete, „kincses zátonya" közti ellentétpárra épül, egy új özönvíz képzetével a jövőbe vetítve a világ megújulásának esélyét; „Az *Ember* / ünnepe távol még. Ki pihenhet célja előtt? S hány / megfeszülés kell még a jövő Atlantiszig! Én sem / nyughatom (óh, babonás szív!) öröm közt bár! / A jelen kincs / mint a jó levegő, nem elég soha! Többet, örökké / többet, amíg élünk! A sziget nem elég magas..." A szükségszerűen kialakult-kialakított új költői magatartás, a világból való kivonulás dokumentumai születnek meg ebből az életérzésből Babits költészetében is, ez nyilvánul meg a sziget és hegy motívumában *(Medve-nóta)*, az elzarándoklás megfogalmazásában *(A gazda bekeríti házát)*, a prófétálás hiányában *(Holtpróféta a hegyen)*, a negatív próféciában *(Mint különös hírmondó)*, a költői mesterség megrendülésének fájdalmában *(Cigány a siralomházban)*. Mindez a legerőteljesebben a *Jónás könyvé*ben jelenik meg, mintegy szintetizálva, magába olvasztva a fenti motívumokat s mindazt, amire már maga Nietzsche s őt követően sokan mások is rákérdeztek, hiszen Zarathustra is lehet előképe Babits Jónásának, amikor kivonul az emberek közül a hegyre, egyrészt Istenre, másrészt önmagára mutatva, az elkülönülés klasszikus módját választva az istentelen világban. Zarathustra tudja igazán, hogy halott az Isten: „Ne menj az emberekhez, maradj az erdőben! Még az is jobb, ha az állatok közé mégy! Mért nem akarsz olyan lenni, mint én – a medvék közt medve s madár a madarak közt? »És mit művel a szent az erdőben?« kérdezte Zarathustra. A szent így felelt: »Dalokat fabrikálok és eléneklem őket, és ha dalokat faragok: kacagok, sírok és brummogok, így dicsőítem az Istent. Énekkel, sírással, kacagva és brummogva dicsőítem az Istent, az én Istenemet. De mit hozol *te* ajándékba nekünk?« Amikor Zarathustra e szavakat hallotta, elköszönt a szenttől, és így szólt: »Mit is adhatnék neked én? De engedj hamar utamra, nehogy még elvegyek tőled valamit!« És így vált el egymástól az agg és a férfi, nevettek, ahogy két kisfiú nevet. Ám mihelyt Zarathustra magára maradt, így szólott az ő szívében: »Hát lehetséges volna?! Ez a vén szent még nem is hallotta erdejében, hogy *Isten meghalt!*«"[1] Zarathustra is tudja, amire Babits Jónása fog rákérdezni és ráérezni: ha nem lehet is erkölcsöt-erkölcsit hirdetni, azért még elhallgatni sem lehet, meg kell próbálni elérhető és reális igazságokat tárni az emberek elé. Esztétikai oldalról ez azt is jelenti, hogy beszélni, szólni kell, de úgy, hogy tudom, amit el akarok mondani, az megfogalmazhatatlan (így kérdőjeleződik meg a nyelvi kifejezhetőség), mint Wittgenstein mondja a *Logikai-filozófiai értekezés*hez írt előszavában: „A művészet a művész ellenségévé válik, mert megtagadja tőle a megvalósulást – a transzcendenciát –, amire vágyik. [...] A könyv egész értelmét a következő szavakban lehet megközelítőleg összefoglalni: Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell." Szerinte létezik a kimondhatatlan, s ez a misztikum.[2] Mindezekből következik Babits kijelentése is: „Az istenek halnak, az ember él", visszhangozva a szállóigét: „Gott ist tot", azaz a költő már nem Isten hangszere, hanem Isten halálával maga válik istenné, csakhogy mivégre? Hiszen a modern művészet önnön halálát hirdeti. Az 1920-as Dada-kongresszus – figyeljünk az évszámra és gondoljunk a Babits-versre is! – egy másik szállóigévé vált mondatot választ jelmondatául: Kunst is tot, azaz a Művészet halott. Hol van már Gautier ábrándja az örök művészetről? „Minden rom. A művészet / örök. A többi por. / A népet / túléli a szobor. / [...] / Az istenek meghalnak, / de királyi szava / a dalnak / ércnél jobb trombita. / Véss, csiszolj, kalapálj hát, / hogy tündér álmaid / kitárják / a kő rab szárnyait." *(A művészet)*

Ezért nem véletlen, hogy újra relevánssá válik a magunkkal való szembenézés régről ismert kérdése: kik is vagyunk mi, isten, ember, állat vajon? Létünk mely szinthez köthető? Csak példaként – választásunk esetleges is lehet – lássunk egy nemrég megjelent kötetet, Tornai József *A szerelem szürrealizmusa* című könyvét, amely egyszerre több mindent is példáz. A kötet a legutolsó, hosszú, nagy szerelem lírai „krónikája", „története": „Hat évig barátság, / hét évig szerelem. / Tizenhárom hídon át / jöttél egy úton velem / s most egyedül, / az éjszaka vad hegykaréj. / A hajad mákony-fekete / volt, halálod nap-fehér." Mégsem krónika, mégsem történet igazán a kötet, mert a versek, versélmények nem időrendet követnek, sorrendjüket, egymáshoz viszonyított helyüket hol az élmény intenzitása, hol az érzelem, a szenvedély kiváltotta dikció, hol pedig – s legtöbbször (!) – az emlékezés mechanizmusa határozza meg, így szinte az öntörvényűség látszatát kelti a kompozíció, mintha nem is a költő „parancsolná" a szerkezetet, hanem mintegy maguktól állnának össze a versek, felszabadítva és le is sújtva egyszerre szerzőjüket; a kötet mintha csak igazolni, „illusztrálni" akarná – címének hiteléül is, annak megfelelve – *A szürrealizmus első kiáltványát*, amely – a dátum ismét fontos! – 1924-ben íródott: „Szürrealizmus. A léleknek olyan zavartalan működése (tiszta automatizmus), melynek célja szóban, írásban vagy bármi más módon kifejezni a gondolkodás valódi működését. Tollba mondott gondolat, függetlenül az értelem bármiféle ellenőrzésétől, s minden esztétikai vagy erkölcsi törekvéstől."[3] A kötet mottója Assisi Szent Ferencet idézi: „A mennyország a pokol kapujánál van", már maga a mottó jelzi, hogy – mint Hugo Friedrich írta – a modern költő mindig is egymásnak feszülő, egymást kioltó, feloldó ellentétekben látja, fedezi fel magának a világot, amelyben így a romantikában megszokott fogalompárok – szép és csúnya, közel és távol, fény és árnyék, fájdalom és öröm, föld és ég – tagjai közt a különbségek megszűnnek, elmosódnak,[4] a nyugtalanság, a disszonáns feszültség lesz a modern művészet célja, a disszonancia – Sztravinszkij szerint – önmagára mutat, nem készít elő semmit és nem is kapcsolódik semmihez.[5] Tornait e kötetében a szerelem kényszerítette ugyanennek a költői magatartásformának a vállalására. A nyitóversben a vágy és a vágy tárgyának égető hiánya szólal meg, melyhez – nem véletlenül – Nietzsche-mottót választ a szerző: „Mit kívánok leginkább? Kérek még egy maszkot!" A költő magába fordulását mutató önvalló versei is szürrealizmusát érzékeltetik annak megfelelve, ahogy az a szürrealista elődök *1925. január 27-i nyilatkozat*ában olvasható: „A szürrealizmus nem új vagy könnyebb kifejezőeszköz, sőt még csak nem is a költészet metafizikája. Hanem a szellem felszabadításának eszköze, illetve mindannak, ami hozzá hasonló [...] A szürrealizmus nem költői forma. Kiáltása annak a léleknek, amely önmaga felé fordul, és elhatározza, hogy mindenáron lerázza béklyóit."[6] Ugyanezt Hugo Friedrich úgy fogalmazta meg, hogy a költészet nyelve egy önmagába visszaforduló szenvedés nyelveként jelenik meg, amely azonban gyógyulásra-gyógyításra nem törekszik, a lírán – még erőteljesebben, mint más műnemeken – a szabadság hatalmasodott el, amely korlátlanul, megfontolatlanul, mindent figyelmen kívül hagyva bővíti parancsoló fantáziájával a tudattalant, s játszik egy üres transzcendenciával.[7] A képi beszéd, a szó képtartalma és a nyelvi eszköztelenség válik fontossá a modern költészetben,[8] de úgy, hogy újraartikulálódnak az ember rendeltetésére vonatkozó kínzó kérdések, mint Rilke 1912 és 1922 közt írott *Duinói elégiák* című ciklusában. *Az első elégia* nagy kérdése – Werner Günther szerint – az ember helyzete, sorsa a mindenségben; hogy az életet csupán elszenvedi-e vagy alkotja is? Hívó szavára felel-e valaki vagy valami a mulandóságon túl; mi az, ami maradandóan miénk e földi létben; kik élik teljesebben, az átlagosnál intenzívebben az emberéletet, s itt fogalmazódik meg:

Ó ki lehetne
hasznunkra itt? Sem angyal, *sem* ember,
s észreveszik leleményes állataink *már:*
megfejtjük jeleit mind, ám a világban
hontalanul bolygunk mi mégis.

A második elégia nagy kérdése, hogy vajon az angyali (isteni) vagy az emberi lét, a maradandóság vagy a mulandóság-e a miénk. *A harmadik elégia* az ösztönélet, a bennünk élő ősi mélyébe világít le, *A negyedik elégiá*ban pedig a költészet mibenlétére kérdez rá Rilke, s kimondja: „Nem kellenek e féligteli *maszkok*" – a csak részben őszinte Énnek az álarcai, „inkább a *bábu*. Az telt." Tornai József verseiben is felbukkannak e kérdések, az *Imádat és pusztítás*ban, *A bábu sugárzásá*ban, de legrelevánsabban a címadó versben. Hogy e gondolatkör évszázadokon átívelő módon ihlette meg a költőket, arra példa lehet Lessing vagy Csokonai. A *Bölcs Náthán* első felvonásának elején, amikor Náthán éppen útról érkezik haza s lánya után érdeklődik, Daja így válaszol: „Azt a jó ég tudja csak! / Idegein még át meg át remeg / A rettenet, s mit képzelete fest, / Ahhoz tüzet fest. Lelke alva éber, / S imetten szunnyad. *Majd állat se, majd / Meg angyalnál is több.*" Náthán viszontválasza is tartalmazza a rendeltetésünkre vonatkozó rákérdezést: „Szegény gyerek! / *Mik is vagyunk mi, emberek!*"[9] Csokonai Vitéz Mihály pedig így ír 1804. április 15-én a *Halotti versek*ben: „Sem több, sem kevesebb, csak *ember lehetek*, / *Sem barom, sem angyal* lenni nem szeretek." (Itt jegyzem meg, hogy e gondolkodásában, világképében, melynek szintézise a *Halotti versek*, Pope *Essay on Man*je lehetett hatással Csokonaira, aki már Debrecenben, kollégiumi évei alatt forgatta a tankölteményt.[10]) A fiatal Tóth László *Ötödik emelet* című, 1985-ben Pozsonyban megjelent kötetében fogalmaz így: „Egy részben vagyok *ember*, egy részben *állat* és egy részben *Isten*, / magamat aligha segíthetem, ha nincs, aki megsegítsen." *(Örkény István mint Vergiliusz vezeti a költőt).* Tornai József kötetcímadó versében mind az évszázados dilemma, mind pedig a szerelem varázsa megszólal, mégpedig úgy, hogy egy látszólag antipoétikus, valójában szürreálisan lírai meghatározását adja a költő a címnek:

De néha,
mikor olyan iker-társra
találtam, mint te, aki ugyanúgy
nem tudtad, milyen parázs-fogú démonok
áldozata,
újra megjelent fölöttem
isten nevető, maszkos arca,
és mi, nem mi: te,
nem te: Én–Te
egyetlen égő oroszlánná változva
lángoltunk föl a sárga homokból
az égre.
Ez a szerelem szürrealizmusa.

Az embernek az Istenhez és önmagához való viszonya e megváltozott világban szükségszerűen föl kell hogy erősítse a teológiát évszázadok óta kínzó kérdéseket is, mint például a teodicea-kérdést, vagyis a történelemben és az egyéni életben érvényesülő isteni igazságosság problémáját. Valóban érvényesül? Hogyan? Hogyan beszélhetünk felelős módon az Isten és a történelem, az egyház és a történelem viszonyáról?

Többek között ezekre a kérdésekre keresi a választ századunk egyik kiemelkedő református teológusa, Vályi Nagy Ervin is a *Gondviseléshit – contra és pro* című tanulmányában, amely a Bibó-emlékkönyvben közvetlenül Bibó *Uchroniája* előtt szerepel. Vályi Nagy szerint Bibó esszéjének legsziporkázóbb ötlete az, „hogy a tényleges újkori történet úgy jelenik meg, mint »uchronia az uchroniában«, tagadás a tagadásban."[11] A gondviseléshitről van tehát szó, arról a gondviseléshitről, amelyre Bibó maga is rákérdez, amikor két jellegzetesen huszadik századi modern magatartásformát mutató költő egy-egy versének filozófiai, sőt teológiai összefüggéseit szeretné felderíteni; az egyik József Attila műve, a *Négykézláb másztam*, melynek második szakasza így hangzik:

Úgy segített, hogy nem segíthetett,
Lehetett láng, de nem lehetett hamva,
Ahány igazság, annyi szeretet,
Úgy van velem, hogy itthagyott magamra.

A szakasz értelmezésekor a hagyományos értelemben vett gondviseléshit és az isteni mindenhatóság tagadásából indul ki, s azt mondja, a mindenhatóság fölösleges és hívságos attribútummá válik, „mert az is Isten együttérzési lehetőségéhez tartozik, hogy ne legyen mindenható, vagy legyenek nem mindenható helyzetei."[12] Itt jegyzem meg, hogy József Attila versét értelmezi Hegedűs Lóránt is, mégpedig az üdvösséges isten-hiány verseként, s Bonhoeffer teológiai gondolkodásával veti össze.[13] Hasonlóképpen gondolkodik Bibó a *Sem emlék, sem varázslat* című versről, megállapítva, hogy az első részben vallásos kategória az angyal, a másodikban a föllépő alázat és a bosszú feladása:

magamban élem át már mindazt, mi hátravan,
nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem
sem emlék, sem varázslat, – baljós a menny felettem
ha megpillantasz barátom, fordulj el és legyints.
Hol azelőtt az angyal állt a karddal, –
talán most senki sincs.

A szerző szerint a vers azt érzékelteti, hogyan jut el valaki a vigyázó és bosszúálló angyalban bizakodástól az elmélyedtebb hitig, amelyet a bosszú föladása és az alázat megjelenése jellemez. „Ez a hit nagyon keményen és radikálisan tagadja a konvencionális gondviseléshitet, ugyanakkor azonban kendőzetlenül néz szembe az emberi sors feltételeivel."[14] Elemzése befejezéséül nem tesz mást Bibó, mint idézi Dietrich Bonhoeffer *Widerstand und Ergebung* című művét: „Nem lehetünk tisztességesek annak elismerése nélkül, hogy ebben a világban úgy kell élnünk – »etsi deus non daretur«. (Idézet Hugo Grotiustól: »mintha nem lenne Isten«.) És ezt éppen Isten előtt ismerjük föl! Maga Isten kényszerít erre a fölismerésre. Felnőtté válásunk ilyen módon vezet bennünket az Isten előtti helyzetünk igazi megismeréséhez. Isten hozza tudomásunkra, hogy olyan emberekként kell élnünk, akik boldogulnak az élettel Isten nélkül. A velünk levő Isten azonos azzal az Istennel, aki elhagy bennünket (Mk 15,34)! Az az Isten, aki a »munkahipotézis-isten« nélkül éltet bennünket a világban, azonos azzal, akinek színe előtt állunk szüntelenül. Isten előtt és Istennel élünk Isten nélkül. Isten megengedi, hogy a világból kiszorítsák a keresztfára; Isten tehetetlen és gyönge a világban, de így, csakis így áll mellettünk és segít. Máté 18,17 alapján egészen egyértelmű, hogy Krisztus nem a mindenhatóságával segít, hanem gyöngesége és szenvedése által. *Ez* a vallásokkal szembeni döntő különbség. A vallásosság a bajokkal küzdő embert ahhoz az

Istenhez irányítja, aki a világban hatalmas; Isten itt valójában: deus ex machina. A Biblia viszont Isten tehetetlenségéhez és szenvedéséhez irányítja az embert; egyedül a szenvedő Isten segíthet. Ennyiben tehát elmondhatjuk, hogy a világ felnőtté válásának föntebb jellemzett folyamata, amely fölszámolja a hamis istenképzetet, szabaddá tesz a Biblia Istenének megpillantására, aki a világban a tehetetlensége által szerez hatalmat és teret."[15] Az idézett Bonhoeffer az a teológus, aki 1944-ben a Wehrmacht börtönében versben fohászkodik Jónáshoz. Itt, a tengelhofi börtönben írja le a következő sort is: „Hiszem, hogy semmiféle érthetetlen nem történik velem." 1945. április 9-én felakasztották.[16]

Vályi Nagy Ervin szerint az idézett József Attila- és Radnóti-vers azt a gondviseléshitet tagadja, melyet száz évvel ezelőtt Friedrich Nietzsche a „legbutább véletlenek" szinonimájának nevezett, az „Istennel szembeni legerősebb ellenérvnek."[17] (A gondolatmenetet így folytatja: „jóllehet az akkori »képzett Németországban« nagyjából minden harmadik ember vallotta. Tegyük hozzá: a későbbiekben is. Adolf Hitler gyakran hivatkozott rá: eszelős érvei és tettei igazolójaként a »gondviselést« és a »Mindenhatót« emlegette.")

Annyi bizonyos – mint a példák mutatják –, a *modern* világa Isten nélküli világ, akár Nietzschére, akár Rimbaud-ra mutatunk is vissza, mint az elsőkre, kiktől e gondolkodást eredeztethetjük. Somlyó György szerint a *modern* költő nem „Isten szája" többé, hanem – némi iróniával, de nem minden alap nélkül mondható – *maga az Isten*. „Ugyanaz a tizenhat éves Rimbaud, ki a charleroi-i békés polgárok padjaira szentségtörő kamasz kihívással felírta: »Mort a Dieu!«, Baudelaire-t »a legelső látnoknak, a költők királyának, *valóságos Istennek*« nevezi. (A kiemelés is tőle származik.)" József Attila *Eszméletét* idézve pedig azt mondja, hogy „a modern költészet »eszmélete« – legáltalánosabb jelentésében – az isten nélkül maradottságra való ráeszmélés, ennek egész drámaiságában, az elhagyatottság pánikjától a világért való felelősség tragikus vagy harcos vállalásáig."[18] Yves Bonnefoy Rimbaud-monográfiájában ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Az igazi modern tett Isten nélkül »isteni« életet akarni."[19] Az már egy újabb dolgozat kérdése, hogy mindez hova vezet a huszadik századi modern magyar költészet történetében.[20]

JEGYZETEK

1 *Nietzsche*, Frigyes: Im-így szóla Zarathustra. Ford. dr. Wildner Ödön. *Grill; Göncöl* (1908), 1988. 9–10.

2 *Wittgenstein*, Ludvig: Logikai-filozófiai értekezés. Tractatus Logico-philosophicus. *Akadémiai*, 1989. 7. 8.

3 A szürrealizmus. *Gondolat*, 1968. 149.; Szigeti Lajos Sándor: Maszk nélkül. Tornai József: A szerelem szürrealizmusa. *Alföld*, 7. 67.

4 *Friedrich*, Hugo: Die Struktur der modernen Lyrik. Von Baudelaire bis zur Gerenwart. *Rowohlts*. Hamburg, 1956. 210.

5 Uo.

6 A szürrealizmus. 205.

7 *Friedrich*, Hugo: uo. 214.

8 *Böckmann*, Paul: Die Sageweisen der modernen Lyrik. *Der Deutschunterricht*. Beiträge zu seiner Praxis und wissenschaftlichen Grundlegung. Heft 3. 1953. 112.

9 *Lessing,* Gotthold Ephraim: Drámák, versek, mesék. *Európa,* 1958. 321–322.

10 Vö.: *Debreczeni Attila:* „Sem több, sem kevesebb, csak ember lehetek" (Pope *Essay on Man*je Csokonai világkép-szintézisében). *Irodalomtörténet,* 1990. 2–4. 279–303. Csokonai világképéről, a „consensus gentium"-ról lásd még *Szauder* József: A lappon éneke. Az éj és a csillagok. 1980. 320. és Biró Ferenc: A lélek halhatatlansága Isten-fogalmáról. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 1983. 266.

11 *Vályi Nagy* Ervin: Minden idők peremén. Válogatott írások. *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem,* Basel/Budapest, 1993. 94.

12 *Bibó* István: Két verselemzés. *Confessio,* 1979. 4. 76.

13 *Hegedűs* Lóránt: Nyitás a végtelenre. Ady Endre, József Attila, Németh László. *Szabadság téri Református Egyházközség,* Budapest, 1989. 75–76.

14 *Bibó* István: uo. 80.

15 *Bonhoeffer,* Dietrich: Widerstand und Ergebung. 1944.; l. *Bibó* István: uo. 77.

16 *Vályi Nagy* Ervin: uo. 90.

17 Uo.

18 *Somlyó* György: Philoktetész sebe. *Gondolat,* 1980. 59–60.

19 *Bonnefoy,* Yves: Rimbaud par lui-mème. Paris, 1961. Id. Somlyó György: i. m. 69.

20 Egy hosszabb tanulmány része. Készült a szegedi Modern Magyar Irodalmi Tanszék 1994. október 20–22. között, Ilia Mihály és Vörös László hatvanadik születésnapjára rendezett konferenciára.

FRIED ISTVÁN

Kölcsey Ferenc „költözködő" verssorai Kovács András Ferencről

IDÉZETEK ÉS A MAI VERSALKOTÁS

Sejdítve zeng az énekes
Jobb sorsot és hazát...

Kölcsey Ferenc

Már Kazinczy Ferenc is... Nemcsak úgy találomra, véletlenül, hanem tudatosan, folyamatosan, mintegy egy általa kedvvel és ízléssel művelt műfaj jellegzetességévé emelve. Méghozzá nem rejtve, hanem látvánnyá téve, „grafikailag" is tudatosítva mindazt, amit intertextuális telítettségként emlegetnek manapság. Már Kazinczy Ferenc sem restellt „vendégszövegek"-kel élni, már ő is jelezte, hogy a magáévá fogadja az „antikokat" és a „moderneket", úgy idéz, hogy vitaszövegként épít be toposszá vált sorokat verssorai közé; olykor megnevezve, máskor nem említve a szerzőket, az értő olvasóra bízza az eredeti textus szülőföldjére való ráismerést. Magyar és idegen nyelvű mondatok emelődnek be az olykor társalgási tónusban, máskor fentebb stílben hangzó episztolába, tudatván: miféle örökséget vállal, mit utasít el, mit gondol folytathatónak az újféle megszólaláshoz a mintákat kereső és találó Kazinczy Ferenc.

A *Gróf Török Lajoshoz* írt episztola (1801) nemcsak a Vergiliustól kölcsönzött mottóval utal a megírandó tárgyra, hanem a példázatszerű utalással Schillernek *Das verschleierte Bild von Sais* című „fabulájára" egyben kijelöli a klasszika körében értelmezhető jelenség általa kifejtett változatának érvényességi területét: misztika és gyakorlati (élet)bölcselet egymással vitatkozó lehetőségét. A *Báró Wesselényi Miklóshoz. Miklós fiához* című episztola (1809) mitológiai célzásai mellett a Wesselényi-ménes lóneveivel antik allúzióknak jelenkori realitásba átcsapását jelzi, hogy aztán az antikvitásba úgy találjon a vers vissza, hogy fölmutassa a dekonstruálás modernek felé mutató módszerét: az antikvitásból eredeztethető idézet vitaanyagként kerül elő, a szöveg eredeti formája megőrzi igazságtartalmát, méghozzá akképpen, hogy az újabb változat mintegy hangsúlyozza az előző alak előszövegjellegét, és így egy időben, mintegy egyszerre él a két szöveg, nem a „vagy-vagy", hanem a „nemcsak, hanem... is" módján. Minthogy közhellyé vált, meghatározott alkalommal szinte kötelességszerűen idézendő Horatius-sorról van szó, a magyar nyelvű *át*ültetés az eredeti szövegben rejlő és onnan kibontható jelentés továbbépítésével szolgál:

De a hazáért nem csak veszni *szép.*
Szép élni *is őérte...*

Az átalakított, vitaszöveggé emelt Horatius-sor kazinczys változata a *kurziválás* révén újabb súlypontokat jelöl ki a szövegben, amelyek más távlatba helyezik a hősi halál értelmét leíró Horatius-sort. A továbbiakban a szólásszerűen élő (Caesarnak tulajdonított) mondás már az antikvitás fenségességébe emeli a közvetlenül a címzetthez intézett és az episztola „pedestris musá"-jától eltérő verset: „A kocka meg van vetve". A vers zárlatában a Homérosra utaló sorok már csak a csattanót, és visszafelé tekintve a szöveget: a klasszicizáló gesztust vannak hivatva aláhúzni. A *Vitkovicshoz* küldött episztola (1809–1811) a nyelvújítási küzdelem egyik, zúgó vihart arató mozzanataként keltette föl másfél század Kazinczy-kutatásának figyelmét: éppen azzal, hogy Kazinczy Ferenc – nem először költői pályája során – egy teljesen más tónusú versbetétet illeszt az episztolába, valójában stílusimitációt, amely ellentéte, ismét így nevezhetem: vitaszövege az episztoláénak. Vagy azt is írhatnám, hogy Kazinczy konstruál egy „költőt", akinek versét beiktatja a magáéba, és ezzel egy költeményen belül kétféle verset ad. Látványossá az eltérés nem pusztán a tónus hirtelen változásával lesz, hanem a verselésnek (és ezáltal a verssorok hosszúságának) mássága folytán is, kiváltképpen azáltal, hogy a rímtelen jambusok helyett a Kazinczytól egyébként nagyon nem kedvelt négysarkú tizenkettősöket látjuk fölbukkanni. Még egy Kazinczy-episztola említése kívánkozik ide, az 1812-ben készült *Prof. Sipos Pálhoz.* A verseit szívesen kommentáló, születési körülményeikről készségesen felvilágosítást adó szerző ezúttal inkább elhomályosítani látszik mind az alkotói helyzetet, mind pedig azt a fajta eljárást, amely ebben az episztolában idézőjellel választja el a sajátnak elismert szövegtől a máshonnan átvettet, nem nyújtva felvilágosítást a betétvers (?), -szöveg (?) eredetijéről. Ezúttal a versmértékben nincsen változás, ellenben az episztola szerzője maga határolódik el a „betét-óda" filozófiájától. „Én ezt az epistolát egyedül azért írtam, hogy lássam, mit mondhat ez a mély metaphysica készületlen nyelvünkön" – tájékoztat Kazinczy szándékáról (vagy arról, milyen nyelvi kontextusban szeretné láttatni episztoláját). Ilyen módon egy terminológia megteremtése a cél; s minthogy a magyarból még hiányzik ez a terminológia, tehát máshonnan kell adaptálni. Továbblépve ebben a gondolkodásban: Kant és Fichte körül jelölhető ki az a típusú bölcselet, amelynek elemei Kazinczynak XIX. század eleji gon-

dolkodásába átszivárogtak, és amelyet az episztola címzettjének gondolkodásában fölfedezni vélt. „Nem tudattam csak egy lélekkel is, hogy ez a szabadság magasztalása nem tulajdon az én munkám" – árulja el a szerző. S hogy így nyilatkozik, annak lehet valóban az az oka, hogy fordított, az episztola szövegéhez alkalmazott adaptálásról van szó, de lehetőségként merül föl (ne felejtsük, alig több mint egy évtizede jött ki Kazinczy a börtönből, és alig telik el egy kis idő, hogy kellemetlenségei lesznek-lehetnek Goethe *Prometheus*-versének fordítása miatt) a tudatos megtévesztés játéka, esetleg az óvatos poéta önvédelmi reflexe. S ez a fajta „játék" sem volt egészen idegen Kazinczytól. Csetri Lajos térképezte föl nemrégen Kazinczy Kant- és Fichte-ismeretének mélységét, és az említett episztolánknak kettős irányultságáról hirdetett kutatói álláspontokat is ő foglalta össze: „Barátjához 1812-ben írt, *Prof. Sipos Pálhoz* című episztolájában, melynek középső harmadát, korábbi közfelfogás szerint, valószínűleg valahonnan fordítva, fichtei terminológiában írta, újabban már rejtekező-mimikris vallomásjelleget is felfedezni vélnek, a vers végén ironikusan elhatárolja magát a terminológiától..." Csetri Lajos a versből vett idézet után egy episztolarészletet is mellékel érvül, majd Kazinczy nyelveszményére nézve von le következtetéseket, mintegy igazolva Kazinczy megnyilatkozását az általa hitt nyelvideál és ezen keresztül egy hagyományosabb nyelvbölcselet hitelességéről. Ami azonban a *verset* illeti, a fő kérdés ezúttal (sem) az, hogy a betétvers valóban (szabad) fordítás egy még föl nem derített (és kevéssé keresett) eredetiből vagy sem, hanem az, hogy Kazinczy nem elégedett meg a *másik* verset előkészítő (bevezető), illetőleg a verset a versben értelmező-értékelő rész eltérő, jól felismerhetően más terminológiájával és az elválasztó írásjelekkel, hanem szükségesnek látta, hogy ennél látványosabban figyelmeztesse (első) olvasóit: maga igyekezett meghonosítani a *fordítás* tézisét. A három részre tagolódó episztola ezek szerint egymással vitázó, egymás terminusait minősítő verssorai nemcsak különféle nézetek és nyelvi magatartások egységes szöveggé vál(hat)ását példázzák, hanem a jelennek és a (közeli) múltnak, az absztrakciónak és a személyesen átéltnek, az episztolai és az ódai hangnemnek olyan egységgé tömörítését kísérli meg, amely részint megfelel az antikvitást követő elvárásoknak (adott esetben Horatius gondolatilag-tematikailag el-elkalandozó episztoláinak), részint a kultúra emlékezetében továbbélő hagyomány jelenidejűségét, hagyomány és jelen, irodalom, bölcselet, nyelveszmény és személyes tapasztalat párbeszédét dokumentálja. S ha Kazinczy, az emlékiratok, a levelek és az útirajzok szerzője méltán szorította is a háttérbe a lírikus vagy általában a költő Kazinczyt, éppen a kortársi líra szövegösszefüggéseit tekintve némileg rehabilitálnunk kell(ene) idevonatkozó álláspontunkat. Ugyanis éppen innen indíthatjuk el töprengéseinket a versbe rejtett vers(ek) titkait fürkészendő.

Annál is inkább szükséges legalább vázlatosan jelezni korábbi korszakok költőinek idegen szövegek elsajátítására irányuló törekvéseit, mivel

1. A pozitivista hatás- és forráskutatás a magyar irodalomnak egy egész korszakát (a XVIII. század 80-as éveitől az 1820-as évekig) önállótlanságban, idegen minták követésében marasztalta el;

2. Ebből következően a fordítás és/vagy az átdolgozás tényét hangsúlyozta, nem a válogatás, a kiválasztás, illetőleg a verskötetté, netán irodalmi folyamattá, nem utolsósorban a hagyományhoz való viszony kifejeződésének példájává formálás gesztusát.

3. S mindennek következtében a mai, a kortársi költészetnek a hagyományt (meg)teremtő idézéstechnikáját legfeljebb külföldi példákkal, minták követésével vélte igazolhatónak, tartotta „korszerű"-nek.

Márpedig a jelzett Kazinczy-példa valószínűleg alátámasztja azt a feltételezésemet, hogy a magyar irodalomban is létezett olyan próbálkozás, amely a világkultúra szöve-

geiből igyekezett megalkotni a maga szövegét; amely kialakította azt a típusú idézéstechnikát, amely egyszerre tanúskodott más szövegek szuverén birtokbavételéről és arról a dekonstruáló szándékról, amely az idegen szövegeknek csupán „fölhasználható" részeit fogadta be, az idegen szövegeket egymáshoz és a saját szövegéhez mérte, hogy a hagyományt és ami ezzel majdnem azonos: a maga hagyományához való viszonyát ilyképpen foglalja egységbe. Itt jegyzem meg, hogy ezt még akkor is szem előtt kellene tartanunk, ha az egykorú szóhasználat (és a romantikától ihletett irodalomtudományos terminológia szerint) az *imitatio* pejoratív kicsengésű módszerét állította szembe az abszolutizált „eredetiség"-fogalommal, vagy pedig a fordítás másodlagosságát hangsúlyozta az önálló alkotásokkal szemben. Jóllehet, akadt olyan vélemény, amely az *írott művek*nek mind pozitivista, mind szellemtörténeti, mind pedig „alaki tényező"-kön (például a műfaji csoportosításon) alapuló interpretációját elvetette, és az írott mű lényegeként az Unamunótól kölcsönkapott kifejezéssel a *tradicion eterna*-t nevezte meg. Hamvas Béla már 1941-ben így fogalmazott:

„Hagyományt átvenni és továbbadni annyi, mint a logosszal és nem a nyelvvel élni. A logos az egyetlen valóság, ami az életen túlmutat."

A „realitást" legfőbb instanciának elfogadó mimézis- és „tükrözés"-elméletekkel szemben, de (másutt fejtette ezt ki Hamvas) a szociológiai-evolucionista nézőpontot is elvetve a mítoszban jelöli meg a tájékozódási pontot, ahonnan a XX. század irodalmi mozgásai beláthatók és minősíthetők. Ebből a fajta nézőpontból nem következik-következhet a hagyományos (de a hagyomány igazi értékeit többnyire fel nem ismerő), a kronológiára esküvő, diakronikus szemlélet. Hamvas számára (legalábbis az 1940-es évek elején már) az Időt a szent tudomány, a „Scientia sacra" kronológiaellenessége határozza meg, így az irodalomtörténet Hamvas számára nem tartozik a méltánylandó diszciplínák közé, bátran vázol föl irodalomtörténet-ellenes európai irodalmi áttekintéseket, helyezi előtérbe a Guénontól és Unamunótól ihletett hagyományértelmezését, majd minősíti az *életen túlmutató logos*t olyan valóságnak, amellyel már előre vitatja és kétségbe vonja a mai, logocentrizmusként megbélyegzett nézetek elleni támadások kétségeit kizáró indokoltságát. Hamvas maga sem riadt vissza attól, hogy szépirodalmi műveiben ne használjon föl idegen szövegeket, nem egyszer önidézet formájában, máskor paródiával, pastiche-sal élve. Ám idevonatkoztatható fejtegetései éppen úgy kiestek az emlékezetből (tetemes ideig), mint egyéb, könnyebben hozzáférhető művei. Újabban viszonylag sok szó esik Hamvasról, de még mindig nem kortársaival együtt tekintik át gondolati kísérleteit, karnevál-teóriáját akár a Bahtyinéval lehetne (kellene?) összevetni, hagyományfogalmának és értelmezésének különféle alkotói korszakaiban történő változásaiból pedig mai elméleti kérdésföltevésekig vezethetne az út. Annál is inkább, mert a kortársi irodalom egyszerre mutatja föl mind a nyelv, mind a szöveg iránt érzett bizalmat (hiszen még a bizalom megingásának érzékeltetése is valamilyen nyelven és szöveg által történik) és bizalmatlanságot. Így szinte egyszerre jelenik meg a hagyományos történet(ek), versformák, költői „klisék" kiiktatására, a velük való leszámolásra irányuló kísérlet, s ez egyben a költőiség, az „irodalmiság" átértékelését is célozza, valamint Mandelstam szavával élve, a világ kultúrája iránt érzett vágy, s ennek (saját) szöveggé alakítására nem kevesebb erőfeszítéssel törekednek korunk írói-költői. Jelentheti ez a hitet a szövegalkotásban és a hit elvesztését a hagyományosan felfogott új szöveg alkothatóságában. Amikor Kölcsey Ferenc egy bibliai idézetet emelt címmé *(Vanitatum vanitas)*, és versének első sorával utalt is a lelőhelyre (Itt az Írás...), s a szövegbe rejtve, de már Bajza Józseftől is megfigyelten, egy közvetlenebb (hazai) hagyo-

mányra is célzott, feltehetőleg nem a maga nyelvi, szöveget illető útkeresését dokumentálta, mindössze (?) manifesztálta azt a hagyományt, amelyet szöveggé szervezett, belefoglalva világtörténeti és a világ kultúráját illető hagyományértelmezését, amelyet szembesített az ebből a hagyományértelmezésből levont következtetéssel. Mindazonáltal szuverénül interpretálva, de a hagyományok által kijelölt *egyik* úton haladva (miközben ironikus viszonya e hagyományhoz megnyitotta a lehetőségét annak, hogy az immár Kölcsey-verssel induló hagyomány is többféleképpen legyen értelmezhető) Kölcsey a kulturális emlékezet töredékeiből kulturális folyamattá, szövegszerűvé formálta a világkultúrát, nem események, időpontok halmazát mutatta föl, hanem időben és térben egymástól távol eső történések, jelenségek között tárta föl az addig föl nem tárt belső összefüggéseket. S tehette ezt a címmé emelt vezérgondolat, idézet összefogást, együtt szemlélést biztosító segítségével. Kitetszett, hogy ez a Bibliából vett gondolat vezérmotívuma egy világszemlélésnek, egy olyan elgondolásnak, amely a lényegi egybetartozás fölismerését és szövegben való fölismertetését képes kimunkálni.

Még egy adalék kívánkozik ide. Kölcsey Ferenc önéletrajzi (1833-ból keltezett) leveléből tudjuk: mikor és milyen körülmények között fordult a népdalok felé, hogyan kezdett el népdal-imitációkat írni. Most éppen csak megemlítem, hogy a kutatás ugyan besorolta Kölcsey nyilatkozatát és az 1818–1823 közötti években született, ilyen tónusú (Kölcsey maga is a *parasztdal tón*járól ír) verseket az *irodalmi népiesség* historikumába, ám még nem tudta földeríteni, hogy költőnk ugyan miféle „parasztdalokat" vett mintának, egyáltalában népdalok voltak-e, vagy csupán népdalnak vélt népszerű énekek, netán népies műdalok. Másfelől viszont több mint valószínűvé vált, hogy Vitkovics Mihály (nyelvi) közvetítésével megismerte a déli szláv népköltészet néhány darabját, amely éppen úton volt az európai nagyrabecsülés felé. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy stílusimitációra törekedett Kölcsey, elsősorban hangvételi változatot próbált a maga költészetébe asszimilálni, néhány külsőséget elsajátítani, és ennek révén a magyar líra lehetőségeit tágítani. Tette ezt akkor, amikor Európa-szerte érdeklődéssel fordultak a népköltészet felé, amikor a hősköltészet–verses epika újfajta értelmezésével szolgáltak az ógörög és a germán eposzok kutatói. Ismét a világkultúrához való viszonyban jelölhetjük meg Kölcsey pályafordulatának egyik okát; a tónusváltás kísérlete egybeesett például Vuk Stefanović Karadžić első népköltésgyűjteményeinek megjelenésével, ezen keresztül a bécsi, majd a németországi figyelem fölébredésével, miután Herder népköltészetinek minősített kötetei egyre foglalkoztatták a szláv népek irodalmáról gondolkodókat (köztük magyarokat is!). Kölcsey tehát egyfelől egy európai (irodalmi) tendenciára érzett rá, másfelől a magyar kezdeményezéseket (a *Magyar Hírmondó* 1782-es felhívását, Kazinczy 1789-es archaizáló kísérletét, Csokonai gyűjtését stb.) folytatta olyképpen, hogy nem bizonyosan ismerte valamennyit, és igyekezett tartani magát a tónus és a műfaj szorosabb összefüggéseit igazoló nézetrendszerhez. A tónusváltás tudatosan építkező költőt és költészetet jelenít meg előttünk, olyat, amelynek lényege egy más szövegcsoporthoz való viszonyban és e viszony tematizálásában jelölhető meg. Anélkül, hogy Kölcsey feladná esztétikai pozícióit, törekszik költészete határainak tágítására, miközben az *imitatio* általában elfogadott (és Kazinczy által kiváltképpen fontosnak és követendőnek tartott) elvét olyan területen alkalmazza, amelynek érvényességét inkább külföldi (német: Herder és Goethe), mint magyar példákkal igazolhatta. S minthogy a népköltészet vagy annak hitt ebben az időben még majdnem azonosnak tetszett a történeti jellegűvel, a régivel (ilyen értelemben lehet felfogni Rát Mátyás és Révai Miklós törekvéseit vagy akár Dugonics Andráséit a régiséget reprezentáló népszokások irodal-

mi alkotásokba illesztésére), Kölcsey a nemzeti múlthoz való eljutás lehetőségét is bele fogja látni, „az idő mélyrétegei"-nek (Mandelstam szava) bizonyítékába, létére vagy elveszett voltára fog ismerni (az 1820-as években), amikor a *nemzeti hagyományokon* töpreng. A költészet gyakorlata megelőzte a nem pusztán a költői múlteremtésre célzó elméletet, a Kölcsey számára csekély mennyiségű bizonyító anyag ismét csak a világkultúrával szembesült, akárcsak Berzsenyiről írt bírálatának a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztősége által kihúzott passzusában. Az idézett Mandelstam-terminusnak most írom le hosszabb szövegkörnyezetét, s ezzel nemcsak Kölcsey próbálkozását igyekszem szövegek dialógusaként jellemezni, hanem a Kölcseytől jóval előremutató költői magatartás karakterizálását is előkészítem:

„A költészet eke, mely az időt úgy szántja fel, hogy az idő mélyrétegei, a fekete föld kerülnek felülre [...] Gyakran hallani: ez szép, ez jó, de ez már a tegnapi nap. Mégis én azt mondom: a tegnapi nap még meg sem született. Igazából még nem is volt. Én újra akarom Ovidiust, Puskint, Catullust, és engem nem elégít ki a történelmi Ovidius, Puskin, Catullus."

Ha Kovács András Ferencnek szatmári iskolájához küldött, Kölcsey Ferencet megidéző versét olvassuk, akár Mandelstam gesztusának ismétlődését is szemrevételezhetném: korunk költőjét nem a „történelmi" Kölcsey alakja, lírája foglalkoztatja, nem a nemzeti Pantheon neoklasszicista szobra, még csak a magyar *karakteri szentimentalizmus* megfogalmazója sem, hanem újra akarja gondolni, mi több, „újraírni" Kölcseyt, a totalizáló-kanonizáló felfogással szemben a dekanonizált-detotalizált (irodalmi) múlt létrehozásán fáradozik. Amit egyébként olyképpen is megfogalmazhatnék: Kovács András Ferenc nem hisz a teleologikus-irodalomtörténeti eljárásokban, az irodalomtudományos terminológiába bújtatott üdvtörténetekben, ellenben vállalja kanonizált életművek átvilágítását, feltáratlan értékek felszínre hozását. Nem a hagyomány ellenében dolgozik, nem elsősorban a bevett értékek átértékelésének munkáját végzi, hanem az értékekben megbúvó dialogicitásra mutat rá. Egy műre, amely önmaga és valami más is, csak azt a mást, talán a(z élet)mű lényegét, nem ismerték-ismertük föl eddig. A sokat emlegetett, tankönyvekbe zárt Kölcseyről deríti föl (ezúttal) Kovács András Ferenc, hogy a romániai magyar irodalom kortárs szerzője, aki unos-untig idézett verseivel része a romániai magyar közgondolkodás jelenének. Nem az imaginárius múzeum egyik viaszbábja, hanem párbeszédre invitáló, párbeszédet provokáló költő, közgondolkodó, aki egyben a magyar irodalmat is áttekinti, amikor a szatmári iskola hétköznapjain töpreng; aki Kovács András Ferenchez hasonlóan, a magyar (irodalmi) hagyományban él, verseiből ez sugárzik ki, nemcsak egy vers, hanem a teljes szöveghagyomány, mert csak ebben a szöveghagyományban mint kontextusban szemlélhető. Ezzel a szöveghagyománnyal értelmezhető, de maga értelmezi is ezt a szöveghagyományt. Ennek révén Kovács András Ferenc versére, a szatmári iskolát ünneplő *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét* című alkotásra is több fény derülhet, rajta keresztül pedig a mai magyar irodalom egy módszeres kísérletére: miképpen lehet megint hitelessé avatni a (közéleti) lírát, kísérlet és időszerű (alkalmi?) mondandó összeegyeztethető-e; s ha igen, hogyan...

Ismét régebbi vélekedéseket kell felidéznem, hogy mai irodalmi problémák közelébe érhessek. Kazinczy Ferenc ádáz küzdelmet folytatott az „alkalmatosságok"-ra írt poémák ellen, az ifjú Csokonait is intette a névnapi köszöntőktől és más hasonlóktól való tartózkodásra. S hogy Csokonai, bár mesteréül ismerte el (Földi János mellett)

Kazinczyt, mégsem engedelmeskedett a mesternek, kivívta maga ellen a rosszalló pillantásokat, nemcsak Kazinczynak az évtizedek múltán egyre szigorodó ítéletét, hanem Kölcseynek méltánytalanságában is színvonalas bírálatát. Mindenesetre Kazinczynak egy ideig többé-kevésbé sikerült gyanússá tenni az ún. alkalmi verseket; s ha ő maga ilyesfélére vetemedett, akkor a tárgy jelentőségének hangsúlyozását tartotta védekezésül a maga igencsak támadható magatartása elé, máskor azt a tanácsot adta, hogy a köszöntendő személy helyett az *ügy*et kell az előtérbe állítani. Arany János mintha ezt a tanácsot fogadta volna meg, legalább a bármily kedves vagy becses személy helyett vagy erkölcsi (netán „hazafias") maximákat foglalt versbe, vagy pedig a személy ürügyén tetteinek-műveinek méltatását végezte el, mint tette azt a *Széchenyi emlékezete* vagy a *Domokos-napra* című verseiben. Kovács András Ferenc hasonló úton jár: egy nevezetes évforduló, a szatmári iskola ünnepére *alkalmi* verset ír, de ez az alkalom az ünnepet méltóvá emelő személyiség megidézésével lesz igazán emlékezetessé. Az ügyet ezúttal a megidézett személyiség hitelesíti, hiszen a személyiség képviseli az ügyet, a személyiségtől kölcsönzött idézetek állíthatják méltó fénybe a vers tárgyát. A Kölcsey-idézetek (a *Himnusz*ból, a *Vanitatum vanitas*ból és – látni fogjuk: – még máshonnan is) egyszerre jelzik az ünnephez méltó szót, mintegy helyettesítik az ilyenkor megszokott ünnepi beszédet és éneket, valamint azt, hogy a szokványos ünnepi beszédek helyett az alkalomhoz illő, az *ügy*et illető beszédre van (volna) szükség. A szokványos beszéd ugyanis a megszokás, a merő retorika, a pózba merevedett magatartás kifejeződése, a kánonná torzult hagyomány nemcsak dinamizmusát veszíti el, hanem joggal beszélhetünk ilyen esetben értékcsökkenésről, dogmává válásról. Az így kanonizált szöveg egy társadalmi (és kis részben: irodalmi) illemkódex darabja, nincs hatástörténeti, legfeljebb etikai szerepe, az is inkább a tehetetlenségi nyomaték következtében hagyományozódik. Ez azt is jelenti, hogy a kánon a mind tartalmatlanabbá váló kultuszképződést segíti, a már megszokott újrafelmondást igényli, kizárja a kételkedést is tartalmazható értelmezést, előnyben részesíti a nem egyszer frázissá süllyedt frazeológiát. A magyar irodalom tele van olyan szövegekkel, amelyekben a megszokás miatt elhalványodott a szépség, a tankönyvmagyarázatoktól kifakult az esztétikum. Kölcsey Ferencnek valóban nemes egyénisége tiszteletet parancsol, de az bizonyára a recenzens Berzsenyit, Kazinczyt, Csokonait bíráló szerző ellen való vétek, ha a Kölcsey-művek értelmezését egyszer és mindenkorra bevégzettnek hinnők, nem pedig olyan szövegeknek, amelyekkel folytatott dialógus a hagyomány hitelesebb-emberszabásúbb oldalait segítene megvilágítani. Kovács András Ferenc verse így olyan értelemben alkalmi vers, hogy szakít a Kölcsey-biográfiák, -szövegkiadások amúgy is bizonytalan kronológiájával, és az életmű csomópontjait másutt és főleg másképpen jelöli, mint az eddig általában szokás volt, és ugyancsak másféle hagyományba állítja bele a „Ferenc tekintetes úr"-nak tulajdonított magyarság- és költészetfelfogást. Az alkalmi vers alkalom a *magán* irodalomtörténet kifejtésére, egy fenyegetettségben, nyelvi jogfosztottságban tartott csoport Kölcsey-képének fölvázolására, és nem utolsósorban a XIX. és a XX. századi magyar irodalom olyan jellegű egységben látására, amelynek középpontja a magyar nyelvű kultúrához, a magyar iskolához és a magyar (kis)emberi sorshoz való viszony. Ez a viszonyrendszer akképp épül föl, hogy a Kölcsey-életműre vagy a Kölcseyhez fűződő hagyományra valamiképpen reagáló költői és gondolkodói attitűdök a magyar kultúra emlékezeteként az emlékezés és az újragondolás rendszert alkotó törekvésében egységes szöveggé válnak Kovács András Ferenc versében. Nemcsak a rejtettebb idézetek,

az utalások, az allúziók ereje tartja össze a verset, hanem az alkalmiság és az ebből az alkalmiságból kinövő egyetemesség egymást kölcsönösen feltételező gondolatisága. Ugyanis az alkalmiság ezúttal, szatmári, „nemzetiségi" iskoláról lévén szó, igényli a távlatosságot, az egyszeriségében általánosabb érvényű jelentést hordozó, nem egyszerűen köszöntés jellegű megszólalást; míg az egyetemesség éppen azért nőhet ki az alkalmiságból, mivel az alkalmiságban egy allegorikus (rejtett, ám hamar kibukó) jelentést érzékelhetünk; és így legalább két szinten fogalmazódhat meg a múlt értelmezése. Ehhez azonban még egy – szempontunkból talán a legfontosabb – mozzanat járul: a köszöntő csak egyes elemeiben múltidéző, lényegi részét tekintve a múltból a jelennek üzenő Kölcsey tekintete az, ami nézőpontul szolgál. Vagy ha akadékoskodva-pontoskodva szeretnénk szólni: Kovács András Ferenc az általa látott Kölcseyvel láttatja a magyar múltat és a jövendőt, amelyet – mint tudjuk – megbűnhődött, ám minthogy a jelenben fogalmazódik a vers, éppen bűnhődik. Komolyabban szólva: Kovács András Ferenc perújítást kezdeményez Kölcsey ügyében, a múzeumi költő helyébe az élő poétát idézi meg, a vers jelen ideje nemcsak képletes, valóságos, grammatikai jelen időről van szó, már a cím is jelzi: *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét.* Csak az alcímből tudjuk: *„Szatmári iskolám ünnepére".* Az irodalom- és a helytörténetben jártas olvasó könnyen vonatkoztatja egymásra a fő- és az alcímet, a versben is említett Kölcsey-beszéddel együtt, amely a „szatmári adózó nép" helyzetéről szól: történelmet, jelen időt, személyes érdekeltséget láttat egybe a költő; s ez a hármas vonatkoztatás vonul végig a költeményen. Olyképpen, hogy a megjelenített Kölcsey tekintete pásztázza végig előbb az országhatárok szétválasztotta magyar jelent (miközben Kölcsey egy vers-szava, „hervad", több ízben ismételve egyetemessé váló válságot sugall); hogy aztán a költő belépjen saját versébe, mivelhogy ő, Kovács András Ferenc az alkalmi vers szerzője, illetőleg – mint majd kitetszik – az iskolatörténet (és irodalomtörténet) egyik részese. Ezt követi a történelmi látomás, amely a közeli és a távoli múlt magyar poétáit, eseményeit idézi föl, közeli és távoli lesz eggyé, iskola és vallástörténet, hitviták és felkelések szereplői, iskolaszolgák és tanárok népesítik be a látomást; majd a *Himnusz* sorai bukkannak föl, hogy a természetrajzi szertár (mint szimbolikus hely) példázattá emelkedjék. A vers befejező szakasza a hajdan volt pedellus emlékét eleveníti föl, hogy aztán a groteszk képből groteszk történelem és nem kevésbé (vállaltan!) groteszk Kölcsey-értelmezés fejlődjön ki. János, a csontvázát eladó pedellus sorsa életében és halálában magyar sorspéldázat lett, Kölcsey szavainak fedezetével teljesedik ki léte, őrá vonatkoznak a *Vanitatum vanitas*ból, a *Himnusz*ból, a *Zrínyi második énekéből* vett sorok, a „rendületlenül" a *Szózat*ra utal, ám Kölcsey költeményeinek is szava a *rendületlen*. S a címben elhangzó *Kölcsey Ferenc* csak az utolsó előtti sorban (a „lehajtja fejét" az utolsóban) íratik le ismét, közben *Tekintetes Úr*ként emlegettetik (talán Szentimrei Jenőnek, az első ízben 1939-ben kiadott *Ferenc tekintetes úr* című Kölcsey-életregényére is célozva).

A költemény vázlatos áttekintése után két megjegyzés kívánkozik elő:

1. Magasztos és torz, ünnepi és köznapi hatja át egymást a versben, minek következtében a tankönyvekből ismerős verssorok egy ironikus (önironikus) világlátásnak szövegévé lesznek, míg a torz szituáció az említett példázatjelleg okán méltón kapcsolódik a fentebb stílű szövegrészekhez.

2. Lényegében ugyanez mondható el a költemény verseléséről: hol kötetlen szótagszámú jambikus, hol szabadversre emlékeztető, ám időnként időmértékes ütemekkel bevezetett, megszakított sorok olvashatók, a második és az utolsó versszak azonban szabályos időmértékes sorral zárul, csak éppen öt ütemből áll:

– ∪ ∪ | – ∪∪ |–∪|– ∪ ∪| – –‖
Ah, nicsak, oh, bizonyára engemet is lát! [...]
– ∪∪|– ∪∪|– ∪ ∪| – ∪∪|–∪‖
Újra lehajtja fejét, lehanyatlik a lélek...

Mindez további, immár általánosabb érvényű következtetések levonására is alkalmat szolgáltathat.

A *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét* egyként tartalmaz idézeteket és utalásokat, ismert és sokat emlegetett Kölcsey-sorokat, félsorokat, valamint Kölcsey korának irodalmi-kulturális rekvizitumait, a Kölcsey-szakirodalomból kiemelt előszövegszerű kulturálispolitikai jelenségeket és a Kölcsey-élet külső környezetének néhány elemét, a magyar költészet évszázadainak egy-két pillanatát, valamint más költőtől (például Ady Endrétől) vett élet- meg versmozzanatot, a szatmári helyi vonatkozásokat és önéletrajzi epizódtöredékeket. Ily módon a költemény olyan sűrű szövedék, amelyben megtalálhatók az egymással korrespondeáló szövegek, mint a szöveg-univerzumból kiemelt, új összefüggések közé helyezett, de meghatározott autonómiával rendelkező részek; ám ezek az autonómiával bíró egységek egymással dialogizálnak, önmagukban eltérő értékű és becsű szövegek olyképpen segítik egymást sokrétűségük (többféleképpen értelmezhetőségük) kibontásához, hogy egymást egyben értelmezik is, együttes megjelenésükkel a szónak, a szóval együtt a vonzatnak nemcsak szótári jelentését sugallják, hanem az egyszerit, a költőit is, s így lesznek a vonatkozások összességévé.

Csárdásosztók és asztaldöngetők közt
Hervad az emberség hivalkodó rózsája.
Hervad a mosoly a szájról – szavakról hangsúly, ékezet,
Jelentés...

A „honni hiúságok"-at értelmező összetett főnevek többes száma elég általános ahhoz, hogy mind a konkrét, mind az irodalmi-elvont utalások felé nyisson. Kölcsey sorai-gondolatai átalakítva kerülnek elő (Kölcseynél: „Lomb, te csörögve lehullsz, kertem rózsája, te hervadsz"; „Hervadsz, hervadsz / Szerelem rózsája"...). A Kölcsey-sor messzeható töprengést indít el, távolból („emberség") halad a közeli, a jelenkor felé, az „Emberség" elvontságától az „emberi" valóságának irányába, hogy aztán ismét visszajusson oda, ahonnan elindult: a szavak, a beszéd, a megszólalás tartományába. Az irodalmi hagyomány megindította asszociáció valójában egyetlen jelenség körül forog: Kölcseynél az allegorikus értelmezés lehetőségét felkínáló „hervad"-ásnak bomlik ki a jelenkorban mind időszerűbbé váló jelentése, a nyelvvesztés tudatosítása-tudatosulása, amely az idézett sorból kitetszően: „emberség"-vesztés. Kölcsey versrészletei az ősz hagyományos attribútumát adják, az őszhöz egy bizonyos költői hagyomány szerint a hervadás, a pusztulás asszociálható; a kert rózsájának hervadása a szépség veszendőségét példázhatja, a szerelem rózsájáé viszont már részben antropomorfizált felfogást reprezentál, részben egyszerre emberivé és elvonttá (metaforikussá) emeli az elhalás-élményt. Erre látszik Kovács András Ferenc rájátszani, mikor az általam idézett gondolatmenet centrumába helyezi a Kölcsey-idézetet, s körbefogja az általános és a konkrét-közeli jelenségek megnevezésével. Ekképpen lesz a *hervad* ennek a részletnek középponti igéje (márcsak az ismétlés révén is), ekképpen vonz magához általánost, egyedit és különöset, vagy hogy a romantika szimbólumjelölésével éljek: ekképpen teszi egymásban, egymás által láthatóvá a szavak és kifejezések három létformáját. S bár a romantika

esztétikájából kölcsönöztem meghatározás-kísérletet, a továbbiakban azt szeretném demonstrálni, miképpen párosít Kovács András Ferenc szokottat a szokatlannal, fenségest az alacsonyan járóval, fentebb stílbe tartozót a lentebb stílben elmondhatóval-elmondandóval. Aminek szinte természetes következménye, hogy hagyomány és (személyes) múlt, költészet és költészetértelmezés egy groteszkké váló világegész részeiként fogadhatók el reprezentatívnak. S még mindig ebben a körben maradva: a megjelenítendő-„kifejezendő" szituációban valójában a szerző értelmező, új hagyományt teremtő, a megkövesedett hagyományt részeire bontó akarata nyilatkozik meg, az össze nem illeszthető mozaikok összeillesztésével pedig a groteszk „eljárás"-t érvényesíti. Miközben a kánont érvényteleníti.

Kérdés: a kánon érvénytelenítése nem egy új kánon ígéretében, igényében vagy létrejötte folyamában valósul meg? További kérdés: vajon a személyes irodalomtörténet nem az úzussá válás lehetőségét tartalmazza? Feltehetőleg: Kovács András Ferenc irodalmi-irodalomtörténeti seregszemléjét az ironikus látás megóvja ettől; hiszen nem kifejtetten, hanem megmaradva az ötlet, esetleg a célzás-utalás (alacsonyabb) szintjén, egymáshoz viszonyítja-méri a karaktervonásokat. Mit láttat a költő Kölcsey Ferenccel?

Látja Petőfi lovát Erdőd felé ügetőben – épp oda
Rúg ki a Szamosra, Szilágyi Domokos hatalmas homlokára
Pillant: Hamletet látja, Krúdyt a ködben, Adyt, ki részeg
Konflison kering, a Dsida-fasor jegenyéi alatt
Látja zokogni Jenőkét, Móricz Zsigmond nyakasságát
Látja...

Kovács András Ferenc nem pusztán idéz szövegeket, hanem az idézéssel együtt vagy annak révén „helyzetbe is hozza", kontextusteremtő erővel ruházza föl az összegyűlt szövegeket, és ennek segítségével értelmezi, egymással értelmezteti őket. A tulajdonnevek, minthogy jól ismert személyiségekről van szó, a megnevezés funkciójával rendelkeznek, e megnevezés irodalomtörténeti jelentőséget sugall, portrét képzeltet el. A vers szövegében ehhez az irodalomtörténeti besoroláshoz és portréhoz képest „tolódik el" a versbeli szituáltság. A Petőfi-életrajzhoz rendelt idézetet akár meglepetést okozónak is nevezhetnők. Nem azért, mintha nem sokszorosan citált szövegrészletről lenne szó, inkább azért, mivel a „nemzeti", a „forradalmár" költő közkézen forgó képmásától jócskán eltér, s legfeljebb helyi utalása indokolhatja ebbe a versbe kerülését. Ugyanakkor a tónusváltogatás mintapéldája lehet, a már emlegetett dekanonizálásé. Az irodalomtörténeti áttekintést különben is a síkváltások jellemzik, odavetett jelzős szerkezetet világ- és magyar irodalmi megnevezés követ, látomásos megjelenítés (Ady-utalással: *Egy ócska konflisban)* után következhet egy helyi emlékezés fölelevenítése, majd ismét egy látszólag odavetett, ám az írói egyéniség fontos tulajdonságára célzó megjegyzés. A tulajdonnév maga is az idézet fontosságával bír, akárcsak a következőkben egy-egy magyar történelmi fogalom vagy esemény, amelybe idézet ágyazódhat be, amelyet idézetdarabok foghatnak közre. A költemény második fele aztán elemeire bontja a Kölcsey-lírát és -gondolkodást, hogy a verssorokat látszólag egymásra dobálva ismert részletekből mintegy új Kölcsey-művet alkot, méghozzá azt a látszatot keltve, hogy Kölcsey tekintete rendezi el a fel-felbukkanó sorokat. Illetőleg: az emlékezés realitása azáltal erősítettek meg, hogy Kölcsey-sorok tanúsítják igazát. Természettudomány és történelem, iskolai történet és irodalom vetül egymásra, lesz egyetlen TÖRTÉNETté.

Nem jelentéktelen tanúja ennek a TÖRTÉNETnek és történetté válásnak maga a költő, Kovács András Ferenc, aki az irodalmi múltat önéletrajzként éli meg; akinek a természetrajzi szertárhoz fűződő emlékezései a nemzetiségi lét emlékezetéhez rendeltetnek. S mert a természetrajzi szertár „szemléltető eszközei" jelennek meg az emlékezés külső keretében, a keret közé szorult idézetek hangnemben, tónusban szembenállnak a természet e művi-„természetellenes", torz utánzatával, semmiképpen nem olyan természetről van szó, amely méltó az utánzásra; s ha az irodalom csak ilyen tükröt tart a természetnek (a *Hamlet* is felvillan egy pillanatra), akkor ez az elemeire szétszedett, mozzanataira bomlott világ vagy újrarendezésre vár, vagy megérett a „hervad"-ásra, újra a *Hamlet*re utalva: a lét vagy nemlét kérdése ez. Viszont: a torz megfeleléseknek ez a rendszere teremt lehetőséget az eddig egy bizonyos kánon szerint szemléltminősített jelenségek újragondolására, újraminősítésére, tehát az újraértelmezésre. A mártírológiának felfogott magyar történelem a természetrajzi szertár „perspektívájá"-ból lesz beláthatóvá; a szoborszerű statikusságból végre kiléphetnek a történelem cselekvő és szenvedő részesei, s az eredeti összefüggésekből új összefüggések közé került versrészletek értelmező-felszabadító jelentésben kaphatnak új alakot.

Ezen a ponton (részben Kovács András Ferenc életmű-értelmező és ezáltal versépítő stratégiáját még inkább körüljárandó) idézem Hamvas Béla aforizmáit az élet, a mű meg az életmű viszonylehetőségeiről. Hamvas megemlékezik arról, miszerint *sorssá* az élet csak a halál után válik, hiszen az élet, az alkotó a „káprázatban" áll. A műnek is, az alkotói életnek is a halál adja meg perspektíváját, akkor lesz látható az *életmű*, amely lényege szerint „metapoiézisz": „az ember önmagát önmaga fölé építi a végtelennek." Hamvas nem pusztán kiválasztott személyiségekre érzi érvényesnek megállapításait, hanem minden életműre, minden olyan műre, amelybe „az ember – mint végleges testetöltésbe – belenő". Innen nézve teljesen logikusnak tetszik a téziseinkhez szükséges kijelentéssorozat:

„A nagy művek között korkülönbség nincs. Minden nagy mű egyidejű. Minden nagy mű állandóan jelen van. Minden nagy mű kortársam."

A pontosság kedvéért azonban nem szabad elhallgatnom, hogy Hamvas utolsó korszakában (jóllehet, maga regényeket *is* írt) nem feltétlenül az irodalom vagy egy irodalmi példa volt gondolatmenetének erősítője, sőt: éppen a tanúul hívott *Patmosz III.* tartalmazza a megkülönböztetést a „szent-könyvek" és az „irodalom" között. Mindennek ellenére az életművé koncentrálódó irodalmi művet és szerzőjét odaérthetjük a kortalan és ezért a múlt és a jövő felé egyként nyitott „nagy mű"-vek közé, amelyek nem feltétlenül adnak ki irodalomtörténeti egészet vagy teljességet (a szónak hagyományosabb irodalmi-irodalomtörténeti értelmében), hanem Babits Mihálynak európai irodalomtörténetében megvalósított álláspontja szerint idő- és térhatárok ellenében vagy azoktól függetlenül nyilvánítják ki (szerzők és művek) együvé- és összetartozásukat. A Kölcsey-szempontúként jegyzett és Kovács András Ferenc által személyessé és intimmé, ugyanakkor személyes érdekeltségű közösségi tudattá átpoétizált „életmű" nem pusztán egyetlen költő- és költészettípus sorstörténete, hanem a maga körébe vonja az e költészetre minden időben és különbözőségében is hasonló módon reagáló költő- és költészettípusokat. Ekképpen egyfelől individuális indíttatású költészettörténet jöhet létre, a „költözködés"-nek (hogy Kovács András Ferenc fogalom értékű kötetcímét kérjük segítségül) egy versben megvalósuló példája, másfelől a hagyományhoz, a Kölcsey-költészethez, majd ennek a költészetnek érzelmi-, stílus- és magatartástörté-

neti lehetőségeihez való alkalmazkodás poézise. A költő szavaival talán még inkább világossá tehetem, miképpen létesül ez a kétirányú folyamat, és ebben az állandó létesülésben, előre-hátra mozgásban formálódik eggyé-közössé, önmagánál többé a múltértelmezés és a költői „teremtés"; szavaival érzékelteti, hogy mennyire egy és ugyanazon tevékenység ez a látszólag kettéhasadó művelet.

„Semmi, csak költözködtünk, átmenetiségből átmenetiségbe, ahogy a költők költözködnek; részekre szakadva, szertehullatva s megint csak összekapkodva esendő önmagukat, csak úgy, ahogy ők, ahogy ők hurcolkodnak néha nyögve, káromkodva, vidoran versből versbe, metaforából metaforába, átszellemülten, hogy lakhatóvá váljon végre a szó, a világ."

Kovács András Ferenc *Költözködés* című kötetének a szerző által írt „fülszövege" egyben azt a kettősséget is sugallja, amely az utánzásra kijelölt, a hagyományos esztétikák által szavatolt „reáliák", azaz a „természet" és a reáliáit megteremtő művész összejátszásában véli fölfedezni azt, aminek irodalom lehetne talán a legpontosabb neve. Eszerint „természet", reália és művészet egymást „utánozza", a szó akkor lesz lakható, amikor a világ, és a világ akkor, amikor a szó. A költő ennek megfelelően „költözködő" lény, a művek is azok; a jelen költője írja a múlt költészetét, de ezt szinte csak azért teheti, mert a múlt költészetében már felbukkant. Az „önállósuló", szertehulló részek meg új erőre kapnak, új alakban tűnnek föl – ám mindig költészetként. Kölcsey Ferenc sok tekintetben megadta Kovács András Ferenc számára az alaphangot, megfogalmazott sorokat, amelyek másoknál ismét feltűntek, szüntelen költöznek, s ezáltal mindig jelen vannak.

Jelen voltak, vannak Kovács András Ferenc korábbi köteteiben, ciklusaiban, amelyekben a világlírai vándorlások nyelvi-tematikai hozománya sem feledteti, miképpen készül költőnk nem pusztán az apollinaire-i *invention* (lelemény), hanem a honi *tradition* (hagyomány) átminősítésére. Már a *Tűzföld hava* megszólaltatja a hajdanvolt idők tónusát, a *Fohászkodás Professzor Tzimbalomhoz* a később is szereplő figura megteremtése mellett Csokonai „erémi szállás"-ának, a Kazinczy-kor ironikus megjelölésének, a „pipacéh"-nek megidézésével szerkeszti meg azt a fiktív múltat, amely a költészet jelenévé emelkedhet. A *Költözködés* jeles verse, a *Vígságos vitézlő versezet* alcíme a *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét* tájára vezet. Az alábbi tájékoztató áll a mottó helyén (vagy helyett): „Ama nevezetes alkalmatosságra, hogy néhai skólám korridorjáról egy költői kép eltűnt" – eljátszván a *költői kép* kettős jelentésével, és rájátszván Csokonai néhány nyelvi megoldására („tiran törvény"). A *Szózat egy szoborhoz* parafrázis Vörösmarty-sorokra, a nyelv-haza gondolatát megjelenítve; az *Erdélyi iskolák falára (Változat Vörösmartyra)* a múltban megfogalmazott üzenet időszerűsítését végzi; a *Kövek a magasban* Ady Endre föl-földobott kő szimbólumát építi tovább, tragikus jelenidejűségét példázza azzal, hogy a közismert jelkép időszerűsített változata mintegy vitatkozva követi Ady költeményének gondolatmenetét. A tíz esztendő válogatott termését egybegyűjtő *Lelkem kockán pörgetem* egy verscíme Berzsenyi Dánielt idézi: *„Tündér változatok műhelye a világ"* (az idézőjel Kovács András Ferencé), majd Krúdy Gyula alakja tűnik föl *(Jugendstil. Ezredvég).* Ezekből az „előzmények"-ből szinte összeáll a *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét* anyaga, mint ahogy a magyar irodalmi tárgyú versek idézetei is efelé mutatnak. Így Kovács András Ferenc bemutatott verse nem egyszerűen magába foglalja az egy alkalomra kiválasztott előszövegeket, hanem a költő a XIX. század első felének, az akkori irodalomtudat szerint egymást kizáró szövegeit a saját korábbi kísérletein

átszűrve együtt „dehierarchizál"-ja; úgy ad kor- és kórképet, hogy az olyan, látszólag véglegesre formált versbeli szentenciákat idézetként, kliséként, szólásként, tolvajnyelvként, szaknyelvként használja, és ebben a montázsban a szövegdarabok között így keletkezett törést még hangsúlyozza is (Eckhard Lobsien). A *Vígságos vitézlő versezet* ekképpen párosítja *A Pál utcai fiúk*ra visszavezethető képzetkört Csokonai szavával, a mitológiai jelenséget korunk intézményesült szórakozástípusával:

Jaj, Ellengittegylet szamárfülön fogott,
Szemétkosarakra tiran törvény dobott [...]
Jaj, a Hádesz-klubban zúzazott diszkózat,
Vagy ablakon vert ki huzatos díszszózat...

És ekképpen montírozódik egymásra Kölcsey- és Vörösmarty-idézet meg a természetrajzi szertár csontvázának megszemélyesülése, ellenmozgásként meg a klasszikájától fosztódik meg a hagyományos költőszerep, a retorizált előadás antiretorikussá válik, különféle tónusok egyként érvényesülnek, a disszonanciából a sokszólamúság hangzik elő; s itt is elmondható, hogy ebben a montázsban deformálódnak a klasszikussá vált sorok, hogy annál élesebben tűnjék ki eddig rejtett jelentésük:

Állkapcsa leng, mert megbűnhődte már. Állkapcsa
Kattog: titkon énekel. Más szózat ez, máskeblű nép.
Állkapcsa klattyog, folyton énekel. Lazultan bár,
De rendületlenül. Vert hadunk csonthalmain győzedelmi
Ének.

A részlet kulcsszavaként az *ének, énekel* bukik ki, már csak a háromszoros ismétlés révén is, meg azért, mivel a dalszerűséget és dallamosságot asszociáló kifejezés csikorgó hangutánzó jelenséget értelmez, mintegy ellentétben *A magyar nyelv értelmező szótár*ában olvasható jelentésváltozatokkal. A szótárban található jelentésváltozatok közül az alábbiak vonatkoztathatók ide:

1. „Az ember hangképző szerveivel létrehozott, rendsz[erint] szöveghez kapcsolódó zenei hangok sora, egymásutánja." (A választott példamondatok egyike azonos a versünkével: *Himnusz.*)

2. „(költő) verset, költeményt ír vkiről, vmiről."

Az első jelentésváltozatnak versünk szavára alkalmazása a groteszk felé tolja el a minősítést, a második a versegészre vonatkoztatva jelen és múlt, történelmi-költészeti hagyomány és jelen idejű helyzettudat feszültségére hívhatja föl a figyelmet, meg a történelemnek ismétlődő eseményeire, hiszen a különnemű, különböző tárgykörű verselemek nem egyszerűen érintkeznek a költői rendteremtés és világépítés gesztusa révén, hanem egymás felségterületére hatolnak be, kontaminálódnak, és egymáshoz illesztik az egymástól eltérő mozaikokat. Az *ének, énekel* nem az Értelmező Szótár által megjelölt kontextusban szerepel, az *eufónia* ellen hat, a Kölcsey-idézet „csonthalmain" szava egyszerre idézi a történelem során vert hadak tragikus veszteségét, és a pedellus emlékét, amely akképpen figyelmeztet a Halálra, a mulandóságra, hogy a megszokott emblémához az ilyenkor kevésbé megszokott személyességet párosítja, és ezáltal a vers, a költészet lényegéül a többértelműséget sugallja. Nincsen régi és nincsen új, mert ami régi, az a költő változatában új, de ami új(nak tetszik), visszautal – ha olykor felemás módon is – a régire.

„A mai orosz költészet nem az égből hullott, országunk egész költői múltja jelezte előre" – állította Mandelstam. Kovács András Ferenc eljövetelét is előre jelezte a világlíra. Megírta témáit, megformálta verselését, törvénybe iktatta műnemeit. Kölcsey Ferenc is azok közé tartozik, aki költeményeivel kijelölte Kovács András Ferenc (legalább egy) versének határait, útját. Hogy aztán a kölcsön kapott verssorok új rendbe állva költészettörténet és történelem – Goethe szavával élve – *állandóság*át mutassák föl a szüntelen *változás*ban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Budapest, 1992.

Hamvas Béla: Patmosz III. In: uő: Patmosz II. Szombathely, 1992. Uő: Scientia sacra. Írás és hagyomány. Athenaeum, 1941. 366–381.

Kazinczy Ferenc Összes Munkái. Költemények II. Budapest, 1879.

Kovács András Ferenc: Költözködés. Versek. Pécs–Bukarest, 1993.

Uő: Lelkem kockán pörgetem. Versek. (1982–1992) Pécs–Bukarest, 1994.

Uő: Tűzföld hava. Bucureşti, 1988.

Lachmann, Renate: Gedächtnis und Literatur. Intertextualität in der russischen Moderne. Frankfurt am Main, 1990.

Lobsien, Eckhard: Das literarische Feld. Phänomenologie der Literaturwissenschaft. München, 1980.

Lukácsy Sándor: Kölcsey: Vanitatum vanitas. In: Remény s emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferencről. Szerk.: Taxner-Tóth Ernő és G. Merva Mária. Budapest–Fehérgyarmat, 1990. 18–51.

A magyar nyelv értelmező szótára II. Budapest, 1966.

Mandelstam, Oszip: Árnyak tánca. Esztétikai írások. Vál. és szerk.: Erdődi Gábor. Budapest, 1992.

Tiszatáj 1994. júniusi szám (Kovács András Ferenc három verse).

Itt jegyzem meg, hogy Kovács András Ferenc *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét* című versét fölvette e dolgozatunkban nem említett *Üdvözlet a vesztesnek* című kötetébe. (Budapest, 1994.)

KRITIKA

Rába György: Közbeszólás

A cím annak a versnek az alapján értelmezhető, amelyből való: *Közbeszólás egy életírásba.* (Idézhetem a *Nagytakarítás*t is, amelyben olvashatjuk „közbekiáltásomat a légibombák kórusába", mely a „háborús nemzedék" költőjének immár atavisztikus szóláskényszerére utal.) Rába egyre közvetlenebbül az életét mondja – azt, amelyet költeményeiben hol személyes sorsának, hol a benne tükröződő történelemnek nevezhetünk. Megjegyzésre késztet előző kritikám egyik megállapításával szemben, melyet *Kézrátétel* című kötetéről írtam: Rába nem az a költő, aki versről versre a maga sorsát mutatja fel, s nem az, akinek életrajzát össze lehetne állítani verseiből. Akkor még igaz volt ez, de újabb verseire már jóval kevésbé – a *Közbeszólás* számos darabja önéletrajzi versnek mondható, akkor is, ha a lét, az eszmélkedés tágabb térségeire nyit ablakot.

Idézett költeményében tagadólag mondja: a vers „még csak nem is felirat a némafilmhez" (nem is lehetne, mert a filmhez és feliratához hasonlítható egyidejűség nincs élete és költészete között), de a hasonlat plasztikus volta elgondolkodtató: a zajló életet a vele adekvát szavak „felirata" kíséri hűségesen. Ha ezt a találónak tetsző ötletet mégis elveti a költő, annak oka az lehet, hogy még a Rába Györgynél „realistább" költők esetében sem olyan fokú a közvetlenség élet és mű viszonyában, mint a némafilm s a benne játszódó jelenetek, párbeszédek feliratozása között. A töredezett versszövegből kiragadott szóval, a moziból távozó néző „kirajzó képzete" egyes részleteket fölerősít, másokat elhalványít a filmből, s a sztoriból, azaz élettörténetéből a lélekmozgás, az érzelmi és gondolati reakciók emléke, s velük egy finomodó rajzolatú szellemi önarckép marad meg.

Hogy a szürrealistákhoz egykor közelálló (és versépítkezésében a szürrealisták technikájára ma is emlékeztető) lírikus „vallomásos" költővé alakult volna át, az talán túlzás; ha az utóbbi években ilyesmit állapítottak meg (velem együtt) a kritikusai, akkor azt Rába némi iróniával emlegeti ugyan, de nem tagadja mindenestül: „Azt mondják rólam vallomásos / költővé alakultam / megöregedtem mi maradt / volna nekem más csak a múltam" – írja az *Igeidők*ben. A jövő nem tárulhat föl előtte – „köd előttem" –, a jelen elől pedig „iszkol máris a drága líra" – farkasvakság gátolja a tiszta látásban. A „köd előttem"-nek azonban korántsem a „köd utánam" a folytatása: egyre nagyobb becsben tartja az elmúlt időt, a vele történteket, a tényeket, konkrétumokat, személyeket. Az emlékező persze nem magát az életet írja, hanem annak emlékét, melyet az általuk fölkeltett érzések, álmok és képzelgések színeznek át. Ha ez „realisztikus" jelleget ad a régebbi szürrealista műveinek, akkor ez nem a tények, hanem a lélek realizmusa.

Múltra koncentráltságának tulajdonítható, hogy költészete elégikusabbra hangolódott. A kötet nagyszabású – terjedelemre is nagyobb lélegzetű – költeményei általában elégiák (Kivétel a *Gyászbeszéd Don Giovanni fölött,* mely a siratóénekek modorában zeng), s a kisebbek egy része is ebbe a műfajba sorolható. A *Fűszerszigetek* például gyönyörű képpel idézi fel a reményteljes, csodarugókra járó fiatalságot, „...a magasugró / magam fölé emelő elrugaszkodását / hát és láb álmát a madárszárnyról". Elégikussága

nemcsak sajgó nosztalgiát jelent, hanem közeledést az egyénitől az általános emberihez: személyes emlékeiben a történelem viharai zúgnak, önmagát az „emberiség kalandja"-ként nevezi meg, másutt azt vallja, hogy „vonásaim maszkja alatt / az emberi nem lépegetett", s abban bízik, hogy az utókor majd odajegyzi műveinek lapszélére: történelem. Mindez a schilleri poétikával egybehangzóan azt érezteti, hogy elégiaköltészetében a gyász az eszmény keltette lelkesedésből fakad, hogy személyes ügyei korántsem csupán magánügyek, s hogy az egykor többünk által rejtezőnek (ha ugyan nem hermetikusnak) vélt lírikus jobban bízik olvasóiban, mint bízott egykor: személyes „titkaiba" avatja őket, tudva, hogy azok közös emberi tapasztalatok.

Pillantsunk csak a hajdani szépekről szóló verseire (nem egy van a kötetben, de elég, ha csak a *Szirének, kortársaim* című darabot vesszük most szemügyre). Szemcsillantó nosztalgiát is érezhetünk egyik-másik emlékképében, de a iuventus ventus szentenciának megfelelő, megbocsátó (ön)iróniát is. És egy adagot abból a megrendültségből, mely nélkül Rába (mint bárki, akinek éles emlékei vannak a második világháborúról) nem képes negyvennégy–negyvenötös emlékeit felidézni. Figyeljük meg, milyen gazdag érzelmi rétegzettsége van a versnek már akkor is, ha csak ezt a két részletét ragadjuk ki: „...közelebbről valóban akkor ismertem meg / amikor légyottunk nyomát takarítgatta az albérleti heverőről"; „a másik szerelvény viszont hazafelé menekít / a hullámzó szoknyájú mozgó hársfa német lány oldaláról". Van ebben erotika, női hajillatú emlékek becézgetése, büszkélkedő férfipletykától életszerű kedélyvillódzás – és van benne emlékezés a mindennél megalázóbb rettegésre, a fenyegetettségre, elhurcoltatásra is; ugyanakkor a túlélés, hazatérés elégtétele, az elszakadás és a mulandóság fájdalma is érződik a képsorban.

Radikális átrendeződésről nem beszélhetek ebben a költészetben, de radikális gesztusról igen – például a *Nagytakarítás* című költeményben. A „Söpörjük ki a költészet limlomjait" verskezdő mozdulata legalábbis határozott elszánást mutat. Ám ha megnézzük, mi mindent „söpör ki": a holdfényes romantikát, a horoszkópot és más hitek, hiedelmek tetszetős csillagfényét, a „téma az utcán hever" zsurnalisztikus naturalizmusát, a fogyasztásra csábító kirakatok tarkaságát, „a tenyészet tovább színezhető kifestőkönyvét", vagyis a külsőségekben elmerülő természetkultuszt és mindenféle „fennkölt érzések álságai"-t –, akkor nem mondhatjuk, hogy önnön korábbi költőtulajdonságaitól akar megszabadulni. Azt kell tudomásul venni, hogy a lélek irracionális mélyébe oly szívesen alászálló lírikus egy meglehetős tartományt a racionalitás számára tart fenn; szenvedélyesen szereti a szellem kalandjait, ám a kalandorság teljességgel idegen tőle. Ebben oly hűséges a Nyugat nagyjai, Babits, Kosztolányi, Füst és mások által rátestálódott hagyományhoz. A többes szám első személyű felszólítás („Söpörjük ki a költészet limlomjait") nem önmegszólítás elsősorban: biztatás a pályatársaknak is, és főként megerősítése önnön bevált és mindig is követett ars poeticájának. Beszédtónusa most is a régi; álomjeleneteket idéző, kihagyásos versépítkezése, szürrealisztikus képalkotása nem sokat módosult. Feltűnő azonban, hogy mennyivel konkrétabbá vált a téma, mely, úgy tetszik, mégsem annyira közömbös esztétikai jellemző, mint hittük akkor, amikor a forma védelmében a tartalomcentrikus irodalomszemlélettel vitáztunk.

Ebben a kötetben szinte ciklusképző elemként játszik szerepet a téma. A kötet elején főleg a költészet önmagáról alkotott képét festik elénk a versek. A továbbiakban verscsoportok állnak össze az erotikus költeményekből, az epikus mozzanatokat megörökítő életrajzi versekből, az álomversekből, az irodalom nagy szellemeit (Jókait, Aranyt, Csehovot, Kosztolányit, illetve annak családját) megidéző darabokból, az egy-

kori pályatársakat idéző és az íróbarátokat köszöntő művekből. Nemcsak hommage-ok és „köszöntők" ezek: a megértés, számontartás és a bensőséges ismeret jeladásai, melyek pótolhatatlanok az irodalom önismerete számára, szóljanak bár Határ Győzőről, Szabó Magdáról vagy Csorba Győzőről –, Kálnokyról, Toldalagiról vagy Pilinszkyről. A név nélkül fölidézett alakok közt – a tévedés lehetséges – fölismerni vélem Kassákot, Komlós Aladárt, Rónay Györgyöt. Az utóbbi kettő bármelyikére utalhat ez a versrészlet: „...figyelme erőt öntött belém / s bár visszadöbbent a vajákolástól mégis keresztüllátott / száraz éveimen a hallgatás évein s atyai gesztussal üdvözölte / a belső meditáció pusztaságából megtelt lélekkel érkezőt / s akit hivatottnak fogadott". Az utalás a „vajákolásra", melytől atyai (fivéri?) barátja visszariadt, Rába vonzódását jelzi a szürrealizmushoz, a szómágiához, mely régen olyan versek írására ösztönözte, melyek hol Klee festményeivel *(Gyermekrajz)*, hol Bartók népi motívumokkal átszőtt zenéjével *(Brummogó, Az éjszaka zenéje, Férfihangra)* rokonították költészetét. (Félreértések előzhetők meg azzal, hogy nem más költőkhöz, hanem egyéb műfajok mestereihez hasonlítjuk.) A mágikus jelleggel nem szakított – a *Mesedélután* (melyben óriásokat és törpéket idéz, akikkel sorsa összehozta) megmutatja eredendő vonzódását az archetipikus formákhoz, melyekben a mai ember érzelmi összetettségét nyilvánítja ki. *Valamilyen tetőkön* című versében azt vallja, hogy „történelemelőtti kortól dúdolok". Rettegések, temetetlen vágyak, azaz ősi ösztönök törnek föl a magyar és világköltészet mesterein nevelkedett költő verseiben. Ezért oly gyakori nála az álom mechanizmusát követő képalkotás és képváltás, egyfajta automatikus versbeszéd, mely az ő esetében korántsem zárja ki a nagyfokú intellektualitást. Egy régebbi alkalommal szimultánságot fedeztem s véltem kimutatni soraiban: központozás nélküli költeményeinek olykor kétféle olvasata is lehetséges. Most inkább így értem a szimultaneitást: egyszerre tudja felszabadítani a lélek mélyén rejlő ösztönöket, s érvényesíteni az intellektus szigorú fegyelmét. Ez, úgy vélem, kevés költőről mondható el.

Rába folyamatosan küzd a történelmileg megtapasztalt barbarizmus különféle változatai ellen. Politikai költőnek nevezni mégis vaskos tévedés volna. *Házkutatás* című költeménye szerint fegyverrejtegetőnek vélték a megszálló orosz katonák, s fegyverek helyett csak könyveket, rengeteg könyvet találtak. (Egy elképzelt, majdani versválogatásában korábbi költeménye, a *Paszternák könyvtára* mellé kívánkozik ez a műve, jóllehet, amaz nem önéletrajzi költemény.) A könyvek hatalmasabb erőt képviselnek a tűzfegyvereknél: Don Quijote káprázatai, Münchhausen báró lódításai vagy Tolsztoj téveszméktől sem mentes prófétai dörgedelmei százszor erősebbek az átélt valóságnál. De nem tudhatjuk meg a versből, hogy 1945-öt vagy 1956-ot írtak-e az esemény lejátszódásakor. Rába egyre közeledik az epikailag leírható életeseményekhez, a történelemhez (a *Kopogtatás a szemhatáron* kötet prózaversei a formájukkal is ezt a közeledést mutatták), de nemhogy szakítana régebbi önmagával – ellenkezőleg: úgy érzem, egyre markánsabban rajzolódik ki költői arcéle és szilárdul meg önazonossága. Mindig a maga korát fejezte ki – mást nem is tehetett volna –, de az utóbbi években szorosabban kötődik a konkrétumokhoz, mint régebben. A múltba néző tekintete biztosabban szelektál, mint aki a jelenben szemlélődik.

Eltűnődhetünk azon, hogy mennyi öntudat rejlik olykor az önlefokozásban. Arany János szerette kisebbíteni költői teljesítményét, művét csonkának, félben maradottnak feltüntetni. Ez olyan alkotóművészeknél válik paradoxszá, akiknek „van mire szerénynek lenniük". Rába *Ha későn, ha csonkán* című versében „kiérdemesült lámpa-

gyújtó"-nak nevezi magát, aki föl-föllobbantja az éjszakában ottfelejtett gázlámpáját, mely „még felesel az ostornyeles / sugárontó nemzedékkel". Az ostorlámpákra utaló kép az új raj kíméletlenségét hozza hangulatközelbe, a képsor pedig a „kiérdemesültség" ellenére is egy világítani tudó szellemi ember önértéktudatát sugározza.

A groteszkhez mindig vonzódott Rába György, s ezt a vonzalmát most új fénytörésben láthatjuk. *Hogyan csaljuk a világot?* című darabja vidám ütemhangsúlyos ritmusban szól arról, hogy a művelt embert is az ösztönei irányítják „akkor is ha patetikus / akkor is ha teátrális / akkor is ha ironikus". Foggal és körömmel él a szelíd ember is, ha erre késztetik; alakoskodásra kényszerít a civilizáció, s életünk színházi „vendégjáték" a számunkra kimért lét-műsoridőben. Egy másik groteszkje, *A szilvásgombócok rejtélye* álommisztikából és anekdotaszerűen elmondható valóságból áll össze. Egykori barátja, Kálnoky László ifjúkori sztorijaira emlékeztetően idéz fel egy családi legendát: még iskolaéretlen korú nagynénikéjét azzal a próbavizsgával vette fel az igazgató az iskolába, hogy hány szilvásgombócot tud bekebelezni együltében. S Rába az *Intermezzo* költőjét, Kálnokyt idézi, amikor játékos ötlettel a szilvásgombócot választja családi címeréül, melyet odahelyez Kálnoky „kardos törökfős" címere mellé. („Családi címerem kardos, törökfős" – írta volt Kálnoky.)

Egyik legszebb verse a kötetben az *Engesztelések*. Régi magyar népdalra utal – ha visszájáról is – a kezdősora („Felszántom a császár udvarát, Belévetem hazám búbaját"): „Mi se szántottuk föl a császár udvarát / de próbálgattuk mágusok jósok fölfedezők gesztusait". Megint a „mágus" szó érdemel kitüntetett figyelmet: igenis „vajákos" költő Rába, s lehet, hogy ez klasszicista-realista mesterei és atyai vagy fivéri barátai közül Komlós Aladár vagy Rónay György szájából egy csipetnyi fenntartást jelezve hangzott el, de Kosztolányi halálos komolysággal nevezte lelki rokonát, Tóth Árpádot a „szavak vajákosá"-nak. Mi is ilyen értelemben mondjuk őt a mágikus és imaginárius költészet „vajákos" mesterének, mint minden igazi költőt, aki egyúttal „fölfedező" is. *(Liget, 1994.)*

Alföldy Jenő

Pintér Lajos: Lépcsők az Istenhegyen

Tavasszal a televízió bemutatta egy jeles debreceni történelemprofesszor portréját. A professzor Budapesten él, hetenként jár „le" Debrecenbe. A kelet-közép-európai történelem, közelebbről a Habsburg Birodalom országainak és népeinek világszerte elismert szaktekintélye. Debrecen, ennek a történelemnek az autochton magyar urbanizáció meglehet legszebb, s mindenképp legtanulságosabb példájaként – gondolhatnánk – eleve felkelthette a professzor úr érdeklődését. De nem keltette fel. A professzor szinte büszkélkedett vele, hogy harminc év óta, amióta a debreceni egyetemre jár tanítani, a városból semmi többet nem látott, mint az állomás és az egyetem közötti útszakaszt. Pedig amikor Debrecenbe járni kezdett, még ép volt a város páratlanul eredeti és több évszázad egymásra épülését őrző utcaszerkezete, a házakról és a házsorok-

---

Elhangzott 1994. okt. 17-én Kecskeméten, a Bányai Júlia Gimnázium Pintér Lajos–Schéner Mihály estjén.

ról még leolvasható volt a múlt század és a századforduló nagy polgárosodási lendületének a stílusa és társadalomtörténete: a tág egű városi táj, a Vígkedvű Mihály utcától el egészen a Sestakertig és a Csigekert utcáig szinte történelmi forrásgyűjteményként kínálta magát a kíváncsi szemnek. Ezt a pótolhatatlan tájat dúlta szét a vezető szerepébe beleháborodott pártöntudat, éppen azok alatt az évtizedek alatt, amíg a Professzor úr a Nagyállomás és a KLTE – nevezzük így, hiszen nem volt már az se Debrecen egyeteme – között ingázott ez év kilenc hónapjában hetenként.

Extrém képlet, de meglehet, inkább csak az őszintesége miatt. Hiszen ugyanez az önépítő buzgalom, amelynek legföljebb ha térkép a táj, jellemzi általában a magyar szellemi elitet, akadémikusoktól és professzoroktól újságírókig és politikusokig. Napjainkra a „környezetté" semlegesült és formátlanodott táj már többnyire csak a politikai-társadalmi érvényesülés eszköze vagy alibije. És itt nemcsak Baja Ferencre vagy – mutatis mutandis – Vargha Jánosra gondolok, s még nem is csak Magyarországra. A tájveszejtés, a tájtalanítás, a környezetté silányítás világjelenség, már csak az embertelen világturizmus miatt is. A tájnak ezt az egyetemes kifosztását kellene látnunk tán mindenekelőtt, ha meg akarjuk érteni a *Lépcsők az Istenhegyen* hangulatát és jelentését. Talán épp így kell érteni a „fül" sejtelmes megállapítását, hogy a kötet másik „hőse" a nyíltan és rejtetten jelenlévő Radnóti mellett éppen a táj. Ilyenként különben nem először a magyar művészetben és irodalomban; Pintér Lajos hosszú és parádés listát folytat. Hiszen szó szerint hőse volt már a táj a magyar film három nagy csúcsának, a *Szegénylegények*nek, a *Hószakadás*nak, a *Szindbád*nak; hőse Csontváry és Egry piktúrájának. És Kormos *Ház Normandiában*ja, Takáts Gyula *Mézöntő*je, *Delphi feléje*, *Új Thermopülé?*-je, Buda Ferenc *Erdő, falu*ja, *Zöld libamező*je, Jékely Zoltán *Budapesthez* c. verse milyen pontosan-pompásan villant fel tájakat, és Nagy László hogyan tud egyszerű felsorolásból – Németh Lászlóval szólva – „tájhazát" teremteni: „Falvaim, sárgák, fehérek, országut porát lesők, / titeket látlak, ti vésznek tetőkkel süvegelők. / Nevetek zenél a számon: Vid, Nagyalásony, Doba, / Egeralja, Káld és Berzseny, Kispirit, Csögle, Boba. / Mindenség voltatok egykor, vagytok most csillámai, / félelmes nagy ez az élet, félelmes bevallani." Ilyen Nagy László-i értelemben vallomás a *Lépcsők az Istenhegyen:* „Tudom a törvényt: talpalatnyi / földek summázata az ország, / tenyérnyi kékségét az égnek / látók megosztják, sokszorozzák. / Vet a köd merítő hálót, / lubickolnak a halak, házak – / évszázadunkon, nullától százig / halászik csónakból a látszat." Ezt is „félelmes bevallani", de az élet mitikus nagysága előtti borzongást itt – már a „háló", a „halászat", a „látszat" is erre utal – szorongás váltja fel: „A nap arany kapuja / tegnap még nyitva állt. / Mára földúlva minden, / – mi jogon? – kozmikus házkutatás!" Az első két sor vidám metaforája itt a második kettő komor kérdés-kijelentését a kontraszt erejével fokozza, s aztán szinte guillotine-ként zuhan le a következő két sor: „...ősz tábornok vezényel itt: / nyakakba sálat és dögcédulákat." Majd megismétlődik a kontraszt, kifejtettebben, élet és halál feloldhatatlan és elválaszthatatlan ellentéteként: „Anyánktól kapott, / borítékba bezárt levél / a születés, / levélben gyöngy az üzenet: / nagyra nőj, kicsi legény." Ezt a népdalszerűen tiszta strófát akár mottóul választhatná egy embriológiáról szóló tudományos tankönyv, olyan pontos és – a jó mottótól megkívánt módon – felemelő. Erre csap le a következő, ugyanilyen pontos két sor: „Utána titkos záradék: / te, halálraítélt." „*Radnóti ólomarca előtt*" állunk tehát újra – „járkálj csak, halálraítélt" – és mostmár ugyanúgy sorjázhatnak itt is a kiszolgáltatott emberre leselkedő rontások: kórok, nevesincs robot, gyilkolások, háborúk: „csatatér az egész világ..." Úgyhogy végül való-

ságos megnyugvás az utolsó sor hűvös tárgyilagossága: „Isten nem védett madarai vagyunk." És hirtelen a magyar irodalom irdatlan mélységeit érezzük, évszázadokon át: „Látjátok feleim szümtökkel mik vogymuk..."

De Pintér Lajos, Kormos jó tanítványaként hogy' is ne tudná, hogy a tragédiában eredendően benne rejlik a kacagás, a derű. Ahogyan például a Fogas étterem előtti dinnyehegyek bájos „dinnyekofácská"-ját dicsérő *Görög strófák* egymáson dinnyeként legördülő sorai közül kicsillan a pajzán derű. Vagy ahogyan kicsi fiával járva a hegyi lépcsők csorba fokait, melegszik szíve a gyermek hű szólításától. Vagy ahogyan anyja szemében tört fénybe öltözik, vagy ahogyan szelíden és merészen a jövendőbe dúdolja verseit. *(Lépcsők az Istenhegyen, Anyám szemében, Istenhegyi dúdoló.)* Vagy ahogyan a Svábhegy mókás utcaneveinek olvastán felsejlik előtte egy másik századvég másik svábhegyi ősze, amikor Jókai és Eötvös József báró a hegyet járva „menyétre lelnek, őzre, rókára. / Ez Menyét út legyen, ez Őz utca, / ez Róka dűlő: vágnak egymás szavába, / fúj a szél a Svábhegyen, / e keresztelés mámorában / kipirulnak, mint gránátalma, gurulnak: / két névadó vén gyerek." S a vidám szüreti kép is, ahol az író „középre áll s mint bakkecske topog" mintha a tragédia eredeti, dionüszoszi jelentését idézné. Ám a kőasztala mellé fáradtan odatelepülő író már felszánt országféltőként morog: „jó kutyáim – mondja –, ki idejön, / bátran lábikrán harapjátok. / Szabadság, egyenlőség – pha, / széthordtátok: kofák, kóklerek, kufárok." Hol járunk, melyik századvégen? És az a kőasztal hol van, a Svábhegyen vagy itt a mi időnkben, a tihanyin? Illyés különben, akárcsak Radnóti, végig ott járkál Pintérrel a *Lépcsők* fokain, amint ott járkál mindőnkkel, akik nélküle egyre inkább pásztorát veszített nyájként bolyongunk s bégetünk aszályok sújtotta, urak szabdalta rétjeinken. *Szellem és erőszak,* ismétli Pintér Lajos az illyési címet, s vállalja a kettő illyési kibékíthetetlenségét: „minden veszteség, minden tiszta tanulság, / minden sötét éjszaka, minden vértanúság / szén a szívemen, gyémánt."

A hegy – tudjuk már Babitstól – távlatot ad a szelíd és elszánt vállalásnak. „Hegyről nézem a várost, / mint a madarak. / Az Országház, az Akadémia: / kicsi, komor tömbök. Madárház / országház, galambház-akadémia, / visszhangzik bennem: amíg ez a ház / nem a miénk. Feketerigók / szemében én is csak pont vagyok." „Egy verssor lehet olyan tételes, mint a Pithagorasz-tétel. Orcapirulás nélkül, személyiségféltés nélkül élek vele" – írja a *Vadszeder útján* Pintér Lajos. Ilyen ez a Nagy László-sor is: „AMÍG EZ A HÁZ NEM A MIÉNK – nem a miénk, / visszhangzik bennem, aki könyöklök ott egy kőlovacskán / s tudom az idő a miénk, tudom: a köveknek is / távlata por, mert áthullhat minden a rostán. / De soha az ő képük, soha a mi fiatal arcunk." „Nagy László – írja *Az országház kapujában, 1946* című vers mesteri elemzésében Görömbei András – a Veres Péter által vezetett Nemzeti Parasztpárt 1946-os nagygyűlésének emlékét idézi fel, de úgy fejezi ki az Országház előtt összegyűlt százezres tömeg hitét és szabadságvágyát, hogy a szociológiai tények pontosságát összetett költői látásmóddal, általánosító erővel megemeli, belesűríti az azóta eltelt idő szomorú tapasztalatait is. Őrzi az akkori remény bonthatatlan legendáját." Mára az akkori remény bonthatatlan legendájából – nagyon pontosan látja Pintér Lajos – éppen és egyedül ezek a Nagy László idézte Veres Péter-sorok maradtak meg, két sorba törve: „amíg ez a ház / nem a miénk..." Így hát a madár-utalások: „Madárház-országház", „galambház-akadémia" tán éppen „szociológiai pontosságuk" miatt, óhatatlanul Arisztophanészt idézik, hisz aligha lehetne tömörebben és találóbban jellemezni Peiszthetairoszaink ravaszkodásait, érvényesülhetnékjüket, uralomratörésüket, kapzsiságukat; poétáink, jóslatfejtő-

ink, Metónaink, rendezőink, törvényíróink, sykophantáink – Arisztophanész szerint sorolva őket – szakszerű felajánlkozásait. Csak sajnos úgy látszik, Felhőkakukkvár helye nincsen jól megválasztva, hisz sehogysem akarnak az Olymposz – az Európai Unió – várva várt követei megjelenni és felajánlani gyümölcsöző együttműködésüket. Így aztán marad magának „Madárház-országház", „galambház-akadémia". És egyre szegényedik és gyámoltalanodik kormányzásuk alatt, és egyre inkább vagy éhezni, vagy lopni kényszerül a sok „Szarka, vadgalamb, pacsirta, vércse, örvösgerlice, / Kánya, sólyom, ölyv, veresbegy, csíz, kakukk, harkály, maró, / Szárcsa, búvár, héjja, sirály, saskesely, fakusz..." Hiába, „Isten nem védett madarai vagyunk", és úgy látszik, „Történelmi papírkosár / a kert..."

Difficile est satiram non scribere, de hagyjuk, Pintér Lajos nem Juvenalis-természet. Pintér Lajos a goliard-ok jó utóda, az ő száján az *Európai diákdal* nem manír, Kormos tanítványa ő ebben is; hűtlen hűségében, szemérmes apai büszkeségében, nők ölelésében, barátok karéjában, kiábrándíthatatlan hitével a közös vállalkozásokban: „költő vagyok, tehát más, különös és különc, / de hallhatatlan vállalkozásom csak az, / amelyik veletek közös." Beillene tömör ars poeticának, ha goliard-ok jó utódához egyáltalában illene ilyesmi, hiszen őhozzájuk sokkal inkább illik az, ahogyan nemzedéktársa és költőtársa, Baka István fogalmaz: „Anus-arcú időkben írom én / s eresztem szélnek arsch poeticámat / Hamlet halott a Múzsa rusnya vén / szipa s reám fenekedik a bánat". De Pintér Lajos Yorick-sága más, mint Baka Istváné vagy Nagy Gáspáré, a közös iskola, az együttes indulás, a barátság, az eleven nemzedéki összetartozás (aminek Fodor András óta nem akadt irodalmunkban Pintérhez fogható ápolója), a közös szellemi és világnézeti háttér ellenére is, vagy inkább azzal együtt, amint azt Nagy Gáspárról írva Füzi László már híven regisztrálta. Mindenesetre megkockáztatható tán, hogy a *Lépcsők az Istenhegyen* Yorick-ságában kongeniálisan és közvetlenül folytatódik az *Európai diákdal*. Némely sora és strófája mintha beillene egy modern, mélázóbb és búsabb *Carmina buranába*, amelyből azonban változatlanul árad az élet szeretete és feltétlen tisztelete: „Persze, sárgarigó: élni jó, / fütyülni a zöld templomban. / Járni könnyű kis ingben, sétálni, / persze, sárgarigó: élni jó, / amíg lehet. Amíg lehet, / sétálok a Költő utcában. // Lépked előttem egy asszony, / vigyázok, meg ne ijesszem, / vigyázok, meg ne riasszam. / Elnézem, elnézem: terhes."

*

Illene még a versek ritmikájáról szólani, a hangsúlyos, az időmértékes, a tagoló verselés különös, vibráló ötvöződéséről, a rímek és alliterációk mesteri elosztásairól: „Járok a hegyen, vállamra vetett / kiskabátban, kérés nélkül is / felelősen, kérdés nélkül is / felelően, tiltott jövőmben / hűséges hűtlen." Illene szólni a képek, a hasonlatok, a metaforák szerkezetéről, a jelentés különféle rétegeiről, egyszóval a költő módszeréről és retorikájáról. Nékem azonban mindehhez se tudásom, se kedvem. Kérték volna meg Kulcsár Szabó Ernőt vagy Szigeti Lajos Sándort. Azt hiszem különben, hogy a lényeget elmondotta már maga a költő *A vadszeder útján:* egyszerre és egyformán hangsúlyozva a poézis „madár-ösztönének" a jelentőségét és tudatos építkezését a József Attila-i „bővülő szabály" értelmében. A magyar költészet anyanyelvét a Halotti Beszédtől napjainkig költők hosszú sora teremtette meg, „ez az anyanyelvünk van, ha nem akarunk makogni, ezen kell beszélnünk. »Ehhez kell tartani magunkat.« S hogy ezt a sebtében hivataloskodva mondott mondatot oldjam és újramondjam: ezen kell megtartani magunkat. Ezen anyanyelv törvény- és eszköztárához hozzátenni természetesen

kinek-kinek a magáét kell, de ebből elvenni, elvonni nem lehet." A különféle hatások, hivatkozások, idézetek ennek a törvénynek és eszköztárnak a kereteiben értendők és értelmezendők; és csak ezekben a keretekben értékelhetők a bővítések, az új jelentések is. „A verssel szemben való értelmes követelmény nem az, hogy új legyen, hanem hogy valóságos világi összefüggésekből, társadalmi ellentétekből, kozmikus összefüggésekből alkotódjék, mégpedig mint ritmusosan szemléleti végső egész." Ezeket a sorokat Pintér Lajos Baka István kötetéről írta, de ugyanígy elmondhatók a *Lépcsők az Istenhegyen*ről.

Mit mondhatnék még? „Örülnék, ha sokan kiáltanák e kötet olvastán: heuréka! Én nem kiáltom. Magamnak összegzésül csak annyit mondhatok: lám csak, e költőnek nemcsak versei vannak, verssorainak nem ledőlő építményei, huzatos termei, sehová nyíló ajtói, ablakai. E költőnek – válogatott versei dicséretére – nemcsak versei vannak, hanem költészete van, összetéveszthetetlen világa, világképe, saját és sajátos verszenéje."

Örülnék, ha ezt én írtam volna. De nem én írtam. Pintér Lajos írta – íme még egy „hatás" – Tolnai Ottó verseiről.

Vekerdi László

Lehet-e egy költő tudatos?

MARKÓ BÉLA: ÉRINTÉSEK

Markó Béla legújabb kötetét olvasva tisztán fogalmazódott meg bennem az a kérdés, amely a gyűjteményes *Kannibál idő* elolvasásakor még csak halovány gondolat volt: hogyan viszonyul a költészethez a tudatosság? Egyáltalán, mit jelent általában a művészetre vonatkoztatva és mit jelent itt konkrétan a tudatos jelző? A klasszikus verselés minden csínját-bínját elsajátító és könnyedén művelő költőre vonatkozik, vagy a versekben foglalt gondolatok mélységére? És még mindig e kérdés mentén haladva tovább, mit jelent Markó Béla számára a költészet elsősorban: isteni szikrát, emberi gyötrelmet vagy technikai tudást?

Mert az nem kétséges, hogy Markó Béla valóban tudatosan műveli a versírást. Csakhogy a techné elsajátítása természetesen nem akadémikus követelményeknek való megfelelést jelent. A kódexmásoló baráttal jelképezett személytelen szolgálat eszméjének alárendelve más megvilágításba kerül a technikai tudás kérdése: „mert napról napra szótáramban élek, / és testemen csak átszökell a lélek, / hogy könyvből könyvbe, versből versbe jusson, / / hogy tollamon át kódexembe fusson, / és ott megüljön, türelmesen várva / egy újabb kódexmásoló barátra..." *(Marosvásárhelyi sorok).* A személytelenség vágya, a költői én háttérbe szorítása más képekben is megfogalmazódik, például a cseppkő metaforájában. A magát a szolgálatot megjelenítő motívumok előzményeit megtalálhatjuk olyan versekben és képekben, amelyekben költői attitűdként jelenik meg ez a hitvallás. A Markó-versek közül talán legtöbbet emlegetett *Költők koszorúja* is a hagyományba helyezkedést, annak személytelen folytatását hangsúlyozza. Ugyanígy az *Érintések*ben is megtalálható, de korábban még jellemzőbb kozmikus motívumok is a nagyobb erőknek való alárendeltség gondolatát tükrözik. Azt, hogy ezek a kérdések mennyire kötődnek a klasszikus versformákhoz, mutatja az is, hogy az utóbbi, kozmi-

kus motívumok a *Szerelmes szonettkoszorú*ban tűnnek fel (ami egyébként mind formájával, mind képi világával József Attila *A Kozmosz énekére* utal). A versben kifejezett gondolatokon kívül maga a szonett és különösképpen a szonettkoszorú is kifejezi a költő *tudatos* kötődéseit, aminek vállalása költői hitvallás számára, egyszersmind lehetőséget nyújt arra, hogy a hagyomány személytelenségében oldódjék fel: „nem pazarolni: lassan, fukarul / egy-egy verslábat lépni konokul, / csak amennyit egy emberélet enged, // s ha nem te, majd más, úgyse számít, hogy ki / fogja végül is napvilágra hozni / a kész művet..." – írja az *Aggteleki dalnokverseny* című szonettben (!).

A klasszikus forma és a szolgálat eszméjének összekapcsolásaként értelmezett tudatosság azonban nem vonatkoztatható az újabb kori szabadversekre. Ilyen versekkel a nyolcvanas évek második felétől kísérletezik a költő, és nem kevésbé jellemző rájuk is a kiforrottság. Azonban joggal használhatjuk-e ebben az esetben is, magára a formát öltött formabontásra vonatkoztatva, a technikai tudás fogalmát? Bizonyos fokig – mondom, talán szentségtörő módon – igenis alkalmazható. Hiszen a lázadásnak ez a módja, még ha a költő saját egyéniségéhez alkalmazza is, mint bármely más formát, bizony, már százados. Természetesen kialakult elsajátítható formakészlete is. Önjelentése azonban, ami az egyes versekben ráruházott individuális jelentéstől független, némileg ellentmondásos. Kitörést, lázadást éreztet, noha mind a rím- és ritmusnélküliség, mind pedig egyes hozzájáruló stílusjegyek, például a klasszikus szépségfogalomnak megfelelő szókincs és képszerűség elutasítása, illetve a retorikai alakzatok fokozott használata, ma már kanonizált formái a költészetnek. Ez az ellentmondás Markó Béla műveibe is átsugárzik: az elsajátított és tudatosan művelt szabadvers nem hagyományként jelenik meg, hanem mint a tradíció és a klasszikus verselés képviselte attitűddel való szembeszegülés. Leíró szempontból természetesen van létjogosultsága az ellentét felállításának. Hiszen bármennyire szakállas lázadó is a szabadvers, nem tekinthetünk el attól az éles ellentéttől, amit a korábban szigorú versformákat kedvelő költő életművében való megjelenése kelt. De hát hogyan is lehetne közös nevezőre hozni a nemcsak verselésében, de képi világában is harmóniát tükröző költeményeket és a kódexmásoló barátot a „bakancccsal széttaposott töltőtollakkal", amelyek olyanok, „akár a döglött giliszták", a „szétvert írógépekkel" („akár a kibelezett disznók"), vagy a halál itt következő megjelenítésével: „csupa bugyborékolás, hörgés, okádék, ürülék, / csupa trágárság a halál" *(A szétroncsolt írógép).*

A harmóniának és diszharmóniának ezek a kifejezései nemcsak mélyebben, a hit és a szolgálat, illetve a szembeszegülés és a kétely gondolatában gyökeredznek, hanem más irányokba ágaznak el. Két motívum, nevezetesen a *széteső*s és a *méz* motívuma mintha éppen e két gondolatkört jelképezné, noha nem következetesen és tudatosan kapcsolódnak az egyes versformákhoz. Az előbbit, a felbomlás képét (ide kapcsolható az idézett *A szétroncsolt írógép* is) átvitt értelemben akár a klasszikus formák fellazulására is vonatkoztathatnánk. Értelmezhetjük azonban úgy is – és talán itt lelünk rá a költői gondolat forrására – mint a harmónia felbomlását, legyen az a világ, a hit, a szerelem vagy az egyén belső harmóniája. A közvetlenül egymás mellett található *Még tartozunk* és az *Eszkimó idő* című szonettek párhuzamosan fejezik ki ezt az érzést: mindkettő a jövőbe vetíti az egyesülés vágyát, ezzel kimondatlanul is az egység hiányát hangsúlyozza. Csakhogy míg az előbbi mindennek tropikus tájat választ keretül, addig az utóbbi sarkvidéki képeket vonultat föl: „...és tagjaink közt átsüt majd a fény, / te nem leszel: te! s én nem leszek: én! / ha vízzel, nappal, kagylóval, madárral / vegyülnek részeink" *(Még tartozunk),* illetve „napfényben fürdő jéghegyek között, / hol mindig minden egészben

marad, / mert nem engedi széthullni a fagy [...] már soha semmi meg nem változik, / testünk-lelkünk egymáshoz tartozik, / őriz a hó mint kihűlt fémeket" *(Eszkimó idő).* A két vers egymás soraira felel, sőt játékosan ugyanazt a témát két ellentétes képsorozatban jeleníti meg, úgyhogy párba állításukat tudatos elrendezésként is elkönyvelhetjük. Később azonban az itt még (1989-ben) témaként megjelenő gondolat motívummá alakul, mint a *Hol vétettük el,* vagy a *Hagyd, hogy kimondjam édességemet* című szabadversekben, ahol a hit és a kételkedés ihleti a szétesés képeit.

Noha ezek az összefüggések nem tartoznak már a „tudatos költészet" tartományába, felfedezhetünk olyan folyamatokat, amelyek ahhoz közelítik őket. Ilyen az előbb leírt téma-motívum átalakulás is, ami a képalkotás átgondoltságát feltételezi. Markó Béla költészetébe nagyon sok meghatározó elem került be ezen az úton. Talán azért is olyan hálás számára más költők megidézése, ahol a vers tárgya maga az egyéni képi világ. Hasonlóképpen termékeny, de csak később megjelenő, csak ebben a kötetben kiteljesedő téma és motívum a másik élet lehetőségének visszatérő gondolata. A külső és a belső meghatározottságot állítják szembe ezek a versek. Például a Csontváry ihlette *A világ kép,* amelyben a hitet vonja kétségbe a kettősség, vagy a *Születésnapomra: stockholmi ősz,* az *Enteriőr: a svéd haza* és a *Szajna-parti dal,* ahol a nemzeti identitás kérdése merül fel egy másik lét szemszögéből.

Ezután a költői technikát és a képalkotás tudatosságát vizsgáló kitérő után visszatérve a diszharmónia problémájához, az *Ars poetica*ban egészen speciális esetével találkozunk ennek a „minden egész eltörött" hangulatnak: „meztelenre vetkőzve készülök, / hogy körbefogjanak a szavak, / s hogy mint ollót az összevarrt sebben, / egy versben ottfelejtsenek, / de minden zárt, kerek, egész, / és gyűlölködve nézem versemet, / mint életre keltett beteget a kés." Az alkotásnak ez a megjelenítése válasz a kódexmásoló barát vagy a cseppkő jelképezte költészetfelfogásra, ahol a hagyományba belehelyezkedő, a szolgálatot teljesítő, a művel és a művészettel azonosuló anonimitás gondolatát fogalmazta meg Markó. Az *Ars poetica* ezzel szemben az azonosulást már csak mint elérhetetlen, megvalósíthatatlan vágyat jeleníti meg az idegenség hideg fényében.

Ahogy a szétesés motívumát nemcsak párhuzamba állítottuk a versformák átalakulásával, hanem metaforikusan ugyan, de a kötött verselés fellazulására is vonatkoztattuk, ugyanúgy a *méz,* az *édesség* – mint a szigorú formába sűrített jelentés, az eszszencia jelképe – párhuzamba állítható a kötött verseléssel, illetve az általa kifejezett belső késztetéssel: „önmagukba visszatérnek / keringő részeink, a sűrű mézet / bezárva legbelül". Az itt idézett *Szonett a méhkaptárak mellől* egyike az élet, az alkotás és a hit harmóniáját legteljesebben megfogalmazó verseknek. Csakhogy itt is – és a méz motívumában ez a jelentés is benne rejlik – a befeléfordulásban találja meg a költő ezt az egyensúlyt. Az idézet így folytatódik: „...amíg kihull // az ébrenlétből már egész valónk, / és többet ér a szétrajzó szavaknál, / hogy elsüllyedve, mint egy édes kaptár, / csak bent élünk már, s kívül hallgatunk". Az előbb elemzett mechanizmus szerint ez a téma, a méz, a kaptár képe itt nyeri el teljes jelentését. Máshol csak utalásszerűen, motívumként fordul elő, de értelme – a belső lényeg kifejezése – nem változik, legfeljebb az egyes versek hangulatának megfelelően sötétebbre, borúsabbra vagy harmonikus-világosra színeződik: „milyen keserű vagyok / a mézzel bekent sötétben, / magamba zártam az összegyűrt szirmokat" *(Belőlem sem nő semmi más),* „hihetetlenül öreg leszel, szerelmem, / akár egy régi kaptár, / amelyben alszik már a méz [...] kívülről csak egy korhadt szerkezet, / de bent zümmögés, / bent a virágok illata, / a magasság és a messzeség" *(Leitmotiv).*

A befeléfordulás, a harmóniakeresés és a zárt formák által kifejezett jelentés párhuzamba állítható Markó Béla egyik legrégebbi és legegyénibb motívumkörével, a mikrokozmosszal. Már az 1980-ban megjelent kötet, a *Lepkecsontváz* címe is mutatja, mennyire meghatározóak ebben az életműben a természet és az apró élőlények metaforái. Ez a motívumcsalád kapcsolatot teremt a *méz* és a *szétesés* képei között: mindkettő az apró, öntudatlan lényekből álló organizmussal áll összeköttetésben. Csakhogy míg az utóbbi a kis helyre összesűrített lényeg kifejezője, addig a másik éppen a lényeg, az egység hiányát fejezi ki a mikrokozmoszból való kitaszítottságunkkal párhuzamban. „...ők még testvéreink, / csápok, tollak, hártyák és pikkelyek, // hogy testünkkel majd elvegyüljenek, / nem is olyan nehéz. De társtalan / minden ember, mert külön lelke van..." *(Levél fiamnak, aki végtelen erdőkről álmodik).* Az ebben a versben túl programszerűen megfogalmazott gondolat a kötetcímadó *Érintések*ben többrétegűen képszerűsödik. Az egyesülés, úgy is, mint szerelmi egyesülés, de úgy is, mint a Természetbe való beolvadás, a halál, összefogja a mikrokozmosz, a szétesés és az azonosulás, a lényeget, értelmet kifejező méz motívumait: „porral, fűvel, vízcseppekkel elkeveredünk, / szétszórva részeink, kiröppenek én is, mint egy / méhesből a méhek...", „hallgatom zsongó testedet, magamhoz húzom / hideg arcodat, te még megbonthatatlan egész vagy, / mint egy téli kaptár, alszik az édes / méz a fagyban".

Látszólag messze kanyarodtam az eredeti kérdésfelvetéstől. Pedig egész gondolatmenetemet a tudatosság és az ezzel párba állítható, sőt művészetről lévén szó, az ezt igazoló öntudatlanság szálára fűztem fel. Hiszen Markónál a formai tökéletességre törekvés és a formabontás, csakúgy, mint a hagyományba illeszkedés vágya – azaz a költészetében tudatosnak nevezhető tendenciák – öntudatlan kötődésekről, költői világszemléletről tanúskodnak. *(Széphalom, 1994.)*

Papp Ágnes Klára

Kiss Ferenc: És Szabadka...

Egy évtizede már annak, hogy 1985 nyarán Kiss Ferencet a váratlanul rátört súlyos betegség munkaképtelenné tette. A veszteség felmérhetetlen, hiszen a magyar irodalomismeret egyik meghatározó egyéniségének pályáját törte ketté a betegség, s éppen akkor, amikor ez a kivételes érzékenységű irodalomtudós legjobb alkotóéveibe érkezett. *Az érett Kosztolányi* című, 1979-ben megjelent monográfiáját joggal nevezte Pomogáts Béla „új irodalomtörténet-írásunk egyik legnagyobb opuszának". 1984-ben pedig két tanulmánykötetben *(Interferenciák, „Fölröpülni rajban...")* is összegezte Kiss Ferenc sokirányú, gazdag tanulmányírói és kritikusi munkásságát.

Organikusan építette pályáját. Első könyve, *A beérkezés küszöbén* – Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága – (1962) előkészület is volt az akadémiai irodalomtörténet fejezeteinek megírásához, s a *Művek közelről* (1972) nyugatosokat elemző tanulmányaihoz, illetve *Az érett Kosztolányi*hoz. A *Művek közelről* méltán híres Nagy László-írása, a *„Káromkodásból katedrális"* viszont a későbbi Nagy László-tanulmánysorozat egyik első darabjaként már egy monográfia koncepcióját vázolta föl. Az 1984-es

tanulmánykötetekben pedig egy Csoóri-monográfia alapos előmunkálataira is ráismerhettünk. Érdeklődésének ez a spontán vonzalomból eredő kristályosodása a két újabb monográfia felé világosan kitetszik a kötetek sokrétű, gazdag irodalomtörténeti, kritikai és elméleti tárgyú anyagából is. A betegség tehát nagy vállalkozások közepette sújtotta le őt. Irodalmunk súlyos vesztesége, hogy a teljes Nagy László- és Csoóri-monográfia már nem készülhet el Kiss Ferenc alkotóműhelyében. Az ugyanis kétségtelen, hogy újabb irodalmunk e két jelentős életművének szakszerű megértéséhez és irodalomtörténeti elhelyezéséhez Kiss Ferenc rendelkezett a legérzékenyebb irodalomtudósi képességekkel és legalaposabb felkészültséggel. A veszteséget némiképp csökkenti az, hogy az utóbbi években külön kötetekbe összegyűjtve is megjelentek Nagy Lászlóról és Csoóri Sándorról írt tanulmányai (*Csoóri Sándor*, 1990; *Írások Nagy Lászlóról*, 1993), s ezekből – az egyes részletek tüzetes föltárásán túlmenően – világosan látszik Kiss Ferenc autentikus – és a további kutatás számára irányjelölő – koncepciója is. Azon túl, hogy agyonpolitizált világunkban ezek a tiszta, tágas és világos szemléletű, szakszerű és mégis érthető írások Nagy László és Csoóri Sándor életművét azok esztétikai rangja és jelentősége szerint elemzik, a szuverén, az esztétikum emberi jelentőségét feltáró koncepció eleven működésének hatékonysága az igazi nyeresége az írások egybegyűjtésének.

Az azóta méltatlan sorsra jutott Csokonai Kiadóé az érdem, hogy tovább kutatott Kiss Ferenc elárvult szellemi műhelyében, s 1994-ben újabb értékes kötetet adott ki írásaiból *És Szabadka...* címmel. Természetes, hogy ez a leginkább heterogén Kiss Ferenc-kötet. Ez azonban semmit nem von le értékéből, hanem éppen azt dokumentálja, hogy ez a határozott karakterű irodalomtudós hivatásának minden műfaját mesterfokon művelte. Adatközlés, műelemzés, kritika, jegyzet, vitairatok, tanulmány, recenzió, napló és interjúk sorakoznak ebben a kötetben. Keletkezésük ideje is változatos, sokféle az az ok is, hogy miért nem kaptak helyet az 1984-es kötetekben. Némelyik írást bizonyára a műfaji jellege miatt hagyta ki a korábbi kötetekből, mások viszont a diszkriminatív irodalompolitika következtében mostanáig kéziratban várakoztak, illetve 1989 előtt csak szamizdat kiadványban jelentek meg. A kötet egészében ma is hasznos és tanulságos olvasmány, egy példaszerűen érzékeny, felkészült és hivatását felelősséggel végző irodalomtudós műhelyébe enged bepillantást.

Kiss Ferenc munkásságát kezdetektől fogva erőteljesen jellemzi több, egymással példás harmóniában társuló sajátosság: alapos elméleti felkészültség; erős ambíció és érzékenység a mű és életmű sajátos titkának a feltárására; teljes lelki szabadsággal gyakorolt kritikai képesség; az irodalom létérdekű fontosságába vetett töretlen bizodalom; világos, láttatóan szemléletes, fogalmilag pontos, élvezetes stílus.

Elméleti felkészültségének és érzékenységének kitüntető vonása az, hogy mintegy rejtetten működik. Kiss Ferenc sohasem nyomorítja meg a művet kívülről ráhúzott elméleti kalodával, elemző, titokfaggató szempontjait a mű érzékeny, ráhangolódó átvilágításából oly természetes módon eredezteti, hogy gazdag elméleti ismereteit is spontán módon kamatoztatja. Mintaszerűen látszik ennek a módszernek a nyeresége Kosztolányi *A kínai kancsó* című novellájának elemzésében. E remekmű összetett szépségét, mély létfilozófiai üzenetét a „narráció különösségé"-nek szemléletes feltárása révén világítja meg, de nem mondja fel közben a narratológia szakirodalmát, nem tűzdeli tele elemzését a magyar nyelvben alig értelmezhető idegen idézetek, kifejezések tömegével. A modern szemlélet nyereségét hasznosítja, de elkerüli annak divatszerű mitizálását. Elemzése példaszerűen arányos: a részleteket nem önmagukért, hanem az egész mű

sajátos titkának, mély üzenetének szemléletes föltárása végett vizsgálja. Nemcsak részletmegfigyeléseinek bősége, elevensége, pontossága lenyűgöző, hanem a részleteket és a mű egészét együtt látó szemléletének kreatív ereje is. A fölismerés örömében részesítve mutatja meg a novellában Kosztolányi létszemléletének összetettségét. S közben spontánul föltárja a mű és az elemzés létérdekű – az emberi lét titkait faggató – funkcióját, sorsunkat megvilágító értelmét: az illúziók szétszéledését átélve magunk is próbálunk belső erőforrásokba kapaszkodni, de azt is érzékeljük, hogy ezek tartalmassága sem oldhatja fel a semmi tudatának fájdalmasságát.

Kiss Ferenc munkássága abban is példamutató, hogy mindenkor egyenes beszéddel vállalta véleményét. Következetes volt a szigorú értékítéletekben éppúgy, mint az irodalmi közélet tisztaságáért vívott küzdelmeiben. A Bibó-emlékkönyvbe írt tanulmányában Bibónak azokat a gondolatait állítja új összefüggések rendjébe, melyek a „tiszta helyzet" fontossága mellett érvelnek, s azt hangsúlyozzák, hogy hazugságra nem lehet politikai programot sem építeni. Kiss Ferenc megállapítása szerint „Bibó a politika igazságalapját nem egy morális premissza felől, hanem a közösség létét biztosító, egészségét tápláló részvétel és vállalkozó kedv felől véli döntő jelentőségűnek." A „hazug konstrukciók ártalmassága" olyan evidencia Kiss Ferenc számára is, hogy leleplezésüket mindenkor szakmai kötelességének érezte. Vitacikkeinek jelentős része nem jelenhetett meg elkészülésük idején, hiszen az akkori „kultúrpolitika" alapjait, bizonyos gondolatok és személyek politikai indokú kivételezettségét kérdőjelezték meg. Kiss Ferenc gondolatait sorra igazolta az azóta eltelt idő. Vitacikkei mégsem évültek el, kultúrtörténeti értékük mellett az érvelésük bátorsága, elevensége, világos okfejtése, nagyobb szakmai és morális összefüggésekre, törvényszerűségekre rámutató megállapításaik is élvezetes olvasmánnyá teszik ezeket a régi írásokat. A *Hajszálgyökerek* fogadtatását elemző tanulmányában például így vonja meg az egyik írás mérlegét: „milyen meddő és züllesztő a szellemeskedés, ha a lelkiismeretes munkát akarja helyettesíteni". Kiss Ferenc magatartásának is fontos jegye – ő Bibóról írta ezt – a „cselekvő részvétel készsége". „Ellenforradalmár"-nak bélyegzett, ellenségnek tekintett ember volt a Kádár-rendszerben, mégis a felelős ember eltökéltségével próbálta tisztítani a sok kórtól szenvedő szellemi életet. Küzdött a „visszaélésekre kapható védettségek és a diszkriminációk" ellen. Mennyi manipulációval, torzítással nézett szembe egyetlen évtized alatt! S milyen világosan, szabatosan fejtette ki ma is helytálló gondolatait a legkülönfélébb akkori tabutémákról! A népi-urbánus ellentétről például többször mond szigorú ítéletet. Szemléletének emelkedettségét mutatja, hogy ezt az ellentétezést egyebek mellett azért is károsnak tartja, mert: „Rangos szövetségbe emel rossz tollforgatókat, s degradálja a legnagyobbakat. Egyetemes jelentőségű nemzeti költőinket fokozza le népivé vagy urbánussá."

Egész kultúránk ügyére néző felelősség és a belső szabadság folyamatos működése teszi – a publikált részletek alapján ez már biztonsággal megítélhető – fontos személyi és kortörténeti dokumentummá hamarosan önálló könyvben is megjelenő naplóját is.

Irodalomkritikusi hivatását az értékek szolgálatában jelölte meg. Ezért a minőséget tekintette az egyetlen mértéknek. Az érték iránti fogékonysággal, a felfedezés örömével ír művekről, de érzékletesen, meggyőzően vallja ki hiányérzeteit is. Ily módon szigorú bírálata ösztönző jellegű. Példaként érdemes egy pillantást vetnünk Turczel Lajos *Két kor mezsgyéjén* és Dobos László *Földönfutók* című könyvének bírálataira. Nagy körültekintéssel jelöli ki e fontos könyvek jelentőségét abban, hogy általuk 1967-ben

a szlovákiai magyar tudomány és szépirodalom jelentősen magasabb fokra jutott korábbi eredményeinél. Emellett azonban mindkét esetben pontosan világítja meg a művek anyagában rejlő még nagyobb lehetőségeket is.

Kiss Ferenc az egyike volt azon keveseknek, akik sohasem fogadták el a Kádár-rendszer nemzetszűkítő, a kisebbségi és a nyugati magyarságot a nemzetből kirekesztő politikáját. Maga is kisebbségi sorsban nevelkedett, a leginkább mostoha sorsú kisebbség, a kárpátaljai magyarság fiaként került a debreceni református kollégiumba, majd az egyetemre. Keményen megszenvedte a szüleitől, rokonaitól való elszakítottságot, s azok otthoni kiszolgáltatottságát is. Ahol csak tehette, figyelmeztette a magyarországi politikát a kisebbségek iránti felelősségére. Írásaival pedig messzemenően hozzájárult a magyar kisebbségek helyzetének és irodalmának magyarországi megismertetéséhez. Azt azonban kezdetektől vallotta, hogy „a szomszéd-magyarság irodalmának csak árt a lehajló kegyelet, a külön-mérték, az elnéző udvariasság". Ezt a mértéket védelmező szigorúságot következetesen érvényesítette maguknak a kisebbségi irodalomkutatóknak a munkáiról szólva is. *Hagyomány és mérték* című tanulmányában már 1972-ben alapos érveléssel óvta attól a kisebbségi irodalmárokat, hogy szükséges hagyománytudatosító munkájukban helyi mértéket alkalmazzanak, s különösen attól, hogy az egyetemes magyar kultúra hagyományát a maguk számára lokálisan leszűkítsék. Pontosan fogalmaz – a hazai regionális irodalmak kutatása számára is megszívlelendő igazságot hangsúlyoz – midőn az egyes tüzetesebb regionális térképek jogosságát elismeri, de határozottan tagadja, hogy az „értékelésnek alkalmazkodnia kell a léptékhez": „A domb tengerszint feletti magassága, bármilyen nagyításban rajzoljuk is, csak annyi lehet, amennyi."

Kiss Ferenc írásainak szakmai minősége és tisztessége példaértékű. Szemléletének megalapozott eltökéltsége az irodalom létérdekű fontosságába vetett bizodalmat elevenen őrzi ma is, midőn az irodalom leértékelésének, sőt önleértékelésének vagyunk szomorúan tűnődő tanúi. *(Csokonai Kiadó, 1994.)*

Görömbei András

